

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ «МЕМОРАЛ ЖЕРТВ ГОЛОДОМОРУ»
ХЕРСОНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ
ХЕРСОНСЬКА УНІВЕРСАЛЬНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ

**XIV (III) Всеукраїнської наукової конференції молодих
вчених, аспірантів та студентів «Проблеми регіональної історії України»**

24 травня 2019 року

м. Херсон

УДК: 94(063)

П 78

*Затвердила вчена рада
Херсонського державного університету
(протокол від 24 червня 2019 р. № 12)*

Рецензенти:

Кулікова Л.Б. – професор, доктор педагогічних наук, кандидат історичних наук, перший проректор Херсонської державної морської академії;

Коновалова Г.В. – доцент, кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук Херсонської філії Національного університету ім. адмірала Макарова.

Редакційна колегія:

д. пед. н., проф. С.А.Омельчук, к.ю.н., доц. А.А. Казанчан,
к.і.н., доц. Н.М.Кузовова, д. і. н., проф. В.А.Брехуненко,
д. і. н., проф. С.Г.Водотика, д. і. н., проф. В.О.Венгерська,
д. і. н., проф. О.О.Коник, к.і.н., доц. Г.В.Батенко,
к.і.н., доц. Г.М. Михайленко, к.і.н., доц. Ю.В.Капарулін,
к.і.н., доц. В.Я. Павленко, к.і.н., доц. Г.В. Цибуленко,
к.і.н., доц. Л.О. Цибуленко,

П 78 **Проблеми регіональної історії України:** Збірник матеріалів XIV (III) Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених, аспірантів та студентів «Проблеми регіональної історії України» 24 травня 2019 р. / Відп. ред. Н. М. Кузовова. – Херсон : Видавництво ФОП Вишемирський В.С., 2019. – 144 с.

ISBN 978-617-7783-12-0

У збірнику вміщено матеріали XIV (III) Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених, аспірантів та студентів «Проблеми регіональної історії України», що відбулася 24 травня 2019 р. в Херсонському державному університеті. Збірник висвітлює актуальні питання регіональної історії. Розрахований на студентів, аспірантів, вчителів, викладачів закладів вищої освіти.

УДК: 94(063)

ISBN 978-617-7783-12-0

© Історико-юридичний факультет ХДУ, 2019
© ФОП Вишемирський В. С., 2019

ЗМІСТ

Бенедесюк Л.В., Кузовова Н.М. (наук. кер.) <i>Українські примусові робітники в Німеччині</i>	6
Бондаренко С.Д., Цибуленко Л.О. (наук. кер.) <i>Наслідки політики колективізації на Херсонщині в 1932-1933 рр...</i>	10
Демченко О. П. <i>Чорноморський регіон в геостратегічних концепціях Г.Маккіндера</i>	17
Дзюбенко В.А., Цибуленко Л.О. (наук. кер.) <i>Стан матеріально-технічного оснащення військових підрозділів у ході розгортання АТО на Сході України.....</i>	20
Дорошко Л. М., Павленко В.Я. (наук. кер.) <i>Передумови повстання за збереження козацького устрою під проводом Семена Палія</i>	26
Клименко О. О., Батенко Г.В. (наук. кер.) <i>Еволюція суспільно-політичних поглядів Є. Чикаленка в еміграції ...</i>	30
Константинова Н. В., Цибуленко Л.О. (наук. кер.) <i>Базові засади радянського терору</i>	33
Костів М. Б. <i>Ніжинська газета «Нове село» як інструмент приховування правди про Голодомор-геноцид</i>	38
Кривицький Б. М., Кузовова Н.М. (наук. кер.) <i>Українська революція 1917-1921 рр.: історичний досвід</i>	42
Кукуленко Я.І. <i>Херсонський педінститут у роки перебудови: формування викладацького і студентського складу, навчальна діяльність.....</i>	46
Лелеко О. О., Батенко Г.В. (наук. кер.) <i>Українська історична література в період національно-визвольного руху</i>	51
Лисенко Д.М., Батенко Г.В. (наук. кер.) <i>Організація Української Повстанської Армії на Західноукраїнських землях.....</i>	55

Малих А.Д., Коник О.О. (наук. кер.) <i>Вектори зовнішньої політики Югославії у 1920-1930-х рр.</i>	59
Мороз П.В., Павленко В.Я. (наук. кер.) <i>Династія Фальц-Фейнів: історія та сучасність (історіографія проблеми)</i>	62
Моцьо К.М., Михайленко Г.М. (наук. кер.) <i>Процес становлення нафтової галузі як головної складової економічного розвитку країн Перської затоки в другій половині ХХ століття</i>	68
Орлик О. Д., Михайленко Г.М. (наук. кер.) <i>Астрономія як відображення космологічних уявлень стародавніх єгиптян</i>	71
Петлінська Ю. В., Цибуленко Г.В. (наук. кер.) <i>Встановлення «Нового порядку» на Херсонщині в перші роки окупації</i>	75
Пігура Г.О., Цибуленко Г.В. (наук. кер.) <i>Партосвіта у кадровій політиці Херсонського обкому КПУ 1953-1956 рр.</i>	79
Пігомець К. С., Водотика С.Г. (наук. кер.) <i>Єврейська імміграція на Херсонщину XVIII-XX ст.: історіографічний огляд</i>	84
Процька В.О., Михайленко Г.М. (наук. кер.) <i>Виникнення політичних партій в Індії наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття як відображення релігійного розколу суспільства</i>	87
Роговська Л.В., Цибуленко Л.О. (наук. кер.) <i>Німецька етнонаціональна спільнота Херсонщини у 1920-х рр.</i>	91
Розумна Н.І., Печеніна Н.А. (наук. кер.) <i>Голодомор 1932-1933 років в свідченнях жителів Широківського району Дніпропетровської області</i>	95
Рулікова Н.О., Водотика С.Г. (наук. кер.) <i>Просвітницька діяльність товариства «Українська хата» за матеріалами херсонської преси</i>	98

Сазонов М.М., Н.Р.Романець (наук. кер.) <i>Показові процеси на Дніпропетровщині у висвітленні радянської друкованої пропаганди у добу Великого терору 1937-1938 рр. ...</i>	102
Сапога К. Ю., Кузовова Н.М. (наук. кер.) <i>Холокост в Україні</i>	106
Скалозуб А.І., Пшеничний Т.Ю. (наук. кер.) <i>Голод 1946-1947 років в Ізмаїльській області у складі Української РСР як одна з найбільших післявоєнних трагедій.....</i>	111
Скрипніченко М.В., Цибуленко Л.О. (наук. кер.) <i>Польський фактор у формування соціокультурного простору Херсонщини в 1920-1930 рр.....</i>	115
Тимошенко А.М., Водотика С.Г. (наук. кер.) <i>Особливості життя вірменської общини на території Північного Причорномор'я.....</i>	121
Ткаченко В.М. <i>Уродженець Півдня України Микола Бенардос: забуття та популяризація через музейну експозицію.....</i>	127
Фечко І. І., Пшеничний Т.Ю. (наук. кер.) <i>Культурно-політичні відносини між німцями-колоністами та радянською владою</i>	132
Хабрат А. О., Цибуленко Г.В. (наук. кер.) <i>Політичні та психологічні фактори в гетьманському перевороті 1687 р.....</i>	136
Чернявський Е. А., Капарулін Ю.В. (наук. кер.) <i>Проблема влади в історії людства у поглядах М.Фуко.....</i>	140

Л.В.Бенедисюк,
магістрантка історико-юридичного факультету
Херсонського державного університету
Херсон
Науковий керівник – к.і.н., доцент Н.М.Кузовова

УКРАЇНСЬКІ ПРИМУСОВІ РОБІТНИКИ В НІМЕЧЧИНІ

У статті проаналізовано проблему українських примусових робітників в Німеччині, її відображення в сучасній історіографії. Розглянуте питання використання джерел «усної історії» для поглиблення знання про остарбайтерів з України.

Ключові слова: *Друга світова війна, примусова праця, остарбайтери, усна історія.*

Друга світова війна 1939-1945 рр. міцно закарбувалася в пам'яті українського народу. Участі України в Другій світовій війні присвячена величезна кількість як документальної, так і публіцистичної літератури. На жаль, тривалий час у вітчизняних наукових дослідженнях тема примусової праці наших співвітчизників у Німеччині не висвітлювалася. Справжня картина війни відрізнялася від тієї, яку показувало населенню радянське керівництво. Та самим учасникам подій, які бачили її без прикрас, слово надавалося лише для підтвердження офіційної радянської точки зору. Певною мірою це стосується й остарбайтерів. Цій особливій категорії людей доля присудила розлуку з Батьківщиною та примусову працю на Третій рейх. І сьогодні, коли історична наука може говорити без нагляду цензури, вкрай важливо долучити усі свідчення очевидців Великої війни до творення її історичної картини.

Актуальність обраної теми дослідження визначається тим, що використання праці остарбайтерів хоча і було однією з найтрагічніших сторінок життя українського населення, довгий час було поза належною увагою дослідників. Не можна сказати що в радянський період не було праць, в яких би ґрунтовно порушувалась тема «східних працівників». Матеріали з цього питання вміщувалися в більшості узагальнювальних видань з історії Великої Вітчизняної та Другої світової війни, проте безпосередньо проблемі вивозу та використання на роботах у Німеччині цивільного населення в Україні присвячено лише одну монографію, а єдине дисертаційне дослідження з даної теми було видане тільки у 1983 році.

На рубежі 1990-х рр. процес демократизації суспільного життя в незалежних республіках СРСР надав нового імпульсу дослідженням теми «східних робітників». У цей час були зняті ідеологічні застереження, відкрився доступ до матеріалів вітчизняних архівів, історики здобули можливість познайомитися із західною історіографією. Першою на пострадянському просторі працею, побудованою на основі новітніх зарубіжних досліджень і

широкому масиві документів із німецьких і російських архівів стала монографія П.Поляна, який до теми буденного життя примусових робітників включав широке коло питань і висвітлив її з урахуванням змін у правовому статусі остарбайтерів. Зокрема, П.Полян розглядає не лише умови проживання робітників, а й наводить приклади різних способів пошуку додаткового харчування, варіанти проведення вільного часу та ін.

Логічним продовженням розвитку в Україні історичних досліджень проблеми остарбайтерів став вихід монографії С. Гальчака, який приділяв більше уваги робітникам, які працювали в сільському господарстві та хатньою прислугою. Також мають важливе значення роботи з усної історії Г. Грінченко та А. Мелякова. На сьогоднішній день проблема «східних робітників» на Херсонщині майже не досліджена при тому, що регіональна історія відіграє велику роль в створенні загальної картини подій і наслідків Другої світової війни.

Перші положення щодо «використання праці росіян» у Німеччині були сформульовані в директиві Геринга від 7 листопада 1941 р. Загальний розпорядок життя для робітників СРСР визначався в наказі райхфюрера поліції Г. Гімлера від 20 лютого 1942 р. Термін «остарбайтер» був вперше вжитий саме в цьому наказі. Що стосується безпосередньо поняття «остарбайтер», то використовувалося переважно в межах Райху. Остарбайтерами називали робітників ненімецької народності, яких було поставлено на облік у райхскомісаріаті «Україна», генеральному комісаріаті Білорусь, а також в областях, розташованих східніше за ці комісаріати та колишні вільні держави Латвія й Естонія, вивезено після окупації вермахтом до Третього рейху».

Чимало інформації щодо умов проживання херсонців на окупованій території містять розсекречені у свій час газети того періоду, які зберігаються в науково-довідковій бібліотеці державного архіву Херсонської області. Це орган Херсонської міської управи газета «Голос Дніпра» (виходив з 20 вересня 1941 р. по 26 вересня 1943 р.) та газета «Наш путь» (час виходу – з 30 червня по 5 листопада 1943 року) [3].

Як відомо з архівних документів 1941 по 1944 рік з території нинішньої Херсонської області було вивезено на примусові роботи до Німеччини майже 15 тисяч юнаків і дівчат. Депортація тавричан в Германію мала масовий характер. Так, із Чаплинського району в нацистський рейх було вивезено 1996 чоловік, із Великоолександрівського – 2812, із Каланчакського – 1856, із Каховського – 1793, із Калінінського – 1465, із Великолепетиського – 1158. З Білозерського району під загрозою смерті було вивезено 2886 чоловік. Найбільше постраждало мешканців із села Киселівка – 355 чоловік. Жителька села Шкурунівка згадує: «Мене забрали до Німеччини восени 1942 року. В сім'ї була найстаршою із сестер, тож мусила їхати, бо погрожували розстрілом всім нам. У призначених для перевезення худоби вагонах привезли до Берліна. Поселили в дерев'яних бараках. Працювати довелося на заводі по виробництві танків. Раціон харчування був таким: вранці – бовтанка з борошном, шматочок хліба і крихта маргарину, обіду не було, а вечеря – суп з брюкви, від якого

нудило...Носили дерев'яні черевики, схожі на калоші... І досі тривожать душу спогади про пережиті роки...»

При наближенні радянських військ в жовтні 1943 року до східних районів Херсонської області окупанти вигнали з постійних місць проживання 5400 мирного населення. Вони жорстоко переслідували чоловіків, які не хотіли їхати з рідних місць. За три дні у Великій Лепетисі за цю «провину» публічно повісили 17 громадян.

Фільтраційні справи колишніх остарбайтерів розкривають долі людей на чужині, умови їх праці і шляхи повернення з неволі – до рідних осель, в діючу армію або у далеке заслання. Справді, у повоєнному суспільстві колишні примусові робітники вважалися мало не зрадниками. Дехто з них навіть відбував незаслужене покарання в ГУЛАГу, їм складно було отримати гарну освіту, престижну роботу тощо.

Особливому переслідуванню піддавалася молодь. Активну і дієву силу окупанти всіляко намагались локалізувати та тримати завжди під контролем. В Херсоні та інших населених пунктах були створені біржі праці. Створені німцями розпорядження вимагали негайної і обов'язкової реєстрації на них юнаків і дівчат. В газеті «Голос Дніпра» було опубліковано розпорядження, яке примушувало молодь з'являтися вчасно на місця зборів.

«Распоряжение

Все лица рождения 1927 и 1926 годов, которые прошли 13 и 14 сентября Комиссию и признаны годными для поездки на работу, 25 сентября, в 7 часов утра, на вокзал.

Не явившиеся в указанный срок, будут признаны саботажниками и врагами немецкого народа и преданы суду.

*Областной Комиссар
п. п. д-р ГАЙСТ»*

Не залишали в спокої і школярів. Не було можливості вільно виходити на вулицю та навчатися в школі. До наших часів залишилося повідомлення О. Бородавкіна, учня 7-го класу школи № 4 м. Херсон:

«Открыли школы до шести классов, но через некоторое время снова закрыли, а потом открыли всего четыре класса. Наметили оставить только первый и второй классы. Поэтому и издан был приказ, который требовал всех детей рождения 1932, 1931, 1930, 1929 годов записаться на биржу труда. Но приказа мало кто подчинялся. «Добровольные» наборы в Германию. Крики и плач раздаются по всему городу, особенно на месте работы комиссии и отправки. В городе издан был приказ: всем мужчинам от 14 до 65 лет явиться в лагеря. Поэтому нужно было прятаться в ямах. И я прятался до тех пор, пока не получил воспаление почек и не мог больше в ней сидеть. Насильственная эвакуация».

Тих, хто не хотів залишати рідний край німці хватили прямо в ліжку, відправляли на берег Дніпра і грузили в баржі. Такі випадки часто були у м. Каховка. Ось що можна дізнатися зі спогадів Василя Кузьмича Артехи, жителя цього міста: «... мене тричі примушували їхати до Німеччини, уже приводили на баржу, але я весь час тікав. Під час четвертого примусу я

змирився із гіркою долею, через те, що погрожували побити мого батька а потім і інших членів сім'ї, зібрав свої речі і змушений був йти на баржу, яка перевозила всіх каховських в'язнів у Херсон. Загнали у брудний телячий вагон і повезли в Німеччину».

Вивчити пережиті події остарбайтерів можливо лише на основі їх особистих текстів і щоденників, які створювались безпосередньо в період Другої світової війни. Одним із відомих варіантів таких наративів є щоденник Тетяни Набегової, в якому зафіксовано події табірної життя східних робітниць, що працювали на швейній фабриці містечка Кетшендорф з 1 травня 1944 по 9 квітня 1945 року.

В державному архіві області зберігається колекція листів, написаних у вигнанні і адресованих рідним на батьківщину. Це, переважно, невеличкі листівки на стандартних бланках з печатками і поштовими знаками гітлерівського рейху, іноді містять фотографії остарбайтерів, описують життя та труд херсонської молоді, часто несуть на собі сліди німецької цензури. Поштовий зв'язок остарбайтерів із рідними був дозволений лише з липня 1942 р., а 25 листопада були опубліковані правила листування. Кожному робітнику дозволялося писати по 2 посилення щомісяця винятково на поштових картках, а отримувати посилки з дому можна було без обмежень. У Німеччині існувало 15 відповідних установ, тож пошта, адресована в Україні, проходила цензуру в Берліні, у центрі перевірки іноземного листування.

Після визволення у 1945 р. всі остарбайтери проходили перевірку у фільтраційних таборах, що були розташовані на території Німеччини, Польщі, Радянського Союзу. Фільтраційна справа складалась на кожного остарбайтера та містила протоколи допитів, анкети, довідки з сільради про примусовий чи добровільний виїзд до Німеччини, опитування свідків тощо. У фільтраційних таборах остарбайтери утримувались по місяцю і більше.

Спогади остарбайтерів – неоціненне джерело дослідження теми війни. Читаючи їх, можна повністю відновити цю трагічну сторінку історії, яка є живим джерелом народної пам'яті. З нами немає вже свідків тих страшних подій, але спогади їх завжди відкриті для нас. Джерельна база з даної теми є досить інформативною та достатньою для вивчення.

Список джерел та літератури:

1. Данильчук В. Остарбайтери з України : історіографічний огляд проблем вивезення та репатріації. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2016. Вип. 28. С. 439-457.
2. Яшан О.О. Українські остарбайтери: життя в неволі. *Гуманітарний вісник*. Черкаси, 2014. 131с.
3. Сторінки безсмертя. 1941-1945 рр.: Збірка статей та матеріалів. / Упоряд.: О.Стукалова. Херсон: Айлант, 2013. 80 с.: іл.

С.Д. Бондаренко,
студент історико-юридичного факультету
Херсонського державного університету
Херсон

Науковий керівник – к.і.н., доцент Л.О. Цибуленко

НАСЛІДКИ ПОЛІТИКИ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ НА ХЕРСОНЩИНІ В 1932-1933 РР.

У статті проаналізовано проблему суцільної колективізації як першопричину голодомору 1932 – 1933 рр., окреслено особливості розгортання її на Херсонщині. Охарактеризовано безпосередній взаємозв'язок колективізації із хлібозаготівельною кампанією, розкуркуленням та репресіями, що склали механізм творення голоду 1932-1933 рр.

Ключові слова: *колективізація, хлібозаготівлі, розкуркулення, контракції, Херсонщина, голодомор.*

Грунтовне дослідження причин та наслідків Голодомору 1932-1933 рр. в Україні неможливе без урахування вивчення його особливостей у регіонах. Характеризуючи колективізацію як одну з першопричин Голодомору необхідно зазначити, що спричинила голод не форма колективного господарства, а насамперед функція, котру вона в собі несла – ефективне вилучення сільськогосподарської продукції за допомогою заготівельних планів, а також механізми, котрими вона здійснювалась. На прикладі Херсонщини можна побачити очевидний зв'язок кампанії колективізації та Голодомору 1932-1933 рр., якому вона передувала. Голод в 1932-1933 рр. поширився по всій території Херсонщини та вплинув на різні аспекти суспільного життя місцевого населення, призвівши до жахливих наслідків у регіоні, що потребують окремого висвітлення.

В українській історіографії дана проблематика має досить розгалужену систему наукових праць. Власне, матеріали присвячені колективізації, як причині голоду та її наслідкам знаходимо у дослідженнях О. Веселової, С. Кульчицького, проблему на регіональному рівні Херсонщини та Півдня України висвітлено в працях С. Водотики, А. Назарової, О. Грицини та інших дослідників, які звернули увагу на причини та наслідки Голодомору 1932-1933 рр. Проте, аналіз історичних праць засвідчує, що проблема подається, здебільшого, у загальному контексті теми, залишаючи регіональний аспект, певною мірою, у недослідженому стані. Джерельна база дослідження складає архівні документи, що містяться у збірнику Державного архіву Херсонської області «Херсонщина. Голодомор. 1932-1933 рр.».

Мета роботи – висвітлення наслідків застосування політики колективізації 1932-1933 рр. на Херсонщині.

XV з'їзд ВКП(б) у грудні 1927 р. дав поштовх зламу непу та був оголошений з'їздом колективізації. Сталін та Молотов у своїх промовах

вказували, що для партії немає завдання важливішого, ніж виробниче кооперування селянських господарств. Вище партійне керівництво, обравши курс на прискорену індустріалізацію країни, намагалося реконструювати сільське господарство, щоб отримати необхідні для поставленої цілі ресурси. Політика суцільної колективізації стала зручним інструментом вилучення сільськогосподарської продукції, адже легше і швидше вилучити зерно з колгоспів, ніж у мільйонів індивідуальних селянських господарств. Керуючись ленінським положенням, що дрібнотоварне селянське господарство постійно породжує капіталістичні відносини на селі, сталінське керівництво вирішило знищити індивідуальне селянське господарство, провівши примусову колективізацію, створивши колгоспи, що мали б стати основними виробниками товарної сільськогосподарської продукції у необхідних для держави розмірах.

Тобто, метою колективізації було створення кількох десятків тисяч колгоспів замість п'яти мільйонів розпорошених селянських господарств, що сприяло б швидкому виконанню хлібозаготівельних планів. Завданням колективізації було прискорення темпів хлібозаготівель та вирішення проблеми із сільськогосподарською сировиною для промисловості.

Процес колективізації відбувався за рахунок примусового залучення людей до колгоспів. Селянин міг змиритися з колективізацією тільки під загрозою втратити все. Сама логіка колективізації прирєкла на репресії найзаможнішу частину селян – «куркулів». Проте, цілковита неможливість не рятувала тих, хто виступав проти колективізації. Таких називали «підкуркульниками» і репресували разом із «куркулями». Керівники партії намагалися так подати справу розкуркулення, ніби цей процес нав'язується владі всім ходом масового колгоспного руху: мовляв, «куркуль» зайвий у районах суцільної колективізації. Насправді розкуркулення було терористичним засобом для розгортання колективізації, саме з нього і варто було починати «соціалістичні перетворення» у сільському господарстві [18, с.21].

Отже, насильницька колективізація, нереальні хлібозаготівельні плани, узаконене пограбування населення, або ж розкуркулення стали інструментами створення голоду 1932-1933 рр. в Україні.

На Херсонщині однією із особливостей колективізації було прискорене знищення селянства у процесі «ліквідації пережитків капіталізму на селі» внаслідок зернової спеціалізації сільського господарства. Округи Півдня, зокрема Херсонський та Мелітопольський, першими перейшли до суцільної колективізації. Це обумовлювалося тим, що з точки зору влади «...умови для переходу до великого колективного господарства були сприятливими». Якщо на 1 жовтня 1929 р. у Херсонському окрузі було колективізовано тільки – 12,4% усіх господарств, то на 1 січня 1930 р. – 19,0% господарств, а до травня 1930 р. у Херсонському окрузі вже було 78,2% колгоспів [2 с.67].

Колгоспне будівництво на Херсонщині випереджало інші регіони через порівняно глибоке розшарування селянства і відповідно ширшу соціальну базу колективізації – значна частина незаможних йшла в колгоспи більш-менш добровільно. Очевидно, що значна частина бідних та нижче середнього

господарств (саме їх передусім називали незаможними) потенційно мала складати основу колгоспного руху. Порівняно глибокі соціальні протиріччя, що створювали одночасно соціальну базу як для колгоспного руху (значна частина пролетарських та напівпролетарських елементів), так і для опору колгоспам в особі заможного селянства [19, с.13].

Примусова колективізація стала однією з першопричин голодомору 1932-1933 рр. в Україні. Варто зауважити, що колгоспи, враховуючи їх рутинний матеріально-технічний стан і кріпосницький внутрішній розпорядок, не зменшили обсягу виробництва зерна порівняно з 1920-ми рр. Україна мала достатньо хліба, щоб нагодувати своїх громадян. Власне, не самі колгоспи були причиною голоду, а функція, яку вони виконували. Колгоспи стали своєрідною формою масового вилучення зерна, а суть хлібозаготівель становила саме «розверстка» [1, с.94]. Для радянської влади суцільна колективізація була необхідна для спрощення процесу відбирання сільськогосподарської продукції у населення. Для ефективності виконання сільськогосподарських заготівель були необхідні колгоспи.

Ідея соціалістичного перетворення сільського господарства на Херсонщині не мала значної підтримки серед місцевих мешканців, наприклад житель Скадовська А.К. Заблоцький, який працював вантажником у порту дав таку характеристику колективізації: «Коллективизация – это новая кабала и рабство трудового селянства. Колхозы постепенно превращаются в нищенский дом, хозяйство гибнет, лошади ежедневно сдыхают сотнями, тысячами. Крестьянство разорено и пухнет с голода» [3].

Внаслідок «передових» темпів колективізації і розкуркулення регіону селянство практично втратило худобу та птицю, що унеможливило за рахунок тваринництва компенсувати брак хліба в районі. У своїй записці працівник Херсонської міжрайонної контори «Укрзаготхудоба» повідомляє, що м'ясозаготівля знаходиться у дуже поганому стані тільки через те, що колгоспники, які мають по одній корові, не згодні добровільно контракувати свою худобу. Виходом із ситуації стала примусова контракція худоби, і як вказано в записці із залученням «міцних дядьків» [14]. Внаслідок ліквідації індивідуальних господарств, непомірним контракціям продукції та примусовим конфіскаціям голод охопив Херсонщину, про це свідчать численні звіти комісій із обстеження продовольчої ситуації у сільрадах. У своєму звіті, датованому 13 березня 1933 р., комісія після обстеження продовольчої ситуації у сільраді Зелена-1 Великолепетиського району зафіксувала 444 людини, опухлих від голоду, виснажених – 628, з них колгоспників – 316 опухлих, 533 – виснажених [9]. Така кількість виснажених голодом людей у колгоспах була зумовлена гіршим становищем колгоспників порівняно з односібниками, про що зазначалося в протоколі пленуму Великолепетиського райкому КП(б)У від 9 листопада 1932 р.: «Слід відзначити, що односібні господарства в більшості по нашому району краще матеріально забезпечені, ніж колгоспники. Це ще раз стверджує те, що односібник цілком себе забезпечує шляхом крадіжки хліба на полі колгоспів...Є низка випадків, коли односібні господарства, продавши свій зібраний хліб (по риночним цінам), збувають своє майно і від'їжджають з

району, також є й такі випадки, коли односібники живуть лише за рахунок колгоспного хліба, займаючись крадіжками хліба з поля...»[8].

Через масове виснаження та голод, в регіоні швидко поширювалися хвороби та епідемії. Ситуація була загрозливою, тому потребувала відповідної реакції. Секретар Генічеського райкому КП(б)У видав вказівку керівникам політвідділів радгоспів вжити заходів для подолання голоду та епідемії тифу. Вказівка була обумовлена ситуацією, що склалася в районі: «...спостерігається збільшення смертності населення через голод. У колгоспів немає можливості видавати на громадське харчування молоко та м'ясо, тому що вони вимушені виконувати заготівельні плани. Почастішали випадки захворювання на сипний тиф, що обумовлює загрозу епідемії» [5].

Існувала пряма пропорційна залежність між рівнем колективізації та рівнем смертності від голоду, про це свідчать численні архівні документи. Херсонщина відчула цю закономірність, як передовик у справі колективізації, однією з перших. Бюро Великопетиського райкому КП(б)У констатує: «...по даним сельсоветов за время с 1-го января по 1-ое мая 1933 года в районе родилось 276 чел., а умерло за то же время 1689 чел. с некоторой тенденцией роста кривой смертности... вместе с тем отметить часте случаи нерегистрации фактов смерти (Днепровський, Островський сельсоветы и др.)». Окрім того, у документі зазначається досить цинічне пояснення такому стану смертності. Ось як уповноважений Маркевич виправдовує ситуацію, що склалася в районі: «Признать, что усилению смертности от истощения подвержены в основной своей массе раскулаченные, лишенные средств производства кулаки, саботировавшие в прошлом году сев под влиянием кулаков единоличники, лентяи-колхозники мало или почти не вырабатывающие в прошлом году трудодней в колхозах...» [20,с.186].

Така ж невтішна статистика спостерігається у Нижньосірогозькому районі, де голодувало 73 сім'ї, опухлих нараховувалось 295, померлих – 46; у Високопільському районі голодуючих сімей колгоспників – 87, опухлих – 162, померлих – 100; у Генічеському районі голодуючих сімей – 154, опухлих – 430, померлих – 48. За даними статистичної відомості про реєстрацію смертей Тягинського сільського відділу ЗАГсу Бериславського району можна констатувати, що з 1 лютого по 1 червня загинуло 215 осіб, з них 108 дорослих та 107 дітей. Прикметно те, що за статистикою спостерігається зростання рівня смертності. Якщо в лютому було зареєстровано 9 смертей, то в травні зафіксовано вже 73 смерті. Найбільше загинуло у квітні 1933 року – 93 особи [15]. Існує окрема статистика Бериславського району про смертність у колгоспах Тягинської сільради, котра свідчить, що на початок травня 1933 р. усього загинуло 165 колгоспників, з них від голоду 109 [16].

Постійне збільшення кількості померлих в умовах загального виснаження населення спровокувало масові порушення санітарних норм поховання загиблих, що стало причиною поширення різних захворювань. У Великопетиському районі зафіксовано випадки, коли померлі лежали в квартирах по декілька днів непохованими, а на кладовищі трупи лежали просто на землі, без належного поховання. Тому, враховуючи збільшення смертності

та ситуацію із порушенням поховання небіжчиків, Великолепетиським райкомом КП(б)У було прийнято рішення щодо вжиття необхідних заходів для запобігання появі епідемій: «По кладовищах виділені відповідальні особи, що доглядають аби трупи закопувались як слід» [10].

На Херсонщині населення намагалося різними способами чинити опір колективізації та хлібозаготівлям, наприклад: скарги, антирадянська агітація, переховування сільськогосподарської продукції, опір бригадам, які збирали контракцію. Внаслідок цього радянське керівництво вдалося до посилення репресій проти селян. Колгоспи отримували фантастичні плани сільгоспзаготівель. Розуміючи це, та ті жахливі наслідки, до яких призведе така політика, житель с. Велика Олександрівка М. Литвиненко проводив серед колгоспників агітацію проти виконання хлібозаготівельних планів, а саме: «...будучи членом колхоза говорив на бригадах в колхозе, что в колхозе придется сдохнуть с голоду потому, что весь хлеб вывезут в хлебозаготовку и в колхозе ничего не останется...». Районний відділ ДПУ звинуватив М. Литвиненка в опорі хлібозаготівлям та антирадянській агітації, за що він був відправлений у висилку до концтабору строком на 8 років [4]. Архівні документи свідчать, що на Херсонщині така практика активно застосовувалась як до колгоспників, так і до одноосібників, які чинили опір. Становище одноосібників, частина з яких була колишніми колгоспниками та вийшла з колгоспів, погіршилось: вони були обкладені величезними податками, що перевершували їх статки та прибутки. До того ж, «контракція» в радянському контексті не передбачала індивідуальної угоди або грошового відшкодування. Це був натуральний обмін продуктами виробництва між містом і селом: замість зданого продовольства в кооперативні магазини надходила промислова продукція. У 1932 р. виконати обсяг контракції, що встановлювала держава, не видавалося можливими, так само як і її оскаржити – недарма стягнення називалося «безспірним». Радянська влада грабувала український народ, це викликало негативну реакцію в селян-одноосібників. Відчайдушно намагалася захистити свій хліб сім'я хліборобів-одноосібників Козлових з Голопристанського району. Коли бригада прийшла забирати їхній прожиток, подружжя здійняло галас, називаючи їх «грабителями». Захищаючи свій хліб чоловік та жінка нанесли членам бригади побої та травми, за що було притягнуто до кримінальної відповідальності – на них було заведено карну справу, котру згодом передали до суду [20, с.33-34].

У документах сільрад, райвиконкомів, окружного виконкому зберігаються акти продажу з торгівлі майна розкуркулених, про вилучення хліба, вироки сільських сходів про виселення і передачу до суду куркулів [17, с.1]. На Херсонщині зафіксовано випадки зловживання владою керівництвом сільрад по відношенню як до колгоспників, так і до одноосібників, а саме масові обшуки, конфіскація майна, харчів. Керівництвом сільрад застосовувався наступний механізм: коли якесь господарство крало хліб, керівники брали зі стелі контрольну цифру – 10-15-20 та вимагали виконати. Після невиконання тим чи іншим господарством нереальної контракції проводився примусовий обшук. Як свідчить записка начальника

політвідділу Карайдубинської сільради Великолепетиського району: «Имеется масса случаев, когда совершенно ничего не находили у колхозника-единоличника, однако поголовно забирали все имущество: квашнину и прочие» [12]. Внаслідок масового опору населення колективізації та хлібозаготівлям, радянська влада вдалася до виселення «соціально-чужих елементів» за межі України. На Херсонщині бюро Нижньосірогозького райкому КП(б)У видало резолюцію про організацію виселення осіб, які не виконали плану хлібозаготівель. Як зазначено в документі, людей виселяли цілими сім'ями [13]. Варто наголосити, що в умовах голоду та постійних репресій, люди на Херсонщині самі намагалися втекти від біди, що прийшла до їх домівок. З листування політвідділу Верхньорогачинської МТС та секретаря партійного осередку Червоної сільради дізнаємося, що колгоспники масово покидають свої села та тікають на підприємства, або ж до інших колгоспів «...где можно кое-что урвать и напакостить...», - так коментує ситуацію начальник політвідділу [7].

Нереальні плани сільгоспзаготівель стали головним інструментом терору голодом українського населення. Невиконання планів сільрадами та колгоспами трактувалося радянським керівництвом як саботаж, опір владі та зрив хлібозаготівель. Такі села та колгоспи заносилися на «чорну дошку». Для населення, яке там проживало, фактично, припинялася будь-яка поставка промислових товарів. Окрім того, за наказом з сіл вивозився наявний промисловий крам, а це найнеобхідніші предмети побуту такі, як сіль, сірники, гас тощо.

Голод провокував людей на здійснення злочинів та жахливих вчинків: поїдання непридатних в страву сурогатів, крадіжки, вбивства або, навіть, канібалізм. Голод та умови, в яких опинилося населення України, стали наслідком соціально-етичних перетворень, відбулося спотворення моральних принципів людей. Радянська влада в Україні розгорнула класову боротьбу, створила умови розпалювання ворожнечі між колгоспниками та одноосібниками. На засіданні бюро партосередку однієї з сільрад Великолепетиського району було ухвалено: «...треба підняти роботу в колгоспі, в групі так, щоб піднялася гризня між самими колгоспниками та одноосібниками за крадений хліб, а для цього треба мати свій актив, треба ще раз довести фінансові репресії до тих, кого вигнали з колгоспу, утворити навколо них думку колгоспної маси, треба створити умови так, щоб створилася жорстка класова боротьба» [11]. З відчаю, в умовах голоду та під постійним репресивним тиском радянської системи частина населення втратила своє «людське» обличчя. На Херсонщині прикладом цього є закритий лист Дніпропетровського обласного комітету КП(б)У до райкомів КП(б)У, райвиконкомів, партосередків, начальників політвідділів МТС і радгоспів. У листі повідомляється про знущення керівників сільрад над колгоспниками. Факти, що там описані показують ступінь людської ненависті, що породила політика радянського керівництва: «...наиболее характерным для действий этой озверевшей банды является истязание 14-летнего мальчика, сироты, который 5 лет работал в коммуне. Истязали его за то, что во время уборочной кампании,

работая на поле, будучи голодним и опухшим он съел полфунта хлеба в доме председателя коммуны. Ребенка подвешивали за шею веревкой, привязывали к балке, затягивали горло, требуя у него признания» [6].

Таким чином, колективізація на Херсонщині призвела до занепаду сіл і розладу в сільському господарстві, до зменшення кількості селянських господарств, робочої та продуктивної худоби. У результаті репресивних заходів зник сам селянин-землевласник. Примусова колективізація і накладена на колгоспи продрозкладка привели до глибокої деградації сільського виробництва в регіоні, що так дорого обійшлася населенню.

Список джерел та літератури:

1. Веселова О.М. Голодомори в Україні 1921-1923 – 1932-1933 – 1946-1947: злочини проти народу. 2-ге вид., доп. Київ- Нью-Йорк : МЛ-Коць, 2000. 283 с.
2. Грицина О. В. Голодомор на півдні України у 1932-1933 роках. *Голодомор 1932-1933: Запорізький вимір*. Запоріжжя : Просвіта, 2008. С. 65-80.
3. ДАХО. Ф. Р - 4033, оп. 4, спр. 290, арк. 18-20.
4. ДАХО. Ф. Р - 4033, оп. 4, спр. 492, арк. 9, 9 зв.
5. ДАХО. Ф.П - 116, оп. 1, спр. 128, арк. 42.
6. ДАХО. Ф.П-1, оп. 1, спр.64 арк. 54-56зв.
7. ДАХО. Ф.П-104, оп. 1, спр. 121 , арк. 10-10 зв.
8. ДАХО. Ф.П-104, оп. 1, спр. 103, арк. 8-11
9. ДАХО. Ф.П-104, оп. 1, спр. 119, арк. 7-8.
10. ДАХО. Ф.П-104, оп. 1, спр. 122, арк. 13-13 зв.
11. ДАХО. Ф.П-104, оп. 1, спр. 125, арк. 15-21
12. ДАХО. Ф.П-104, оп. 1-а, спр. 145, арк. 26-27 зв.
13. ДАХО. Ф.П-48, оп. 1, спр. 74, арк. 6.
14. ДАХО. Ф.Р-1085, оп. 1, спр., 3, арк. 252
15. ДАХО. Ф.Р-314, оп. 1 , спр. 159, арк. 33.
16. ДАХО. Ф.Р-314, оп. I, спр. 159, арк. 13.
17. Назарова А. З історії голодомору на Херсонщині. *Вісн. Олешія*. 2002. 18 груд.
18. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Зведенний том / Авт. кол.: І. Юхновський (керівник), В. Верстюк (заст. кер.), В. Борисенко, Г. Боряк, Л. Бур'ян, О. Веселова, Л. Гриневич, Г. Сфіменко, С. Кульчицький, Н. Лісунова, В. Марочко, О. Мовчан, Г. Папакін, І. Рикун, В. Телішак, Н. Топішко. Український інститут національної пам'яті. Київ.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2008. 1000 с.
19. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні. Херсонська область. С. Г. Водотика та ін. Херсон : Наддніпрянська правда, 2008. 844 с.
20. Херсонщина. Голодомор. 1932–1933: Збірник документів / Ред. кол.: В. Ф. Боровик (голова), Л. В. Виноградова, О. О. Марушак; Авт. кол.: В. О. Баранюк, Л. В. Виноградова, Д. Л. Ганченко, Т. Ю. Іващенко, Ю. О. Коник, В. М. Крючковська, Н. М. Кузовова, О. О. Марушак (кер. авт. кол.), Г. Б. Проценко, О. І. Стукалова, О. І. Шинкаренко / Відп. ред. О. О. Марушак. Херсонська обласна державна адміністрація; Державний архів Херсонської області. Херсон: ВАТ "ХМД", 2008. 320 с.

УДК 929Маккіндера:911.3:32(1-924/-925)(262.5)

О.П. Демченко,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри нової та новітньої історії
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
Одеса

ЧОРНОМОРСЬКИЙ РЕГІОН В ГЕОСТРАТЕГІЧНИХ ПОГЛЯДАХ Г. МАККІНДЕРА

У статті проаналізовано Чорноморський регіон в контексті його геополітичного значення в теорії та геостратегічній концепції британського дослідника Гелфорда Маккіндера.

Ключові слова: Чорноморський регіон, Гелфорд Маккіндер, геостратегія, геополітика.

На сьогоднішній день територія Чорномор'я є не просто умовним позначенням сукупності розрізнених на політичній карті світу держав та регіонів, а виступає в якості цільного об'єднання. Тривалі дискусії щодо значення Чорноморського регіону стосуються набору більш детальних питань, таких як визначення його кордонів, включення до його складу одних чи виключення других держав, визначення ролі і значущості в політичній структурі міжнародних відносин даних держав чи регіону в цілому, а також наявність впливу на нього провідних акторів.

Класики геополітичних теорій, навіть ті хто не акцентував увагу на Чорноморському регіоні, згадують Чорне море і держави що до нього прилягають в своїх концепціях як важливу для міжнародних відносин територію. Один із засновників геополітичних концепцій британський географ Г. Маккіндер писав в своїх роботах, що хартленд – це північна і внутрішня частина Євро-Азії. Він простягається на південь від арктичного узбережжя до серединних пустель, і широкий перешийок між Балтійськими і Чорним морями створює його західні межі [1, с. 58]. І навіть якщо сама зазначена територія в «хартленд» не входить, то на думку, дослідника, вона складає частину «воріт», що забезпечують функцію захисту та оборони [1; 2]. В статті «Кругла земля і опанування світу» він стверджує, що даний пояс не замкнуто із-за відчинених воріт в тисячу миль завширшки, що ведуть з півострівної Європи на внутрішню рівнину через широкий перешийок між Балтійським і Чорним морями. Вперше за історію всередині цієї величезної природної фортеці постає гарнізон спроможний не пропустити германця-завойовника [1, с. 63]. Наприкінці 1919 р. Г. Маккіндер безпосередньо побував в Чорноморському регіоні.

Наближення Червоної армії до Кавказу наприкінці 1919 р. викликало зміни у політиці Великої Британії відносно Закавказьких республік. На початку січня 1920 р. у Форін-офіс стали надходити застереження від дипломатичних представників у Закавказзі, що розгром Збройних сил півдня Росії (ЗСПР), надасть більшовикам, у разі з'єднання через Кавказ з Туреччиною, Персією і

далі зі всім мусульманським Сходом, можливість реалізувати свої завдання світової революції [3, р. 245].

Для забезпечення британських інтересів на Кавказі урядом Великої Британії на початку 1920 р. було розроблено проект досягнення консенсусу між генералом А.І.Денікіним та Кавказькими республіками з метою створення на Кавказі єдиного антибільшовицького фронту. З цією метою на початку 1920 р. у ставку генерала А.І.Денікіна прибув верховний комісар Великої Британії на півдні Росії Г. Маккіндер [4, л. 264]. В результаті даної місії, Г. Маккіндер отримав можливість надавати рекомендації своєму уряду стосовно геостратегічної ситуації в Східній Європі і таким чином реалізувати на практиці деякі свої геостратегічні ідеї: обмежити розвиток хартленду, взявши його в кільце.

Одразу по прибутті до Новоросійська Г. Маккіндер дізнався від верховного комісара у Закавказзі О. Уордропа, що позиція Кавказьких республік була стійкою, однак у разі наступу більшовиків їм би навряд чи вдалось довго протриматись. В результаті Г. Маккіндер зробив висновок, що Кавказький бар'єр являвся лише тимчасовим і не досить дієвим засобом проти просування більшовизму. Останній, на його думку, можна було зупинити, лише знищивши у зародку [5, р. 96-97].

10 січня 1920 р. Г.Маккіндеру вдалося зустрітись з генералом А.І. Денікіним на станції Тихорецька [5, р. 92; 6, с. 2]. Під час наради Г. Маккіндер довів до відома командуючого, що подальша підтримка Великої Британії ЗСПР залежить від визнання ним самостійності Грузії, Азербайджану, Вірменії, Литви, Латвії, Естонії, Польщі і Фінляндії. Дані республіки мали скликати власні Установчі збори для вирішення питань свого майбутнього устрою [7, с. 1].

В результаті Г. Маккіндер отримав згоду генерала А.І.Денікіна на визнання ним самостійності вказаних республік. Встановлення ж майбутніх відносин з Росією мало здійснюватись шляхом договору російського уряду з прикордонними країнами. Безпосереднім результатом визнання фактичної самостійності вказаних республік мав стати військовий союз всіх антибільшовицьких сил та інтенсивна допомога зі сторони Великої Британії та Франції [7, с. 1]. Відповідь генерала А.І.Денікіна задовольнила Г.Маккіндера. Останній заявив, що сподівається досягнути у Лондоні сприятливих результатів, після чого негайно повернеться в Новоросійськ вже в якості постійного представника британського уряду [8, л. 21; 9, с. 108].

17 січня 1920 р. Г. Маккіндер залишив Росію і відправився у Лондон. По дорозі він написав звіт, який містив у собі рекомендації для політики в Східній Європі. 29 січня 1920 р. уряд Великої Британії провів чергове засідання з метою обговорити звіт Г. Маккіндера. Останній описав загальну ситуацію у Східній Європі і запропонував провести об'єднання всіх неприхильних до більшовизму урядів, від Фінляндії до Кавказу, надаючи їм підтримку. На думку Г.Маккіндера, Велика Британія мала продовжувати постачання ЗСПР, однак у менших масштабах, та утримувати лінію Баку-Батумі.

Г.Маккіндер стверджував, що підтримка лише деяких країн являлася б марною витратою грошей і не дала б жодного бажаного ефекту. Натомість він пропонував підтримувати одночасно всі антибільшовицькі сили або взагалі відмовитись від цього. Як результат невиконання даної пропозиції, за переконанням Г.Маккіндера, міг стати похід більшовиків до Чорного моря, в Крим і Одесу, що розцінювалось б ними як моральна перемога.

У дійсності в своїх заявах Г.Маккіндер захищав подальший розподіл Східної Європи і Кавказу. Згідно з його звітом, Велика Британія разом з іншими союзними країнами мала сприяти створенню ряду прикордонних з Росією країн: Азербайджану, Білорусії, Вірменії, Грузії, України і за певних обставин – Дагестану. Виступаючи з такою пропозицією, Г.Маккіндер, однак, керувався не правом націй на самовизначення, а у першу чергу інтересами Британської імперії. Г.Маккіндер бачив небезпеку просування більшовизму, який «нісся вперед як пожежа по прерії» до Індії і Південної Азії, створюючи світ, що «буде жакхливим місцем для демократії» [5, р. 97; 10, р. 233]. Підтримка зазначених республік мала зупинити таку альтернативу.

Незважаючи на докладені Г.Маккіндером зусилля, його пропозиції не зустріли підтримки в уряді. Частина присутніх на засіданні наполегливо висловились проти його ідей. Не підтримав Г.Маккіндера і військовий міністр У.Черчилль, який славився своєю непримиренною політикою до більшовизму. Дж.Керзон взагалі не прийшов [10, р. 234]. Після цього засідання Г.Маккіндер вже не повертався на південь Росії в якості верховного комісара. На початку лютого 1920 р. він подав у відставку і сконцентрував свою увагу на науковій роботі. Тим не менш в 1920 році за державну і парламентську службу йому було пожалувано титул сера. Однак вже в 1922 р. Г. Маккіндер не пройшов до парламенту: його антибільшовицькі позиції виявились непопулярними серед робітників Глазго. Він залишив роботу в університеті і, працюючи в Імперському комітеті, повністю присвятив себе політиці та пропаганді своїх імперських переконань.

Джерела та література:

1. Маккіндер Х. Дж. Круглая земля и обретение мира. *Космополис*. 2006/2007. № 2 (16). С. 56–69.
2. Маккіндер Х. Дж. Географическая ось истории. *Политические исследования*. 1995. № 4. С. 162–169.
3. Nicolson H. Curzon: The Last Phase, 1919–1925: A Study in Post-War Diplomacy. L. : Constable & Co Ltd, 1934. 416 p.
4. ГАРФ (Государственный архив Российской Федерации). Ф. 446 *Политическая канцелярия Особого совещания при Главнокомандующем Вооружёнными силами на Юге России. Екатеринодар. 1918 – 1919 гг.* Оп. 2. Д. 62. *Сводка сведений о Закавказье, 1920 г.* 326 л.
5. The Great Britain National archive. Public record office. Cabinet papers 24/97. Original Reference CP 516. 1920, January 21. URL : <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-24-97.pdf> (дата звернення: 12.03.2018)
6. *Одесские новости*. Одесса, 1919. 20 декабря / 2 января

7. *Одесские новости*. Одесса, 1920. 12/25 января.

8. ГАРФ (Государственный архив Российской Федерации). Ф. 446. *Политическая канцелярия Особого совещания при Главнокомандующем Вооружёнными силами на Юге России*. Екатеринодар. 1918 – 1919 гг. Оп. 2. Д. 117. *Рапорт от 9/22 февраля 1920 г. младшего офицера британского разведывательного отделения в Стамбуле, 1920 г.*

9. 181. Локкарт Р.Б. *История изнутри : мемуары британского агента*. Москва: Изд-во Новости, 1991. 320 с.

10. Blouet B.W. Sir Halford Mackinder As British High Commissioner to South Russia, 1919 – 1920. *Geographical Journal*. 1976. Vol. 142. №2. P. 228-236.

УДК 355.1 (477) «312»

В.А.Дзюбенко,

магістрант історико-юридичного факультету

Херсонського державного університету

Херсон

Науковий керівник – к. і. н., доц. Л.О. Цибуленко

СТАН МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ОСНАЩЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ У ХОДІ РОЗГОРТАННЯ АТО НА СХОДІ УКРАЇНИ

У статті аналізується стан матеріально-технічної бази добровольчих структур, ЗСУ, Нацгвардії на початку проведення АТО, окреслюються складнощі формування військової логістики в ході розгортання російсько-української війни на основі усних свідчень.

Ключові слова: *матеріально-технічне забезпечення (МТЗ), військова логістика, російсько-українська війна, «гібридна» війна, добровольчі батальйони, ЗСУ, Нацгвардія України.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження теми зумовлена російсько-українською війною, що триває на території Донецької та Луганської областей. Нагальною проблемою для українських військ та силових структур протягом бойових дій була необхідність якісного та ефективного матеріально-технічного забезпечення (МТЗ). Практика «гібридної» війни чітко визначила: матеріально-технічна база відіграє надзвичайно вагомую роль у захисті територіальної цілісності, підвищенні обороноздатності та досягненні перемоги над противником. Виявлені недоліки в ході російсько-українського протистояння засвідчили критичний стан військової техніки, тилів та перебоїв у постачанні продовольства, медикаментів, одягу, бойового спорядження, засобів індивідуального захисту в зоні бойових дій.

Метою роботи є дослідження проблеми забезпечення українських військ та силових структур матеріально-технічними ресурсами в умовах російсько-

української війни на Донбасі протягом 2014-2016 рр. за матеріалами усних свідчень бійців.

Історіографія. Серед останніх напрацювань дане питання висвітлювали військові експерти М. Ю. Голобородько, В. І. Білетов, В. І. Галаган, К.В.Панадій, С. В. Бондарчук [5], Н. В. Чернописька, О. В. Брень, О.І.Данильців [3], О.Нагорнічевський [6], А.Сало [7], С.Ковалішин, Р.Халтурин[8], Ю. Стасюк [14], Р. Кожухаренко[10] тощо.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи процеси забезпечення армійських підрозділів досить часто послуговуються науковим терміном «логістика» як наука про планування та здійснення пересування матеріально-технічних засобів, зброї, обмундирування, харчування, розміщення збройних сил [1]. Дослідження російсько-української війни висвітлює питання військової логістики як такої, що існувала більше в теорії, ніж на практиці. Як свідчить історичний досвід багатьох країн: рівень обороноздатності держави залежить від воєнно-економічного потенціалу країни. Захист держави неможливий без раціонального матеріально-технічного забезпечення збройних сил [2, с. 23]. На жаль, кризові явища в Україні протягом 2014 року, пов'язані із загрозою російського вторгнення – анексією Криму, розгортанням воєнних дій на Донбасі, засвідчили – військова логістика відстала на 20 років. Серед головних факторів, котрі виявили неспроможність задовольняти потреби бійців зони АТО в елементарних життєво необхідних речах, була влада в особі політиків, зокрема їхня бездіяльність та корупція. І лише бойові дії на Сході країни змусили робити перші кроки для її розвитку [3, с. 116].

З часів незалежності України на систему забезпечення впливали й економічна криза [4, с. 25] та відсутність належних реформ [3; 5; 6; 7; 8]. Постійна оптимізація, скорочення кількості військ, розпродаж техніки за кордон призвели до того, що було втрачено бойову готовність, ефективність. Якщо ще в 1990-х рр. у військах було декілька дивізій, то нині в складі сухопутників виключно бригади і полки. Показово, що кількість танків на озброєнні ЗСУ скоротилася більше, ніж у 10 разів. Кількість іншої бронетехніки теж скоротилася приблизно в чотири-п'ять разів [9].

Не є секретом, що на початку військових дій на Донбасі підрозділи Збройних Сил, Національної Гвардії, добровольчі батальйони мали незадовільне забезпечення всім необхідним, гостро відчували брак у наступних ресурсах (одязі, засобах особистого захисту, техніці, харчах, медикаментах). Давалися ознаки слабкої виробничої бази, відсутності організації своєчасного забезпечення необхідними ресурсами та налаштування логістики, недостатня підтримка з боку держави нових вразливих верств населення, які з'явилися в сучасних реаліях. Ці обставини показали слабкість формальних державних структур швидко та якісно реагувати на загострення проблем. Виявилось, що держава менш ефективна, ніж сотня волонтерів, які за кілька місяців зробили майже неможливе [10, с. 110].

Звертаючись до усно-історичних свідчень опитаних бійців зони АТО, які першими стали на захист України в умовах російської агресії, можна тією чи

іншою мірою розкрити стан матеріально-технічного оснащення в ході розгортання бойових дій, зокрема труднощі, котрі доводилося долати.

На початку війни на Донбасі волонтери, громадські організації, благодійні фонди взяли на себе величезний обсяг роботи щодо забезпечення армії та учасників АТО усім необхідним. Попри це, прозорість й раціональність витрачання коштів, необхідних для військових підрозділів була не на високому рівні. Зокрема, зі слів солдата 79-ї окремої аеромобільної бригади В'ячеслава можемо зрозуміти, що зібрані волонтерами речі, продукти харчування, предмети захисту не завжди потрапляли до українських воїнів. Нерідко на цьому робили бізнес: "Те, що присилають волонтери з одного КПП вони переводять через інше. Вибачте, шкарпетки, труси, мило... все інше забезпечення відправлялося на точки, тобто на торговельні точки міста Миколаєва. А надалі в нас було краще забезпечення, бо ми вже виїхали в степи, вивозити це стало складніше. Або потім вже навчилися волонтери і нас почали забезпечувати більш ретельно. Віддавати все безпосередньо солдатам" [11, с. 26].

Розуміючи, що зменшення фінансування оборонних витрат у країні, зниження рівня забезпеченості ЗСУ призведе до підвищення рівня загроз національним інтересам у воєнно-економічній сфері, українська влада всіляко нівелювала цей фактор. Наприклад, Михайло – солдат Нацгвардії батальйону оперативного призначення імені Кульчицького – засвідчив нам той факт, що держава не забезпечила елементарного рівня захисту ні спорядженням, ні бронезилетами на початку війни: "Знову ж таки держава жодного бронезилета не виділила. Був один випадок, коли приїжджав під кінець Яценюк з Аваковим і там для показухи виставили двісті бронезилетів, двісті касок кевларових нових, нові бронезилети. Поки був Яценюк, ходив – там вони були. Потім, тільки поїхали, їх уже не було – десь ВВ-шники їх вивезли, хоча це чисто на наш батальйон виділялося" [12, с. 85].

Умови перебування на передовій суттєво впливали на рівень МТЗ – загострення бойових дій, постійні артобстріли, оточення. Виникали проблеми й з постачанням паливно-мастильних матеріалів, побутового, медичного обслуговування, продовольства, передусім, самого необхідного – їжі та питної води. У волонтерів не завжди була можливість туди потрапити. Військовослужбовець Едуард, який перебував разом із 55-ю ОАеМБру районі села Дякове на червень – липень 2014 року розповідає про те, як доводилось економити воду, коли опиняєшся в оточенні ворога: "Прийшов наш комбат, зараз майор (він в АТО ще був капітаном і в АТО як би отримав майора). Прийшов і сказав: «Пацани, я вам брехати не буду, ми в оточенні, все. Що буде, то буде. Будемо якось вириватися, як-будемо щось то пробувати». Зрозуміли, що нічого доброго не вийде. Почалися перебої з водою. Якщо раніше два рази – раз в два дні приїжджала машина, то почала приїздити десь раз в тиждень і то воду лімітовано. Припустимо, п'ятнадцять літрів на три людини. З їжею теж почалося гірше, менше-менше пайків, і готувати стали гірше" [13, с. 52].

На початку війни на Сході добровольчим формуванням вдалось не лише відвести загрозу державності, поширення сепаратизму, але й провести

ефективний наступ. При цьому, переважна більшість із них мали стрілецьке озброєння. Воно не завжди було якісним та потребувало відновлення... Загалом озброєння для батальйонів, сформованих при силових структурах було передбачене штатним розписом. Основним його джерелом були склади та арсенали відомства. У формуваннях, створених за власною ініціативою, бійці або здобували озброєння самостійно, або отримували від небайдужих громадян чи представників силових структур у тимчасове користування [14, с.91].

В процесі розгортання збройного конфлікту важливою складовою захисту територіальної цілісності в українських бойових формуваннях залишалось технічне забезпечення. При цьому, воно значно залежало як від кількісних, так і якісних показників. Зокрема, зі слів військовослужбовця Віталія, техніка, що знаходилася на озброєнні 43-го окремого мотопіхотного батальйону: "...була, в основному, старою: старі міномети, старі танки Т-64, СПГ, АГС, зенітка була, приварена до Інтел-Б" [15, с. 3]. Ретельний аналіз спогадів висвітлює низький рівень технічного оснащення. Через його несправність, застарілість, непридатність для використання українським солдатам не залишалось нічого, як просто знищувати бойові машини, танки, бронетранспортери. Так трапилося із 79-ю ОАеМБр (нині окрема десантно-штурмова бригада), яка на початку війни потрапила в сумнозвісний Ізваринський котел й брала участь у запеклих боях у районі Савур-Могили: «Швидкість наших колон через такі машини, як «ГАЗ-66», «ЗІЛ-131», «Урал» – є доволі низька. Ну, «Урал» ще більш-менш, а «ГАЗ» постійно зупиняється, в нього якісь поламки... Десь близько 10 машин «ГАЗ-66» («Шишай» його звать) ми просто самі винесли в повітря. Бо якщо ми зупиняємось – нам смерть. Ми і танки, які не змогли перейти через переправу, винесли в повітря і «ГАЗ66» також» [11, с. 34].

Війна на Донбасі продемонструвала відсталість військової медицини: не вистачало індивідуальних медичних засобів (аптечок), евакуаційних транспортних засобів, сучасного обладнання. Давалася взнаки відсутність військово-медичної підготовки й досвіду лікарів. Начальник військового мобільного шпиталю Юрій згадує: «А первые раненые и первые пострадавшие к нам поступали без ничего. Бывало такое, что поступали раненые без документов, частично одежда только сохранилась, частично нет. С боеприпасами, с оружием, ну, просто с поля боя. Не всегда им оказана была первая медицинская помощь даже, не было ни первичной повязки, ничего, просто открытая рана, иногда даже с кровотечением» [16, с. 71].

Результати, отримані в ході інтерв'ю українських бійців, дали змогу визначити особливості розвитку логістики у військах, силових структурах, задіяних у «гібридній» війні з РФ. Зокрема, й абсолютно різний характер забезпечення добровольчих батальйонів, ЗСУ, НГУ. Наприклад, військовослужбовець Олександр дав позитивну оцінку щодо матеріально-технічної бази Нацгвардії України, зазначивши: «Я начинал воевать с первых дней войны. Я прекрасно знаю, что обеспечение с первых дней войны было нормальным, нормальные бронежилеты, нормальные каски... Да, может в самом начале войны, май, июнь, я поверю, что так и было, но с июля 2014 все было на должном уровне. Много еще зависит от командиров на местах. Я за

Национальную гвардию могут сказать, что у вопросе питания у нас все было нормальным... У нас реально было все: сгущенка, шоколад, мясо, тушенка. Что касается обмундирования, то форма у нас всегда отличного качества, тоже самое и спальные мешки» [17, с. 8].

Забезпечення добробатів також відрізнялось: якщо в одних підрозділах воно мало більш-менш системний підхід, то в інших – залишалось відсутнім. Боець полку «Азов» Максим розповів, в чому відмінність між формуванням, де він проходить службу та «Правим сектором»: «Я просто вспомнил момент, когда в Широкино на позициях приезжают парни с «Донбасса» и с ними там ещё два парня с «Правого Сектора». С ДУКа, но я не знаю, какой там из ДУКа, ну выскакивает парень, у него ни бронежилета, он без каски, в маске в ниндзэ этой и с гранатомётом, даже без автомата. Я вот так стою и думаю, говорю ему: «Парень, а что, ты куда приехал?», а он говорит: «Та нормально, я уже полгода так езжу»[18, с. 93].

Отже, початок російської агресії на Донбасі виявив кризові явища в українській армії й силових структурах, передусім пов'язані із забезпеченням матеріально-технічними ресурсами. Спираючись на матеріали усних свідчень, можемо сказати: військова логістика формувалася в надзвичайно складних умовах. Волонтери, а не держава, організовували проекти збору коштів, допомоги для структурних підрозділів ЗСУ, Нацгвардії та добровольчих батальйонів. Прозорість і раціональність витрачених коштів знаходилася не на високому рівні – розкрадання, привласнення, перепродаж зібраних речей. На рівень оснащення впливали й бойові умови залежно від того, чи це постійні артобстріли, чи оточення, чи затишшя. Добробати для захисту України отримували стрілецьку зброю, військову техніку, боєприпаси, але низької якості. Траплялися непоодинокі випадки, що бійці через застарілість й непридатність змушені були знищувати бойові машини, танки. Нестача індивідуальних медичних засобів, сучасного обладнання, відсутність належної підготовки бійців надавати першу допомогу, досвіду в лікарів – все це окреслило проблеми військової медицини. Дослідження показало різний характер забезпечення добровольчих батальйонів, ЗСУ, НГУ, де в одних бойових структурах (силах) воно мало системний характер, а в інших, навпаки, було відсутнім.

Список джерел та літератури:

1. Логістика НАТО. Офіційний сайт НАТО. URL: <http://www.nato.int/docu/logi-en/1997/lo-103.htm> (дата звернення: 26.04.2019).
2. Кивлюк В. С. Погляди на формування та функціонування системи матеріально-технічного забезпечення Збройних Сил України. *Наука і оборона*. 2006. № 2. С. 22–27.
3. Чернописька Н. В. Зародження військової логістики в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Логістика : збірник наукових праць. 2015. № 833. С. 109–117.
4. Романченко І. С. Погляди на розвиток системи матеріально-технічного забезпечення Збройних Сил України. *Наука і оборона*. 2007. № 4. С. 22–27.

5. Формалізована модель матеріального забезпечення військ (сил) / М. Ю. Голобородько, В. І. Білетов, В. І. Галаган, К. В. Панадій, С. В. Бондарчук. *Вісник Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2014. № 1(50). С. 48–53.

6. Нагорнічевський О. А. Концептуальні засади державного управління у сфері матеріально-технічного забезпечення збройних сил України в контексті національної безпеки. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 42. С. 223–229. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2015_42_27 (дата звернення: 26.04.2019).

7. Сало А. Я. Погляд та стан матеріально-технічного забезпечення Збройних Сил України на кінець 2013 року. *Вісник Науково-дослідного центру воєнної історії Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2016. С. 122–125.

8. Ковалішин С. С. Основні напрями удосконалення та завдання системи підготовки сил і засобів структури матеріально-технічного забезпечення військ (сил) територіальної оборони. *Збірник наукових праць Військової академії* (м. Одеса). Технічні науки. 2017. Вип. 1. С. 41–49.

9. Аргат О. Утрачена армія здобутої держави. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2012/02/23/74241/> (дата звернення: 26.04.2019)

10. Кожухаренко Р. В. Роль волонтерського руху в реформуванні української армії. *Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць*. Київ, 2018. Випуск 136. С. 109–114.

11. Спогади В'ячеслава : [інтерв'ю з бійцем-добровольцем 79-ї окремої аеромобільної бригади В'ячеславом / записав О. Штейнле]. *Аудиторія*. 2014. 26 серп. *Усна історія російсько-української війни (2014-2015 роки)* / за ред. В. Мороко. Випуск 1. Київ : К.І.С., 2015. 176 с.

12. Спогади Михайла : [інтерв'ю з бійцем Національної гвардії Михайлом / записав О. Штейнле]. *Аудиторія*. 2014. 13 жовт. *Усна історія російсько-української війни (2014-2015 роки)* / за ред. В. Мороко. Випуск 1. Київ : К.І.С., 2015. 176 с.

13. Спогади Едуарда : [інтерв'ю з бійцем 55-ї окремої аеромобільної бригади Едуардом / записав М. Волобуєв]. *Аудиторія*. 2014. 7 груд. *Усна історія російсько-української війни (2014-2015 роки)* / за ред. В. Мороко. Випуск 1. Київ : К.І.С., 2015. 176 с.

14. Стасюк Ю. М. Озброєння українських добровольчих батальйонів на Сході України у 2014 році *Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць*. Київ, 2018. Випуск 130. С. 88–92.

15. Спогади Віталія : [інтерв'ю з бійцем 43-го окремого мотопіхотного батальйону ЗСУ Віталієм / записав В. Дзюбенко]. *Аудиторія*. 2017. 28 січ. С. 1–12.

16. Спогади Юрія : [інтерв'ю з начальником військового польового шпиталю Юрієм / записав М. Павленко]. *Аудиторія*. 2015. 19 бер. // *Усна*

історія російсько-української війни (2014-2016 роки) / за ред. В. Мільчева та В. Мороко. Випуск 3. Київ : К.І.С., 2017. 200 с.

17. Спогади Олександра : [інтерв'ю з бійцем Національної гвардії України Олександром / записав В. Дзюбенко]. *Аудиторія*. 2017. 27 січ. С. 1–36.

18. Спогади Максима : [інтерв'ю із солдатом полку «Азов» Максимом / записав М. Павленко та С. Білівненко]. *Аудиторія*. 2017. 17 січ. *Усна історія російсько-української війни (2014-2018 роки)* / за ред. В. Мороко. Випуск 4. Київ : К.І.С., 2018. 384 с.

УДК 930 (477) «17-18»

Л.М. Дорошко,
студентка історико-юридичного факультету
Херсонського державного університету
Херсон

Науковий керівник – к.і.н., доцент, В.Я. Павленко

ПЕРЕДУМОВИ ПОВСТАННЯ ЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ КОЗАЦЬКОГО УСТРОЮ ПІД ПРОВОДОМ СЕМЕНА ПАЛІЯ

У статті висвітлюються передумови повстання за збереження козацького устрою під проводом Семена Палія у 1702–1704 рр. Визначаються чинники, що спонукали українське населення Правобережжя до чергового військового виступу, і підкреслюється думка, що «Паліївщина» є проміжною ланкою між Козаччиною XVII ст. та періодом Гайдамаччини.

Ключові слова: *С. Палій, козацький устрій, повстання.*

Діяльність фастівського полковника Семена Палія на переломі XVII і XVIII століть можна вважати перехідною ланкою від часів Козаччини до періоду Гайдамаччини. У цьому повстанні містяться ідеї гайдамаччини якщо поглянути на нього під ідейно-політичним кутом, суть ідейно-політичних змагань Козаччини за відновлення української держави з новим соціальним устроєм переходить через виступ під керівництвом Семена Палія до Гайдамаччини. Зважаючи на це, характеристику гайдамацьких рухів доречно розпочинати саме з огляду подій повстання за збереження козацького устрою під проводом Семена Палія.

Про полковника Семена Палія було складено багато легенд. У більшості з них прославлялися сила козака і його лицарський характер. Спеціально для полковника була зроблена козацькими ковалями шабля, якою Семен Палій вправно володів: маючи довжину близько двох метрів, вона важила 16 кілограмів. За народними переказами, ніхто не міг вистояти проти Семена Палія під час поєдинку.

У 1688 р. С. Палій стає фактичним володарем усієї Білоцерківщини (крім фортеці Білої Церкви), справжнім «удѣлним паном», за виразом Г. Граб'янки

[1, с. 167]. У тексті Нарвського договору, підписаного між Росією і Польщею, особисто Семену Палію був присвячений цілий пункт. Це унікальний випадок в історії дипломатії та міжнародних відносин [2, с. 245].

Наприкінці XVIII ст. ситуація на Правобережжі була майже катастрофічною. Значна частина Правобережної України – Київщина і Брацлавщина – спустошені війною і перетворені майже на пустелю. Опис цієї руїни подає С. Величко. Найбільш спустошеною була територія правобережної Наддніпрянщини, особливо її південна частина, старі козацькі землі [3, с. 434].

Значне міжнародно-політичне значення мала на той час проблема правобережної Наддніпрянщини. Так, у Бахчисарайському трактаті 1681 р. зазначалося, що від Києва до Дніпровських порогів по обидві сторони Дніпра «міст не створювати». У договорі «Вічного миру» 1686 р. визначено, що низка розорених міст уздовж Дніпра так і мають залишитися незаселеними. Ця територія в російських і польських урядових колах вважалася тоді найкращим бар'єром не тільки між обома державами (а також Туреччиною і Кримом), але й між Лівобережжям і Правобережжям – тобто двома роз'єднаними частинами України [4, с. 249-250].

У 1688 р. з проханням б'єднати Правобережну і Лівобережну Україну в єдиній Гетьманській державі під зверхністю царя С.Палія вперше звертається до московського уряду. Однак його ініціатива не була підтримана через укладений між Польщею і Московією в 1686 р. «Вічний мир». Правобережний полковник вирішив запевнити короля Яна III в своєму підданстві, коли отримав відмову царського уряду, який не бажав порушувати московсько-польську угоду [5, с. 167].

Спустошена територія Дніпровського правого берега під проводом С. Палія швидко залюднювалася, росли села й містечка, козацтво ставало заможнішим. На ці новозалюднені території з різних кінців України масами йшло селянство. На кінець XVII ст. були заселені землі старих козацьких полків – Білоцерківського, Корсунського, Канівського, Черкаського, Чигиринського, Уманського. Крім того, з'являється новий осередок козацької землі – Фастів [6, с. 397]. Про швидке зростання кількості населення свідчить хоча б те, що в 1690 р. у Фастові, який був обраний С. Палієм для своєї резиденції, було лише кілька сотень дворів, то через три роки їх нараховувалося вже близько трьох тисяч.

Діяльність С. Палія, що особливо посилилася в 1688–1689 рр., і величезна популярність С. Палія в Україні й за її межами робила з нього дуже небезпечного ворога для Речі Посполитої.

Отже, польський уряд скористався першою нагодою, щоб захопити козацького полковника. Восени 1689 р. С. Палій напав на Немирів (місто було резиденцією гетьмана Г. Гришка, супротивника С. Палія). Взяти Немирів не вдалося, і, крім того, С. Палій був заарештований польським немирівським комендантом. Надалі, дізнавшись про відносини С. Палія з московськими воєводами в Києві, поляки перевезли його до Галичини і ув'язнили в м. Підкамені, де він і перебував до весни 1690 р. Але Палієві пощастило визволитися у квітні 1690 р. з ув'язнення і повернутися до Фастова [7, с. 368].

Обурення місцевої шляхти та духовних осіб викликало поширення козацького устрою на Київщині, коли на їх землі стала поступово поширюватися влада С. Палія. Щоб убезпечити себе від можливого конфлікту з королем, козацький полковник запевнював польського правителя, що не має наміру захоплювати зайві території. Інформований про це київський єпископ А. Залуський дозволив козакам С. Палія розташовуватись у його володіннях за умови, щоб йому не робили ніякої шкоди. Завдяки таким заходам правобережного полковника взаємини між ним і королівською владою, незважаючи на періодичні сутички з місцевою польською шляхтою, були досить стабільними [8, с. 432].

С. Палій був переконаний, що для визволення Правобережної України з-під польської влади йому потрібна допомога Гетьманщини [9, с. 369-371]. Керуючись ідеєю об'єднання українських земель С. Палій намагався заручитися підтримкою І. Мазепи. Становище І. Мазепи в цій ситуації було досить складне. З одного боку, Гетьмана, що вважав приєднання Правобережжя до Лівобережної України однією з головних цілей своєї політики, не могла не зацікавити перспектива включення правобережної Наддніпрянщини, принаймні Білоцерківщини до складу Гетьманщини. Крім того, С. Палій грав велику роль в боротьбі проти татарських нападів на Лівобережну Україну. З іншого боку, І. Мазепа не погоджувався з активною антишляхетською політикою С. Палія, яка створювала досить небезпечний прецедент для гетьманської України. І. Мазепа не міг також не зважати на велику популярність С. Палія і на Гетьманщині, і на Запоріжжі. Тож, складалася ситуація, що І. Мазепа не міг прийняти С. Палія під свій захист, але й спрямувати його до ворожого табору – чи то польського, чи то кримського – було б ще більш небезпечно. Тому І. Мазепа займає щодо С. Палія двоїсту позицію [10, с. 357].

Політика польського уряду щодо С. Палія була також досить нерівною. Зокрема на початку 1690-х років. Польща перебувала під загрозою нового турецько-татарського наступу, і тому потребувала допомоги козацтва. Крім того, Річ Посполита побоювалася, щоб С. Палій не уклав домовленості з татарами. Це дало можливість С. Палієві зміцнити свою владу на київському Поліссі, яке мало важливе значення для нього як господарча база. Але це тривало недовго і вже 1695 р. польські війська почали виганяти паліївців з Полісся. З початком таких дій Польщі С. Палій рішуче заявив, що буде битися з польським військом, як з ворогами. Уже 1696 р. шляхетські сеймики в Польщі рішуче вимагають знищення козацтва [11, с. 168-169].

Коли надії на допомогу І. Мазепи і Москви не здійснилися, а збройна сутичка з Польщею стала неминучою, С. Палій головні зусилля звернув на мобілізацію всіх сил українського народу для рішучого наступу проти Польщі.

Отже, умови, в яких опинилося українське населення Правобережжя наприкінці XVII – на початку XVIII ст., спонукали фастівського полковника Семена Палія до чергового збройного виступу. Великий розмах повстання 1702–1704 рр. свідчить про необхідність окремого висвітлення цієї сторінки української історії.

Список джерел та літератури:

1. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки / пер. із староукр. Київ : Т-во «Знання» України, 1992. 192 с.
2. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою. Київ : Інститут історії НАН України, 2001. 533 с.
3. Величко С. Літопис. Т. 2. / пер. з книжної української мови, комент. В. О. Шевчука; відп. ред. О. В. Мишанич. Київ : Дніпро, 1991. 642 с.
4. Новий довідник: Історія України. Київ : ТОВ «КАЗКА», 2005. 736 с.
5. Котляр М.Ф. Історія в життєписах. Київ, 1991. 518 с.
6. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ : Критика, 2005. 584 с.
7. Сергієнко Г.Я. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст. Київ : Либідь, 1963. 522 с.
8. Чухліб Т. Козацький устрій Правобережної України (остання чверть XVII ст.). Київ : Либідь, 1996. 518 с.
9. Чухліб Т. Козаки і монархи. Міжнародні відносини ранньо модерної Української держави. Київ: Інститут історії НАНУ, 2009. 508 с.
10. Оглоблин О. Гетьман Мазепа і Правобережна Україна. *Гетьман Іван Мазепа та його доба*. Нью-Йорк – Київ – Львів – Париж – Торонто : Вид. Орг. Оборони Чотирьох Свобід України, 2001. 406 с.
11. Історія України: документи і матеріали. Київ : Наука, 2001. 367 с.

О.О. Клименко,

студент історико-юридичного факультету

Херсонського державного університету

Херсон

Науковий керівник – к.і.н., доцент Г.В. Батенко

ЕВОЛЮЦІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ Є. ЧИКАЛЕНКА В ЕМІГРАЦІЇ

У статті проаналізовано зміну поглядів Є.Чикаленка на суспільно-політичний розвиток України після виїзду за кордон. Автор характеризує складний процес переосмислення минулих подій та розкриває скрутне становище Є.Чикаленка в еміграції загалом.

Ключові слова: *Є. Чикаленко, еміграція, монархізм, революція.*

У Є. Чикаленка в еміграції з'явився час для осмислення подій української революції, він багато думає про перспективи України, що опинилася під більшовицькою окупацією. Євгена Харлампійовича хвилювала доля української інтелігенції після підписання С. Петлюрою Варшавського договору з Польщею. Він називав цей альянс із Польщею провокацією проти тих українців, які залишилися на батьківщині, і вважав їхнє становище у 1920 р. трагічним, бо вони підтримали Петлюру, і при захопленні Києва більшовиками перед ними постали дві невтішні перспективи: або втікати разом з українським військом і бути інтернованими та приреченими на поневір'яння на чужині, або залишитися на батьківщині та потрапити під більшовицькі репресії.

Є. Чикаленко сформулював загальну оцінку подій 1917-1920 рр. Він бачив їх позитивне значення для України в тому, що «народ наш за цих три роки освідомився, дістав такі «наглядні уроки» чужого панування, що його вже національно ніхто не задушить; а коли він дістане спромогу розвивати свої культурні основи, то колись збудує на цьому фундаменті і свою державу»[3, с. 108]. В еміграції Є. Чикаленко закликав українську інтелігенцію повторити шлях, пройдений поляками: створити власні культурні цінності, привернути увагу європейських народів до українського питання та здобути їхнє визнання, і чекати, як чекали поляки, відповідних умов, щоб побудувати свою державність на фундаменті, закладеному на чужині.

Змінилися погляди Є. Чикаленка на окремих українських політиків, зокрема С. Петлюру. Відомо, що після поразки Директорії він ставився до її тріумвірату вороже, звинувачував його у втраті Україною державності. Але на початку 1920-х років його погляди на С. Петлюру кардинально змінюються. Є. Чикаленко відзначав, що в Україні ім'я цього політика було символом національного визволення, чому значною мірою сприяла й антиукраїнська більшовицька політика, котра будь-які прояви українства кваліфікувала як петлюрівщину. У зв'язку з цим С. Петлюра для українців став символом боротьби, національним героєм, вождем у боротьбі з більшовиками. Саме на

нього Є. Чикаленко покладав основні надії у реалізації запропонованої «варяжської теорії», фрагменти якої прозвучали і в його листах [1, с. 263].

Отже, політична ситуація, в якій опинилася Україна у 1921 р. в результаті помилок української влади, її неспроможності до державотворення, утвердила Є. Чикаленка на монархічних позиціях. У 1921 р. Є. Чикаленко вже не вірив у реальну допомогу Антанти, а сподівався на національний опір українців, які у круговерті чотирирічних подій відчували «смак» більшовицької влади [3, с. 123]. Є. Чикаленка тішив факт українського опору російським більшовикам, але насторожувала його неорганізованість, непланованість та хаотичність. А тому він бачив першочергове завдання в тому, щоб організувати українців, незадоволених більшовицькою владою, об'єднати їх під одними гаслами на всенародне повстання, у ході якого вигнати чужоземців та встановити українську владу, запросивши інших чужоземців.

Є. Чикаленко зазначав, що більшість емігрантів з його оточення були державниками-самостійниками, але вони розпорошилися на групи, кожна з яких бачила майбутній устрій України по-своєму і в неконкретних формах. Для Є. Чикаленка зрозумілою і прийнятною була лише позиція хліборобів-державників та В. Липинського, які чітко виступили за монархічну Українську державу. Є. Чикаленко підтримував цю пропозицію як конструктивнішу за інші на той час.

Він вважав монархічний устрій найвідповіднішим тоді для України, бо українці, знекровлені безкінечними змінами влади або взагалі безвладдям і бажаючи спокою, законності та мирної праці, прагнули для себе «батька», «хазяїна», «царя» «хоч палиці, з надією короною», бо саме з такою сильною особистістю пов'язували надії на встановлення в державі порядку [1, с. 267]. Виходячи з таких настроїв, Є. Чикаленко підтримав монархічну ідею В. Липинського як відповідну часові та закликав узятися за її реалізацію негайно, не чекаючи реанімації російської монархії.

Погоджуючись із самою ідеєю в принципі, Є. Чикаленко відкидав у ній особу національного монарха. Зокрема, зазначав: «Але українським монархом не може бути ні Скоропадський, ні Петлюра, ні хтось інший свій, бо на своєму ми, по своїй недисциплінованості, не об'єднаємося, не помиримося, а знов тільки якийсь Варяг, як в старовину; якийсь чужоземний королевич, що матиме за собою піддержку якоїсь держави, прийде з своєю гвардією, привезе своїх, а не московських «фахівців» чи «спеців» і поведе політику понадклясову, понадпартійну і зорганізує державу з неграмотних хліборобів, як це зробили в наші часи чужоземні королевичі з Греції, Румунії, Болгарії, а приклади культурних народів, як Фінляндці, Прибалтидці та інші, що зорганізувались в республіки, до нашого неграмотного народу не підходять» [2, с. 51].

Є. Чикаленко відкидав кандидатуру П. Скоропадського на українського гетьмана-монарха, бо сумнівався як у його державницьких здібностях, так і в репутації політика в Україні, адже його ім'я не мало популярності серед жодного прошарку українського населення, бо народ його вважав «панським гетьманом», пани – «демократом і сепаратистом», а українська інтелігенція – «об'єдинителем Росії» [3, с. 149]. Є. Чикаленко прогнозував, що саме через таку

недовіру до персони П.Скоропадського йому і вдруге не вдасться відродити українську державність, бо свої шанси політик вичерпав ще в 1918 р., коли не спромігся виробити політичного курсу, який задовольнив би українське населення, при значній зовнішній військовій допомозі, та спровокував своєю непослідовною політикою загальне суспільне невдоволення. Є. Чикаленко зауважував: «Якщо він рішиться з якоюсь військовою силою з'явитися на Україну, своїм виступом він тільки розіб'є український протибольшевицький фронт і внесе заколот в боротьбу повстанців з Москалями, бо велика частина повстанців з'єднається проти нього з большевиками, як з'єдналась проти Денікіна та Врангеля»[1, с. 270].

Отже, погоджуючись із проектом хліборобів-державників щодо відповідності монархічної форми державності для України, Є.Чикаленко відкидає їхню кандидатуру легітимного монарха, а пропонує свій механізм реалізації монархічної ідеї. На першому етапі основну ставку він робив на державний центр на чолі із С. Петлюрою, ім'я якого у той час сягнуло піку популярності в Україні, бо було символом боротьби українців за власну державність. Враховуючи це, Є.Чикаленко вважав, що лише Петлюра мав реальні шанси об'єднати українців у боротьбі проти більшовиків та визволити від них Україну [3, с. 167].

Остання ремарка у виступі Є.Чикаленка засвідчувала, що свою ідею він пропонував як перехідну, бо зазначав: «А згодом, коли держава наша одіб'ється від Москви, устоїться, окріпне під монархом і коли весь народ навчиться читати виборчі списки, як по інших державах, привчиться за конституційної монархії, як наприклад в Англії, до виборчого права, призвичаїться до громадського самоврядування, тоді внуки наші чи правнуки, може, й схотять подумати і за українську Народню Республіку, а нам поки що треба подбати за Монархію, без якої ми не матимемо своєї держави і не об'єднаємо всіх українських земель в Соборну Україну»[2, с. 52]. Тобто монархічної форми української державності вимагала конкретна історична ситуація.

Але Є.Чикаленка не можна вважати послідовним монархістом, його монархізм можна вважати раціональним, викликаним становищем, у якому опинилась Україна. Через два роки після виступу у «Волі», у 1923 р. Є. Чикаленко писав В. Винниченкові, що він такий самий монархіст, як і його приятель, та пояснював, що свою пропозицію сформулював в Інтересах відродження української державності, її порятунку від комуністичної окупації. Зокрема писав: «Я не монархист, а український державник, незалежно від форми, яку вона приймає» [3, с. 179]. Із цього ж листа стає відомо, що виступити з монархічною ідеєю Є. Чикаленка підштовхнув до певної міри сам В. Винниченко, коли прогнозував у розмові з ним відродження російського монархізму. Саме тоді у Є.Чикаленка зародилася ідея випередити події і посадити в Україні свого монарха, тобто прогноз В. Винниченка став каталізатором до публічного виступу Є.Чикаленка у «Волі».

У листах відобразилося і ставлення Є. Чикаленка до уряду УНР у Тарнові. У 1921 р. він дивився на нього як на реальну силу, здатну підняти

антибільшовицьке повстання в Україні, а тому радив українцям об'єднатися навколо нього для спільного опору більшовицькій окупації[4, с. 3].

Таким чином, навіть на чужині Є. Чикаленко був тісно пов'язаний з Україною своїми рефлексіями, вірою та бажанням для неї кращого майбутнього, що й підтримувало його серед усіх негараздів емігрантського життя. Д. Дорошенко писав про Є. Чикаленка: «Пригнічений хворобами і бідною, забуваючи про власну долю, він жив і вмер з думкою про рідний край та про його майбутню долю, являючи собою високий зразок людини і громадянина, вірного своєму обов'язку від початку до кінця».

Список джерел та літератури:

1. Власенко, В. Кость Мацієвич і Євген Чикаленко: співпраця в еміграції. *Євген Чикаленко – будитель української нації. (До 150-річчя від дня народження): Збірник наукових праць / упор. Н.І. Миронець, В.М. Піскун, І.М. Старовойтенко. Київ: 2014. С. 263-274.*
2. Панчук І. Євген Чикаленко. Сторінки біографії. *Мандрівець. 1998. №1. С. 48-53.*
3. Старовойтенко І. Євген Чикаленко: людина на тлі епохи. Київ : Темпора, 2009. 544с.
4. Тесленко В. Людина однієї мети – штрихи до портрета Євгена Чикаленка. *Пам'ять століть. 1998. № 1. С. 2-3.*

УДК 94(477):323 «1929-1938»

Н.В. Константинова,
студентка історико-юридичного факультету
Херсонського державного університету
Херсон
Науковий керівник – к.і.н., доцент Л.О. Цибуленко

БАЗОВІ ЗАСАДИ РАДЯНСЬКОГО ТЕРОРУ

У статті висвітлюються політико-ідеологічні принципи радянсько-більшовицького режиму та створені ним репресивно-правові механізми формування системи тотального терору суспільства. В матеріалі статті показано характер і принципи діяльності тоталітарного режиму в часи організації та проведення масових репресій 1929-1938 рр.

Ключові слова: *радянська влада, терор, репресії, «ворог народу».*

Зі встановленням радянської влади в Україні почалось впровадження заходів, направлених на знищення антирадянських елементів та ворогів влади. Нечуваних масштабів масові репресії набули з початком «Великого перелому» 1929 р. і досягли небаченого розмаху в часи штучного голодомору 1932-1933 років. Упродовж 1936-1938 рр. вони охопили всю країну. Дослідження подій

періоду масового терору в Україні має високий рівень наукової актуальності через потребу вивчення всіх сторін трагедії українського народу як в загальному, так і в регіональному та соціальному вимірах.

Загальні аспекти становлення тоталітарно-репресивного режиму та проведення терору знайшло відображення в дослідженнях Й. Баберовські, І.Г. Біласа, І.Б. Усенка, О.М. Мироненка, В.А. Чеховича, М.М. Шитюка тощо. Однак проблема ще має безліч лакун і потребує висвітлення масового терору як базової основи режиму.

Саме тому нами ставиться завдання охарактеризувати як радянська влада формулювала ідеологічно-правові та організаційні засади масових репресій та атмосферу тотального залякування.

Важливим компонентом формування терористичного режиму стало його ідеологічне обґрунтування та правове оформлення. Система патронажу захищала від втручання центру в місцеве господарство, вона блокувала планові завдання московського уряду і захищала керівників місцевого господарства та державних службовців від каральної руки центру. Офіційно місцеві партійні органи показували себе відданими виконавцями Москви, які вживали усіх засобів, щоб негайно виконати бажання Центрального Комітету. Не в останню чергу це виявлялося в їхній мові та ритуалах насильства, з якими місцеві вожді виходили на публіку. Але риторика насильства, заклики до викриття та знищення ворогів затушовували той факт, що між центром у Москві та партійними комітетами в провінції існував непримиренний конфлікт інтересів. У той час, коли одні наполягали на виконанні своїх утопічних планів, інші намагалися ці плани відкинути. Отже, для місцевих комуністичних вождів справа полягала в тому, щоб зменшити планові показники й нейтралізувати терористичні накази диктатора. І оскільки уникнути насильства не вдавалося, то місцеві комітети спрямовували його на своїх ворогів, чужинців та сторонніх людей. Так виникла система обопільних залежностей та зобов'язань, що пов'язувала між собою місцевих функціонерів [1, с. 133].

Радянська держава, що організовувала та реалізовувала репресії, спиралася на визначену юридичну основу, котру становили «Положення про злочини державні», затверджене 25 лютого 1927 р., та «Особлива частина» «Кримінального кодексу Української СРР 1927 року» [2, с. 301].

Потужним інструментом репресивної машини стали голодомори. Деякі вважають, що Голодомор був для Сталіна засобом подолання українського націоналізму. Зрозуміло, що взаємозв'язок національного підйому і селянства не вислизнув від уваги радянського керівництва. Сталін стверджував, що «селянське питання в своїй основі є суттю національного питання. По суті, національне питання – це селянське питання». У 1930 р. головна газета комуністів України розвинула цю думку, заявивши, що колективізація на Україні має перед собою спеціальну мету: зруйнувати соціальну основу українського націоналізму – індивідуальне селянське господарство [3, с. 46].

Не менш ефективним інструментом створення системи взаємопідозри, що формувала атмосферу жаху стала боротьба зі шпигунством та саботажем. Полювання на шпигунів та саботажників, що розпочалося в другій половині

1936 року, звісно, стало можливим тому, що в провінції не сумнівалися в існуванні «ворогів народу», і тому, що місцеві функціонери не виявили їх у власних лавах. Там, де заводи не виконували планові завдання, директори та партійні секретарі шукали відповідальних за це не у власному управлінні, а серед постачальників та на транспорті [4, с. 47]. Для більшої ефективності боротьби в постанові ЦВК і РНК СРСР від 2 жовтня 1937 р. підвищувалися терміни покарання за особливо тяжкі державні злочини – шпигунство, шкідництво і диверсію – з 10 до 25 років. Постановою ВЦВК і РНК СРСР від 2 лютого 1938 року «Про доповнення кримінального процесуального кодексу» частиною XXXIV не допускалося касаційне оскарження у справах про злочини, передбачені статтями 58.7 та 58.8 КК СРСР (шкідництво, диверсія), а вироки про вишу міру покарання (розстріл) повинні були приводяться до виконання негайно по відхиленню клопотань про помилування [5, с. 73].

На пленумі ЦК, що відбувся наприкінці лютого – початку березня 1937 р., Сталіном був наданий старт насильства. У кінцевій промові він заявив, що партійні керівники в республіках були неспроможними не лише розпізнати та викрити ворогів, воно також створило навколо себе неприпустимий культ своєї особи і сплело товариську мережу, воно ігнорувало директиви центру й оберігало ворогів народу. Тому для ліквідації цього безладу, наголосив Сталін, необхідно побудувати систему, за якою можна було б замінити будь-якого секретаря. У цьому ж руслі Маленков, Молотов, Каганович і Єжов говорили про іноземних шпигунів і шкідників, які проникли в серце партії та чинять саботаж у радянській промисловості [1, с. 137, 146]. Вони налаштовували членів ЦК на великий бій з ворогами, що заклало підвалини страшного процесу масового винищення усіх верств суспільства від найнижчих щаблів до верхівки партії.

Так, член Політбюро Орджонікідзе, який сам брав участь у поширенні терору, дуже швидко усвідомив, що огульна розправа над господарчою бюрократією неминуче веде до знищення керівних кадрів та промисловості. Та попри кволі спроби захистити хоч би найближче оточення, нарком, не витримавши тиску Сталіна і Єжова, за кілька днів перед засіданням ЦК у Москві він заподіяв собі смерть [1, с. 149].

Для впровадження масового терору система потребувала відповідних керівників та дієвих інституцій. Наступником Ягоди став Микола Єжов – сталінський підручний у секретаріаті ЦК. Як режисер партійних чисток і як представник Центрального Комітету в НКВС Єжов довів диктаторові свою відданість. Єжов був брутальним і безсовісним лиходієм, чия кримінальна енергія поєднувалася з рабською відданістю Сталіну. Під його керівництвом НКВС фактично перетворився на інструмент секретаріату ЦК та диктатора. Єжов обсадив НКВС функціонерами з апарату ЦК та своїми довіреними особами [1, с. 136-137].

Склались основні форми діяльності органів державної безпеки, за якою поточна робота повинна була виходити на рівень підготовки резонансних справ та проведення показових процесів і масових операцій. Для цього передбачалось запровадити облік неблагонадійного елемента та постійний нагляд за ним.

Головним стало збирання оперативної інформації щодо «політично неблагонадійного елементу» для їх засудження [2, с. 124-126].

Не менш ефективним елементом терору став продовольчий терор. 1 січня 1933 р. Сталін надіслав до Харкова керівникам УСРР телеграму, де пропонувалось ЦК КП(б)У і СНК УССР широко оповістити через сільраду колгоспи, колгоспників і трудящих одноосібників, що вони зможуть уникнути репресій тільки у випадку добровільної здачі раніше розкраденого і прихованого хлібу [6, с. 308].

До чинників терору слід віднести й паспортизацію радянського суспільства, запроваджену саме в апогей голоду в Україні. Паспортизацію розпочали 27 грудня 1932 р. Згідно постанови ЦВК та РНК СРСР паспорт був єдиним документом, що засвідчував особу, решта посвідчень не визнавалася за документ. Колгоспники, за певним винятком, не мали офіційного права на отримання паспорта або отримували його лише на рік за наявності угоди з фабриками, заводами чи будівельними конторами новобудов. Голодні селяни не могли шукати порятунку в інших місцях, і їх міліція повертала до колгоспу або ж запроторювала до таборів ГУЛАГу [7, с. 102].

Паралельно у 1932 році був виданий секретний наказ наркомун шляхів сполучення СРСР А. Андреєва стосовно виїзду селян. У втікачів конфісковували речі. Було запроваджено загороджувальні загони на кордоні України під приводом допомоги колгоспникам у польових роботах чи навчанні й повністю припинено продаж залізничних квитків. До середини березня 1933 р. ОДПУ затримало 219.416 осіб, із них 186.588 були відіслані до місця проживання, 9.385 – постали перед судом, а 2.823 були засуджені, 10.657 осіб потрапили до фільтраційних таборів [8, с. 234-236].

У подальшому проводилась робота із посилення репресивної потужності НКВС. У 1936 р. було запроваджено нову форму, за якою тюремне покарання застосовувалось не за положеннями виправно-трудового кодексу, а виключно відомчими актами. Репресивно-каральна система підминала під себе правову систему, перетворюючи закон на знаряддя автократичного режиму. Нехтуючи елементарними правовими та моральними нормами прокурор СРСР А. Вишинський для надання репресіям справді масового характеру запровадив принцип «співучасті у широкому розумінні». За цим принципом заперечувалась необхідність встановлення прямого причинного зв'язку між діяльністю співучасника і виконавця злочину для притягнення їх до кримінальної відповідальності [9, с. 102-103].

В Оперативному наказі НКВД СРСР № 00447 від 30 липня 1937 р. виділялися групи населення, на які безпосередньо було зорієнтовано каральні дії. Це були репресовані у минулому колишні куркулі, колишні церковники й сектанти, кадри антирадянських політичних партій, колишні активні учасники бандитських повстань, білі карателі, репатріанти тощо, кримінальні злочинці [10, с. 144].

Таким чином, можна констатувати, що радянська влада активно формувала ідеологічну платформу терору. Було визначено характерні ознаки ворожих елементів, причини необхідності боротьби з ними та пріоритетні

форми цієї боротьби. Було чітко прописано правові норми, що забезпечували можливість застосовувати репресії проти широкого кола громадян, яких дуже легко було підігнати під категорію ворога через введений інститут неблагонадійності.

Для ефективної роботи щодо контролю за суспільством була запроваджена паспортна система – тотального обліку населення і обмеження свободи пересування. Запроваджувались ефективні мобільні каральні інститути швидкого реагування, що забезпечувало всеохоплюючу дію, унеможлилювали організований спротив та залучали до тиску на населення його внутрішні ж ресурси у вигляді місцевого активу.

Список джерел та літератури:

1. Баберовскі Й. Червоний терор. Історія сталінізму. Київ.: К.І.С., 2007. 248 с.
2. Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження: Моногр. Донецьк: Донец. нац. ун-т., 2003. 623 с.
3. Колективізація і голод на Україні, 1929-1933: Зб. док. і матеріалів / Упоряд.: Г.М. Михайличенко, Є.П. Шаталіна. Київ: Наук, думка, 1992. 732 с.
4. Лихолобова З.Г. Тоталітарний режим та політичні репресії в Україні у другій половині 1930-х років (переважно на матеріалах Донецького регіону): Моногр. Донецьк.: Донец. нац. ун-т., 2006. 280 с.
5. Шитюк М.М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-50-ті роки ХХ століття. Київ: Тетра, 2000. 534 с.
6. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / Кер. кол. упоряд. Р.Я. Пиріг. Київ: Видавництво політичної літератури України, 1990. 605 с.
7. Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в Україні 1921-1923, 1932-933, 1946-1947: Злочини проти народу. 2-е вид., допов. Київ, Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 2000. 174 с.
8. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки. Київ: Наукова думка, 2003. 887 с.
9. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. Кн. 1. Київ: Либідь: Військо України, 1994. 432 с.
10. Нікольський В.М. Соціальний склад репресованих в Україні у 1937. *Український історичний журнал*. 2005. № 2. С. 141-162.

Костів М. Б.,
співробітник Національного музею
«Меморіал жертв Голодомору»
Київ

НІЖИНСЬКА ГАЗЕТА «НОВЕ СЕЛО» ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРИХОВУВАННЯ ПРАВДИ ПРО ГОЛОДОМОР-ГЕНОЦИД

У статті на основі архівних матеріалів і заміток із газети «Нове село» показаний механізм приховування та замовчування правди про Голодомор-геноцид місцевою пресою УСРР. Проаналізовано висвітлення у газеті колективізації в українському селі на початку 1930-х років. На прикладі використання терміну «куркуль», показана ідеологічна кампанія радянського режиму з дискримінації українських селян, які чинили опір злочинним діям влади.

Ключові слова: Голодомор, пропаганда, преса, Ніжин, «робсількори».

У роки Голодомору преса була головним інструментом комуністичної пропаганди. Саме через друковані видання радянський режим висвітлював «перемоги комуністичного будівництва». Важливу роль у цих процесах відігравала саме місцева преса, головним завданням якої було донесення навіть до найвіддаленіших сіл ідей, сформованих у Москві. Однією з таких газет є ніжинське видання «Нове село». У роки Голодомору-геноциду штатні й позаштатні (робсількори) співробітники редакції залучалися до процесу приховування геноциду. До цього часу цей аспект залишається мало вивченим.

Джерельною базою цієї розвідки є архівні матеріали, які надають інформацію про суспільно-політичні настрої населення Чернігівщини у досліджуваний період. Важливим історичним джерелом ставлення населення регіону до політики більшовиків виступає видання «Нове село».

Серед наукових праць, в яких аналізується місцева преса Чернігівщини періоду Голодомору-геноциду, варто виділити розвідки Миколи Тимошика [1]. Важливими для дослідження зазначеної теми є видання в про роль місцевої преси в інших регіонах УСРР [2-6]. У доробку українських дослідників є також праці, де радянська преса розглядається в ширшому історичному контексті [7-8].

Завданням цієї статті є аналіз механізмів приховування правди про Голодомор-геноцид на прикладі публікацій у газеті «Нове село».

Кінець 1920-х – початок 1930-х років став переломним рубежем у багатьох сферах життя УСРР. Процеси, пов'язані з кардинальними змінами у житті суспільства, не могли не заторгнути радянської преси. Цей час став періодом бурхливого зростання кількості видань і нарощування тиражів. При цьому матеріали, що друкувалися, в абсолютній більшості мають чітку

пропагандистку функцію. Режим намагався залучати до своїх пропагандистських кампаній якомога більше простих селян, робітників, службовців, представників інтелігенції, щоб таким чином показати масштаб та легалізувати кампанії в очах загалу. Однак матеріали дописувачів з народу є гарним доказом будівництва «нового ладу» під пильним наглядом з Москви.

Через публікації у пресі ми можемо прослідкувати основні суспільно-політичні процеси, які відбувалися в регіоні. Найбільше статей за 1930 – 1931 роки присвячено темі колективізації. В числі газети від 13 квітня 1930 року опубліковано замітку [9] про загальні збори Ічнянських артільей та комуни «Наймит», на яких обговорювалася постанова ЦК ВКП(б) про пільги колгоспам і колгоспникам. Замітка має чітко виражений пропагандистський характер. Наведемо фрагменти виступів колгоспників: «На підставі цієї постанови будемо зміцнювати старі та будувати нові колгоспи і проводити ліквідацію глїтайства, як кляси... Хай живе Ленінський ЦК ВКП (б) – керівник і будівник соціалізму в СРСР! Хай живуть і бувають колгоспи!». Натомість внутрішні партійні документи засвідчують зовсім інші настрої селян. Зокрема, в циркулярному листі секретаря фракції Ніжинського окружного «Колгоспсоюзу» секретарям райкомів КП(б)У Ніжинського округу про настрої селян під час створення колгоспів від 16 лютого 1930 року зазначено, щов Ічні на зборах артїлі «Переможець» технік Таран заявив про необхідність обрання до правління колгоспу «добрих господарів, а не батраків та якусь там злидоту, що не вмє мов господарювати», а також, що на «курси членів комісії із оцінки майна господарств та вступу до колгоспу також варто посилати людей вченихабо досвідчених вже господарів, а не батраків» [10]. Крім цього технік Таран виступив і проти збору коштів для купівлі тракторів: «...на замовлення тракторів не треба давати та грошей збирати, бо в державі тракторів не має, а коли треба буде купити трактори, то коней продамо та й купимо трактора за готівку» [10].

Це свідчить про сподівання селян, в умовах відсутності можливості уникнення колективізації, будувати спільні господарства на засадах кооперації та поваги до традиційного укладу, який передбачав шану до працелюбного господаря, а не до ледаря.

У газеті «Нове село» масово друкуються публікації про щасливе життя в колгоспі. Сількор «Капустин» сповіщає [11] «З ініціативи голови управи Легенецького колгоспники вирішили продемонструвати свою міць та готовність до сівби. 5 квітня – рівчаківці виїхали на пробний сів. Разом з комуною «Світова Зірниця» вирушили на поле, з червоними прапорами, з музикою. В демонстрації брали участь понад 400 душ колгоспників, комунарів та бідняцько-середняцької маси». Таку радісну картину змальовує кореспондент. Проте неопубліковані листи селян до редакцій газет свідчать про зовсім інше ставлення до посівної кампанії та показових демонстрацій. «Нас обдурюють, переводять колективізацію, а хліба не дають» [12, с. 96], – заявив один з бідних селян на зборах, де вирішувалися питання колективізації і посівної кампанії. А у Носівському районі заможні селяни демонструють чітке розуміння справжніх мотивів колективізації: «Комуна – це засіб для

експлуатації, в комуні краще забирати хліб, ніж в індивідуальних господарствах» [12, с. 97], – наводяться слова «куркулів» у доповідній записці завідуючого оргвідділом Ніжинського окружного КП(б)У Ганжи про настрої селянства в умовах посівної кампанії від 11 квітня 1929 р.

У 1930-ті роки поняття «куркуль» набуває політичного змісту. В абсолютній більшості номерів «Нового села» цього періоду йде мова про «куркульську агітацію».

У замітці «Геть куркульську зрівнялівку» [13] обвинувачуються «куркулі» у тому, що колгоспники не отримали аванси. Рейдова бригада газети, підсумовує: «По таких злочинно безвідповідальних діях треба рішуче вдарити. Мобілізувати колгоспну масу на боротьбу проти куркульської зрівнялівки, вигнати тих з колгоспу, які допомагають куркулеві затримати успішне виконання завдань 4 останнього року п'ятирічки». Ця замітка є дуже цінною тим, що, попри своє пропагандистське призначення, вона висвітлює факт про непроведення з колгоспниками повного розрахунку за рік роботи й позбавлення їх та їхніх сімей їжі й початок Голодомору не наприкінці, а вже навесні 1932 року.

Водночас в офіційних документах, частіше зустрічається інформація про покарання керівників колгоспів, які розуміли, що виконання злочинних наказів влади призведе до голодної смерті колгоспників і на свій страх і ризик видавали селянам продукти за відпрацьовані трудовні. Одним з таких прикладів є голова колгоспу «Червоний маяк» (с. Холми Корюківського району Чернігівської області). Восени 1932 року він звинувачувався у роздачі колгоспникам авансів картоплею по 10 кілограм за трудовень [14, с. 472].

У номерах газети «Нове село» за весну – літо 1933 року повністю відсутні будь-які згадки про голод і масову смертність. В архіві видання не збереглися листи робсількорів за 1932 – 1933 роки, де могла бути ця інформація. Натомість читаємо у газеті про продовження «шкідництва куркулів». Красномовними є і заголовки заміток, які публікуються навесні-влітку 1933 року: «Куркуля Литвиненка до права»; «Це робота куркульських агентів»; «Пролетарський суд гідно карає зривачів сівби».

Отже, місцева преса є важливим джерелом для вивчення історії приховування та заперечення Голодомору-геноциду. Через широку мережу робсількорів радянський режим збирав інформацію про настрої селянства, а також безпосередньо залучав їх до репресій. На шпальтах Ніжинської газети «Нове село» розкриваються важливі факти чинення геноциду українського народу – Голодомору: на рівні конкретного села, окремої сім'ї, імена його виконавців. Водночас у газеті повністю відсутня інформація про смертність від голоду. Більшість проблем селян пояснюється «шкідливою куркульською агітацією. З початку 1933 року мова газетарів стає «сухішою», не публікуються репліки селян. Газета перетворюється на ретранслятор владних постанов.

Список джерел та літератури:

1. Тимошик М. Районні газети як організатори сількорівського руху в умовах ствердження в Україні комуно-більшовицької системи. *Сіверянський літопис*. 2017. № 4. С. 215-222.
2. Сипченко І. Районна преса Сумщини 30-х рр. ХХ ст. як засіб ідеологічного впливу на маси. *Образ: щорічний науковий збірник* / [голова редкол. В. Різун, голов. ред. Н. Сидоренко; Ін-т журналістики КНУ імені Тараса Шевченка]. Київ, 2015. Вип. 1(16).С. 130–137.
3. Сипченко І. Феномен «ворога народу» у місцевій пресі Сумщини 30-х рр. ХХ століття: особливості культивування та еволюція образу / І. Сипченко. *Образ : щорічний науковий збірник* / [голова редкол. В. Різун, голов. ред. Н. Сидоренко; Ін-т журналістики КНУ імені Тараса Шевченка]. Київ, 2014. Вип. 15. С. 122–129.
4. Ульянова К. Журналістика Луганського краю (1903-1938). Слов'янськ, 2014. 256 с.
5. Степанчук Ю. Періодичні видання як історичне джерело у дослідженні суспільного життя УСРР у 20-их роках ХХ століття. *Історична пам'ять*. 2012. Вип. 28.С. 155-160.
6. Степанчук Ю. Робселькорівський рух в умовах формування тоталітарної системи в Україні. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2003. № 493 : Держава та армія. С. 175–182.
7. Вітринська О. Радянська преса та література 1920-30-х рр. як інструмент впливу на релігійну свідомість євреїв України. *Вісник НТУ «ХП»*. Серія: Актуальні проблеми історії України. Харків: НТУ «ХП». 2014. № 25. С. 3-14.
8. Коляструк О. Преса УСРР в контексті політики українізації (20-30-ті роки ХХ ст.) : дис. канд. іст. наук : 07.00.01. – історія України. Київ, 2003. 275 с.
9. Колгоспи ростимуть і буютимуть. *Нове село*. 1930. 13 квітня 1930 р. С. 2.
10. Держархів Чернігівської обл., ф. П-1669, оп. 1, спр. 60, арк. 108.
11. Капустин. Будують Нове життя. *Нове село*. 1930. 13 квітня 1930 р. С. 2.
12. Настрої та поведінка населення Чернігівщини в умовах сталінської революції «згори». 1928–1938 / Авт. вступ. ст. та упоряд.: О. Коваленко, Р. Подкур, В. Васильєв, О. Лисенко. Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2012. 464 с.
13. Добіяш. Геть куркульську зрівнялівку. *Нове село*. 1932. 14 серпня 1932 р. С. 1.
14. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 608 с.

Б.М.Кривицький,
магістрант історико-юридичного факультету
Херсонського державного університету
Херсон
Науковий керівник – к.і.н., доцент Н.М.Кузова

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917-1921 РР.: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД

Стаття присвячена висвітленню актуальних проблем історії Української революції 1917-1921 рр. Аналізується історичний досвід створення Української народної республіки та його значення для сучасності

Ключові слова: Українська революція, Українська народна республіка, історія України

Загибель майже ста учасників Революції гідності, анексія Криму та вторгнення російських військ на схід України, а отже, і загроза втрати незалежності – всі ці факти призвели до консолідації наших співвітчизників навколо спільних цінностей, якими є вільна демократична Україна та європейський шлях її розвитку. На тлі останніх подій спостерігається посилення зацікавленості до історії України, уроків та досвіду минулого. Особливої ваги набуває тема історичного досвіду українського державотворення сторічної давнини. Як ніколи актуальним постає питання: чому перша українська державність зазнала поразки?

Ще 22 січня 2016 р. екс-президент України П. Порошенко підписав указ № 17 «Про заходи з відзначення подій Української революції 1917-1921 рр.», згідно з яким вшанування подій сторічної давнини та їх видатних учасників визнається одним з пріоритетів діяльності органів державної влади протягом 2017-2021 рр. [1]. У своєму зверненні до українського народу з нагоди відзначення 100-річчя подій Української революції він наголосив на необхідності аналізувати помилки наших далеких попередників для того, аби не повторити їх сьогодні, під час гібридної війни Росії проти України: «Вивчити, засвоїти і не повторити – от що зараз головне» [2].

На виконання президентського указу 26 жовтня 2016 р. уряд затвердив план заходів з відзначення 100-річчя подій Української революції та вшанування пам'яті її учасників на період до 2021 р. Мета цих заходів – сприяння популяризації історії українського державотворення, а також привернення уваги до національно-визвольної боротьби українців, а відтак патріотичне виховання громадян та формування національної ідентичності.

Протягом тривалого часу в історичній літературі, перш за все радянській, події 1917-1921 рр. в Україні висвітлювалися в контексті іншої, радикальної, так званої Великої Жовтневої соціалістичної революції. Незважаючи на той беззаперечний факт, що почалася вона задовго до жовтневого перевороту в

Петрограді, практично після повалення самодержавства в Росії, до складу якої входили українські землі.

З позицій сучасної методології історії події в Україні початку ХХ століття розглядаються як окреме, не ізольоване на теренах колишньої імперії явище, інтегроване не лише в контекст всеросійської громадянської війни, але й у світові глобальні зміни, що настали внаслідок Першої світової війни та встановлення більшовицького режиму.

1917-1921 рр. – це час потужного прискорення суспільно-політичного життя в Україні. Те, на що в умовах дореволюційного буття потрібні були десятиліття, сталося за лічені роки. Падіння російського самодержавства спричинило пробудження народів, які входили до складу Російської імперії. Революція форсувала розвиток українського національно-визвольного руху, остаточно перевела його з площини національно-культурних домагань у площину політичну, а ідею української державності з теоретичних дискусій – у площину практичної реалізації. Особливістю Української революції був її народний характер, тісне поєднання національного й соціального чинників, прикметною рисою стало масове поширення селянського антикомуністичного повстанського руху, який сучасна західна історіографія (А. Граціозі) визнає її парадигмальною специфікою, прообразом майбутніх національно-визвольних рухів і революцій, які охопили країни третього світу після Другої світової війни.

У ході Української революції були здійснені перші в ХХ ст. вітчизняні державотворчі проекти, достатньо контроверсійні за своєю суттю. Революція виявила потенційні можливості мобілізації української нації, мала потужний вплив на національну самосвідомість, а разом з тим продемонструвала й слабкі сторони, зумовлені деформованістю соціальної складової, нечисельністю еліти, зародковим станом націєтворчого процесу. Вона привернула увагу міжнародної спільноти до проблеми вирішення українського питання, яке по великому рахунку вже не сходило з порядку денного аж до СРСР та проголошення (де-факто відновлення) незалежності України. Попри певний поступ в окремих ділянках суспільного життя українців, революція зазнала поразки. Жоден з короткочасних державницьких проектів (УНР, Українська Держава, ЗУНР) не був повністю реалізований. Україні не вдалося вийти з силового поля сусідніх держав, її землі залишилися складовими частинами інших країн, а нова еліта стала ядром другої хвилі української еміграції, тепер вже політичної [3].

Вагомість революційних здобутків не залишилася поза увагою переможної радянської влади. Замість сукупності малоросійських губерній з'явилася Українська Радянська Соціалістична Республіка з чітко окресленою територією та власними, хоча й маріонетковими, органами державної влади. Конституція УРСР, продубльована на зразок радянської конституції, юридично закріплювала право на відокремлення. І хоча це право було фіктивним, українці здійснили його, щойно склалися належні для того обставини. Національна освіта, вища школа, академічна наука, театр, масова культура, народжені в роки революції, залишалися й надалі доконаним фактом. Не ризикуючи зберігати в Україні окупаційний режим, більшовики мусили в 20-х рр. провадити політику

українізації адміністративного апарату, залучати до державного управління місцеві кадри.

Найголовнішою метою, яку декларував провід української політичної еміграції, було продовження започаткованої Українською революцією боротьби за власну державність, успішно розгорнути яку можна було лише осмисливши феномен Української революції та визначивши причину її поразки. Наукові дискусії, в тогочасних еміграційних колах щодо характеру української революції та причин її поразки, здебільшого були представлені позиціями двох політичних течій: соціалістичної і консервативної. Перші дотримувались думки, що головною причиною поразки української революції була низька національна і політична свідомість українського народу. Натомість консервативні кола звинуватили у всіх державницьких невдачах українську революційну еліту. Так, у ролі обвинувачених виступав або український народ, або національна еліта.

Очільники переможеної УНР зуміли створити державний центр у вигнанні попри цькування і терор більшовицьких спецслужб, протидію учорашніх союзників, інколи невелику прихильність влади країн перебування та ін. Вони не просто «бавилися у державу», як це намагалися представити опоненти упродовж їх понад семидесятилітню діяльність, вони зберігали інституційну пам'ять (державні інституції – президент, парламент, уряд, армія, суд), історичну пам'ять (дослідницькі установи, центри, із великим науковим доробком), зберігали народні традиції, власну церкву, просували свою ідеологію через еміграційні українські та закордонні ЗМІ, міжнародні заходи та інші дискусійні майданчики. Без здобутків ДЦ УНР в екзилі важко було б уявити процеси осмислення власної історії та розуміння напрямів руху сучасного українського суспільства [4].

Якщо під час революції міжнародна кон'юнктура не була сприятливою для українців, то в міжвоєнний період українське питання набрало помітної гостроти. Революційний досвід змусив європейські країни коригувати свої геополітичні концепції, в яких Україна посідала окреме місце.

Зовнішньополітичні чинники, орієнтовані на Україну, непокоїли радянську владу. Керівництво СРСР боялося відновлення польсько-українського союзу. Вбивство С. Петлюри в Парижі в 1926 р. через десять днів після повернення до влади в Польщі Ю. Пілсудського було слабо замаскованою акцією радянських спецслужб. Й. Сталін вважав за краще Україну знищити, ніж втратити, про що у вересні 1932 р. він писав у листі до Л. Кагановича. Наприкінці того ж року Сталін підписав таємну директиву ЦК ВКП(б) про хлібозаготівлі в Україні, яка містила пункт про практичне згортання політики українізації: «изгнать петлюровские и другие буржуазно-националистические элементы из партийных и советских организаций, тщательно подбирать и воспитывать украинские большевистские кадры, обеспечивать систематическое партийное руководство и контроль за проведением украинизации». Варто принагідно згадати, що сталінські репресії 30-х років розпочалися в Україні насамперед проти активних учасників Української революції [5].

Кожне наступне після визвольних змагань 1917–1921 рр. десятиліття робило свій «внесок» у нищення носіїв ідеології УНР: процес СВУ, колективізація, Голодомор, великі репресії 1930-х, друга світова війна та новий голод 40-х, добровільні та примусові переселення з України, міграція до України представників інших народів СРСР, насамперед росіян, нові т. зв. «м'які» репресії, природній процес зміни поколінь у наступні десятиліття.

Поразка українських визвольних змагань була зумовлена низкою причин. Значною мірою — це низький рівень національної свідомості українства як наслідок тривалої політичної неволі. Провідна верства, яку здебільшого представляла національна інтелігенція, не виробила спільного напрямку дій. Українцям не вистачило добре підготовлених фахівців для керівництва державними справами як у центрі, так і на місцях. Селянство було малоосвіченим, політично незрілим, а національно свідомих робітників майже не було. Результат революції, як відомо, визначається в містах. Але містяни здебільшого не сприймали національно-визвольних змагань українства. На відміну від поляків, фінів, литовців та ін., українці не пройшли тривалого еволюційного шляху національного розвитку, який підготував би їх до відновлення державності. Створена революційним шляхом держава значною мірою стала для них несподіванкою. На жаль, політичні діячі не виявили єдності та політичної волі, що було необхідним для захисту власної державності [6].

У кожного свій шлях до об'єктивної і правдивої історії – хтось це зробив ще за комуністичного режиму, хтось сприйняв це досить швидко наприкінці 80 – початку 90-х, комусь цей процес дався важче, хтось і зараз розривається між двома паралельними сюжетами та ідентичностями – російсько-радянською і українською. Було б наївним вважати, що розставання з пострадянським мисленням буде даватися легко і швидко. Якась частина мешканців України навряд чи сприйме українську історію без ідеологічних нашарувань.

Більшості громадян України знадобилося чверть століття, три революції і війна з Росією, щоб лише почати сприймати Українську революцію 1917–1921 рр. не як відсторонені події, а як частку своєї невигаданої національної історії і цей процес ще далекий від свого завершення. Очевидно, що важливими і безпрецедентними на цьому шляху є згаданий на початку статті Указ президента України і розпорядження Кабінету Міністрів України щодо заходів з відзначення на державному рівні 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років [7]

Список джерел та літератури:

1. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : zakon5.rada.gov.ua/laws/17/2016 (дата звернення: 03 травня 2019 р.)
2. Б. Костюк. УНР і сучасна Україна. Що спільне і відмінне? URL :: radiosvoboda.org/a/28692817.html (дата звернення: 03 травня 2019 р.)
3. Нариси історії Української революції 1917-1921 років: у 2-х кн. Кн. 2. Ред. кол.: В. Ф. Верстюк (голова), О. Д. Бойко, В. І. Головченко та ін.; НАН України, Ін-т іст. України. Київ.: Наук. думка, 2012. С. 460.

4. Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917-1921 рр.): матеріали міжн. наук. конф. (м. Київ, 1–2 червня 2017 р.). Упоряд. Владислав Верстюк (відп. ред.), Віталій Скальський, Галина Басара-Тилішак, Володимир Бойко. Київ–Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2017. С. 473.
5. Нариси історії Української революції 1917-1921 років: у 2-х кн. Кн. 2. Ред. кол.: В. Ф. Верстюк (голова), О. Д. Бойко, В. І. Головченко та ін.; НАН України, Ін-т іст. України. К.: Наук. думка, 2012. С. 461.
6. Коцан І. Д. Вирішальні фактори поразки українського народу у визвольних змаганнях (1917-1921 рр.). С. 65.
7. Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917-1921 рр.): матеріали міжн. наук. конф. (м. Київ, 1–2 червня 2017 р.). Упоряд. Владислав Верстюк (відп. ред.), Віталій Скальський, Галина Басара-Тилішак, Володимир Бойко. Київ–Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2017. С. 382-383.

УДК 378(477.72-25)«1985/1991»

Я. І. Кукуленко,

*студентка Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла Коцюбинського
Вінниця*

ХЕРСОНСЬКИЙ ПЕДІНСТИТУТ У РОКИ ПЕРЕБУДОВИ: ФОРМУВАННЯ ВИКЛАДАЦЬКОГО І СТУДЕНТСЬКОГО СКЛАДУ, НАВЧАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ

У статті характеризуються основні напрямки діяльності Херсонського педінституту. Автор зазначає, що складно вирішувалося питання щодо забезпечення вишів висококваліфікованими викладацькими кадрами. Водночас, зросла кількість спеціальностей, за якими готували кадри, педінституту стали, важливими методичними центрами регіону.

Ключові слова: *інститут, викладач, студент, спеціальність, гуртожиток.*

Період перебудови, як і кожна «революція згори», була доволі обмеженим і непослідовним. Але головне її значення полягало в тому, що вона спричинилася до різкого зростання політичної активності широких народних верств. Певну роль у подоланні наслідків комуністичної ідеології відіграв й колектив Херсонського педінституту. Діяльність цього вишу у перебудовчий період практично не досліджена. Окремі фрагменти даної проблеми зустрічаємо лише в праці В. К. Майбороди [3], а також виданнях, присвячених ювілейним подіям в історії вишу [5; 8]. Тому, використавши матеріали

центральної державних архівів, матеріали тогочасної періодичної преси, спробуємо окреслити основні напрями діяльності цього вишу.

Серед 29 педінститутів, які у другій половині 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. готували кадри вчителів для освітніх закладів республіки, був Херсонський педінститут ім. Н. К. Крупської [11, арк. 79; 16, арк. 74].

Формувалася структура вишів. Упродовж досліджуваного періоду було реорганізовано низку його кафедр [15, арк. 71]. У 1987 р. педінститут мав у своєму складі фізико-математичний, природничий, філологічний факультети, факультети іноземних мов, підготовки вчителів загальнотехнічних дисциплін і праці, підготовки вчителів початкових класів [12, арк. 114-115]. Того року виш очолював А. І. Ніцой, а проректорами працювали Ю. В. Бондарчук (з навчальної роботи), Н. О. Левашева (із заочного навчання), І. А. Граділь (з адміністративно-господарської роботи) [12, арк. 114]. До вересня 1990 р. керівний склад не змінився [26, арк. 8].

Складно вирішувалося питання щодо забезпечення вишу висококваліфікованими викладацькими кадрами. На 1 січня 1986 р. у педінституті працювали 303 штатні викладачі, у т.ч. 6 докторів наук і 136 кандидатів наук (якісний склад викладачів із науковими ступенями становив 46,2%, що було на 2,8% вище за загальноукраїнський показник) [15, арк. 71], на 1 січня 1987 р. – відповідно 294, 4 і 141 (49,5% і 44,7), на 1 жовтня 1989 р. – 413, 6 і 156 (39,2% і 42,1%) [26, арк. 79]. Таким чином, зниження якісного показника наприкінці десятиліття було пов'язане із збільшенням кількості викладачів. Водночас, кількість осіб із науковими ступенями зросла. На 1989 р. педінститут не досягав загальноукраїнського показника, хоча до цього, навпаки, перевищував його. Те ж саме мало місце і наступного року. Херсонський педінститут був серед 18 із 29 педінститутів, які мали слабкий кадровий склад, що, звісно, негативно позначалося на рівні підготовки спеціалістів [4, с. 76; 28, арк. 53].

Викладачі періодично підвищували свою кваліфікацію. Так, у 1988 р. різними формами підвищення кваліфікації були охоплені 25 із 333 науково-педагогічних працівників (7,5% від загальної кількості викладачів) [23, арк. 69]. У цьому відношенні виш не досягав загальноукраїнського показника, який становив 16% [23, арк. 68].

Значна увага приділялася профорієнтаційній роботі. У 1988-1989 н.р. виш доєднався до впровадження програми «Учитель», яку в Україні вперше впровадили у листопаді 1986 р. у Полтавському педінституті [2, с. 25]. Херсонський педінститут, використавши досвід полтавців, запровадив систему раннього профвідбору школярів на педагогічні професії [20, арк. 34]. Зокрема, виш практикував створення на своїй базі спеціалізованих класів (на 30-70 учнів) [1]. Крім того, запроваджувалися також педагогічні ліцеї та спеціалізовані класи у школах-інтернатах [28, арк. 38]. Ці заклади цілеспрямовано готували майбутніх студентів.

Упродовж досліджуваного періоду зросла кількість спеціальностей, за якими готували кадри. Так, у 1985 р. у педінституті впровадили двопрофільні спеціальності: «Російська мова і література, іноземна мова», «Загальнотехнічні

дисципліни і праця» з додатковою спеціальністю «Методика профорієнтаційної роботи» [10, арк. 145]. У 1986 р. започаткували спеціальність «Математика з основами інформатики та обчислювальної техніки» і «Фізика з основами інформатики та обчислювальної техніки» [6, с. 5], у 1990 р. – «Філологія і географія» [1].

У педінституті хоч і незначно, але зріс конкурс при вступі (у 1986 р. – 2,1 особи на місце, у 1987 р. – 2,4). Це було пов'язано, насамперед, із зменшенням держзамовлення. Якщо у 1986 р. план прийому визначався у 825 місць, на які надійшло 1713 заяв від бажаючих навчатися, то вже наступного року – відповідно 785 і 1860 [29, арк. 114-121]. У Херсонському педінституті була мінімальною частка студентів-колгоспників. У 1990 р. вони становили менше 5% [30, арк. 36-37].

На жаль, маємо обмаль даних щодо загальної кількості студентів. Відомо лише, що у 1985 р. тут навчалися 7583 студенти, у т.ч. на стаціонарі – 4710, на заочній формі навчання – 2873 [3, с. 136-137].

Навчання у більшості вишів республіки (у 21 із 29 педінститутів) проводилося українською мовою. До них належав і Херсонський педінститут. Однак, тут мовою корінного населення викладалися лише 10-15% навчальних дисциплін [24, арк. 138; 31].

У вишах впроваджували нові навчальні дисципліни, спецкурси, які мали шкільне спрямування. У цьому контексті особливе місце належить курсу «Основ педагогічної майстерності», яку вперше було прочитано у Полтавському педінституті. Викладачі цього вишу приїздили до Херсонського педінституту, де проводили показові лекції та практичні заняття, вивчали досвід колег [13, арк. 157].

Педвиш був важливим методичним центром регіону. У 1990 р. на його базі підвищили кваліфікацію на курсах з відривом виробництва 635 вчителів [21, арк. 27-28]. У березні 1991 р. виш гостинно приймав у своїх стінах учасників республіканської олімпіади юних фізиків [27, арк. 36-37].

Розширювалася комп'ютеризація навчального процесу. У листопаді 1988 р. у виші створили кафедру основ інформатики та обчислювальної техніки [19, арк. 147]. 10 жовтня 1990 р. наказом Міністерства народної освіти УРСР при Херсонському педінституті створили регіональний центр з впровадження у навчальний процес нових інформаційних технологій з використанням ЕОМ типу IBM PS/2 (проект «Пілотні школи»). Згідно з проектом передбачалося, починаючи з 1991 р., обладнати базові середні школи комплектами обчислювальної техніки фірми IBM для проведення експериментальної роботи з широкого впровадження нових інформаційних технологій у навчальний процес. Регіональні центри мали здійснювати випереджаючу підготовку вчителів базових шкіл, надавати їм консультативну і методичну допомогу у застосуванні програмно-методичних комплексів, виконувати роботи з сервісного обслуговування техніки у базових школах [25, арк. 142].

Декілька документів повідомляють про матеріальне і моральне стимулювання студентів. Так, у 1987-1988 рр. два найкращих студенти отримували іменні Ленінські стипендії у розмірі 130 крб. У 1988 р. один

студент отримував стипендію імені Н. К. Крупської (75 крб.). У 1988 р. продовжили виплачувати цю ж стипендію (110 крб.), а також запровадили одну стипендію імені Г. С. Сковороди розміром 100 крб. [14, арк. 5-17; 16, арк. 164].

Стимулювали і викладачів. Наприклад, 8 січня 1988 р. Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР нагородили професора М. С. Білого, грамотою – професора М. І. Пентилюк [7].

Частину викладачів педінститутів вводили до складу Державних екзаменаційних комісій інших педвишів. Наприклад, у 1988 р. науково-педагогічні працівники Херсонського педінституту екзаменували випускників Кіровоградського, Луцького, Мелітопольського, Ніжинського, Одеського, Полтавського, Черкаського, Чернігівського педінститутів. Водночас, до Херсону для участі у ДЕКах прибули представники Кам'янець-Подільського, Житомирського, Сумського, Черкаського, Ворошиловградського, Криворізького, Слов'янського, Полтавського, Київського, Миколаївського педінститутів, НДІ педагогіки УРСР [17, арк. 93-124]. Більшу частину випускників розподіляли. Так, у 1988 р. у Херсонську область, зокрема, отримали розподіл 487 молодих спеціалістів з вищою освітою [18, арк. 8].

Таким чином, у роки перебудови діяльність Херсонського педінституту була доволі суперечливою. Зокрема, складно вирішувалося питання щодо забезпечення вишів висококваліфікованими викладацькими кадрами. Водночас, зросла кількість спеціальностей, за якими готували кадри, збільшувався конкурс при вступі, кількість заяв від бажаючих навчатися. Педінститут став важливим методичним центром регіону.

Список джерел та літератури:

1. Вступ до вузу: нові підходи. *Радянська освіта*. Київ. 1990. 5 червня. №44 (4057). С. 1.
2. Зязюн І. А. Формування особистості радянського вчителя. Київ: Тов-во «Знання» УРСР, 1989. 48 с.
3. Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917-1985 рр.). Київ: Либідь, 1992. 196 с.
4. Потапенко К. К. Не чекати «слухного часу». *Радянська школа*. Київ, 1989. №8. С. 75-77.
5. Сімдесят п'ять років науково-педагогічної діяльності Херсонського педагогічного інституту ім. Н. К. Крупської: кол. монографія/[ред. моногр. А. І. Ніцой; редкол.: Ю. В. Бондарчук, В. М. Дарієнко, І. І. Кобилецький та ін.]. Херсон, 1994. 137 с.
6. Смаль В. З. Підготовка педагогічних кадрів у світлі рішень XXVII з'їзду КПРС і вимог реформи школи. *Вища і середня педагогічна освіта: республ. наук.-метод. зб.* Київ: Вища шк., 1987. Вип. 13. С. 3-7.
7. Указ Президії Верховної Ради Української РСР. *Радянська освіта*. 1988. 12 січня. №4 (3809). С. 1.
8. Херсонський державний університет: іст. нарис (1917-2007)/[авт. кол.: Ю. І. Беляєв, О. В. Мішуков, В. Л. Федяєва, І. В. Самсакова]. Херсон: Херсон. держ. ун-т, 2007. 352 с.
9. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів

- влади та управління України). Ф. 166. Оп. 15. Спр. 9281.
10. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів
влади та управління України). Ф. 166. Оп. 15. Спр. 9289.
11. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів
влади та управління України). Ф. 166. Оп. 15. Спр. 9312.
12. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів
влади та управління України). Ф. 166. Оп. 15. Спр. 9314.
13. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів
влади та управління України). Ф. 166. Оп. 15. Спр. 9316.
14. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів
влади та управління України). Ф. 166. Оп. 15. Спр. 9317.
15. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів
влади та управління України). Ф. 166. Оп. 15. Спр. 9328.
16. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів
влади та управління України). Ф. 166. Оп. 15. Спр. 9343.
17. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів
влади та управління України). Ф. 166. Оп. 15. Спр. 9344.
18. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів
влади та управління України). Ф. 166. Оп. 15. Спр. 9346.
19. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів
влади та управління України). Ф. 166. Оп. 17. Спр. 1.
20. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів
влади та управління України). Ф. 166. Оп. 17. Спр. 4.
21. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів
влади та управління України). Ф. 166. Оп. 17. Спр. 37.
22. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів
влади та управління України). Ф. 166. Оп. 17. Спр. 41.
23. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів
влади та управління України). Ф. 166. Оп. 17. Спр. 42.
24. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів
влади та управління України). Ф. 166. Оп. 17. Спр. 43.
25. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів
влади та управління України). Ф. 166. Оп. 17. Спр. 73.
26. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів
влади та управління України). Ф. 166. Оп. 17. Спр. 79.
27. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів
влади та управління України). Ф. 166. Оп. 17. Спр. 105.
28. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів
влади та управління України). Ф. 166. Оп. 17. Спр. 114.
29. ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських
організацій України). Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2365.
30. ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських
організацій України). Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2923.
31. Як виконується закон про мови? *Радянський педагог*. Івано-
Франківськ, 1990. 6 лютого. №4 (57). С. 1.

УДК 930(85)

О. О. Лелеко,
студентка історико-юридичного факультету
Херсонського державного університету
Херсон

Науковий керівник – к.і.н., доцент Г. В. Батенко

УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА ЛІТЕРАТУРА В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

Стаття присвячено ролі української історичної літератури та її видатним представникам, їх діяльності у хронологічному періоді, що має в історії назву період національно-визвольного руху.

Ключові слова: *національно-визвольний рух, історична література, регіоналістика, літературна історія міста Херсона, наукові публікації.*

Передреволюційні роки, початок національно-визвольного руху, Перша світова війна, були за словами Винниченка «ніби повна смерть нації». З одного боку, Україна прагнула скористатись правом на самовизначення, з іншого – більшовицька влада не могла допустити руйнування нової імперії, що постала на уламках царської Росії.

Суспільство втратило духовні орієнтири і зупинилось на роздоріжжі. Схожий шлях було обрано й для літератури, адже були невідомі напрями її подальшого розвитку.

Своєрідність літературного процесу була виражена в тому, що нове покоління літературних творців, період розквіту діяльності яких прийшов саме на цей час, під впливом політичної та соціально-культурної ситуації в Україні усвідомлювали необхідність змін, відходу від типових проблем та форм їх зображення.

Взагалі, на початку 20-х р. ХХ ст. літературне життя в Україні було достатньо різноманітним та розмаїтим: створювались нові літературні течії, формувались літературні угруповання та організації, просвітницькі гуртки, які в цілому відображали літературний процес та діяльність яких була спрямована на формування та розповсюдження певної ідеології. Поети та письменники, вступаючи до таких товариств, могли там самовиражатись, знаходити однодумців, пропагандувати ті чи інші погляди. 20-х р. ХХ ст. – неоднорідне, позначене різними орієнтаціями на художнє життя, що не могло не призвести до внутрішнього розмежування, характеризувало своєрідність літературних угруповань. Адже АСПИС (Асоціація письменників), що склала 1924 р. основу для формування «Ланки» (з 1925 р. МАРС - Майстерня революційного слова) та «неокласиків», а також ВАПЛІТЕ (Вільна академія пролетарської літератури, 1925-1928 р.) ставили собі мету – писати справжню літературу, що відповідала б високим естетичним критеріям. В інших організаціях («Плуг», або Спілка

селянських письменників, 1921- 1925 р.; «Гарт», або Спілка пролетарських письменників, 1922-1925 р.; ВУСПП – Всеукраїнська спілка пролетарських письменників, 1927-1932 р.; «Молодняк» – Спілка комсомольських письменників, 1927-1932 р.), панував неприпустимий для творчості партійно-адміністративний стиль. їхні зусилля спрямовувалися на культивування безперспективного «пролетарського реалізму», перейнятого не художнім, а чужим для мистецтва класовим духом.

Літературна дійсність в Україні 20-х р. ХХ ст. видається приголомшливо багатою. Порівняно з нею бліднуть будь-які інші періоди розвитку нашого письменства.

На межі ХІХ-ХХ ст. в українській літературі утверджуються нові мистецькі принципи – нова естетика, нові прийоми, що свідчило про модерністський переворот. Ознаками нової естетики були естетизм («мистецтво для мистецтва»), інтелектуалізм, європеїзм, глибокий психологізм, інтерес до внутрішнього життя й світогляду людини. Виникнення модернізму як течії стало ознакою зрілості, самодостатності української літератури.

Саме в цей період у європейській літературі починається формування та становлення модернізму, де особистість подавали в контексті відчуження її від соціуму, закони якого сприймаються нею як такі, що є ірраціональними та алогічними, і не пізнаються; і соцреалізму, у якому вбачали «естетичне вираження соціалістично усвідомленої концепції світу й людини, зумовленою епохою боротьби за встановлення й створення соціалістичного суспільства». Ці ж два напрями починають набирати популярності і в українській літературі.

Революційні події дуже сколихнули суспільство. Народ та його мистецтво буквально «увійшли в нову добу».

Історична українська література в той час теж розвивається в цих складних історичних умовах. На погляди авторів впливає багато політичних перепетій, життєвих ситуацій та різних соціальних чинників. Суперечливо оцінюється історична література саме за певних складних політичних обставин, адже на неї впливає чимало факторів – від думки самого автора і впливу на неї з боку оточення, до відношення його до тих чи інших подій або особистостей.

Відмінність бачення полягала ще й в жанровій специфіці. Тому можна поділити історичну літературу на наукову (з мінімум або відсутністю авторського вимислу та максимальною деталізацією опису подій чи особистостей, конкретикою та візуалізацією) та художню (з частковим авторським вимислом, мінімальною деталізацією, аналізуванні історичних подій, приділенням уваги образам та пейзажним картинам, замість осмислення та конкретизації подій тощо).

Якщо брати до уваги саме Херсон та Херсонську область, то в даному регіоні було чимало представників історичної літератури та подорожуючих творців, які бралися писати про ті чи інші події відвіданої місцевості. З Херсоном перепліталися долі багатьох діячів літератури – письменників скромного й непересічного хисту, тих, хто увійшов до історії художнього слова, відігравали важливу чи визначну роль у літературному процесі, й тих, хто рідко згадується або й узагалі забуті літературознавцями. З історією Херсона

перепліталися життєві й творчі шляхи письменників різного художнього масштабу й значення, проте усі вони рівні в тому, що своїми долями «виписували» літературну культуру міста, своїми творами акцентували й змальовували його образний колорит.

Зокрема, у Херсоні також виходили твори та публікації творців з інших областей України, які також займались історичною літературою та написанням наукових публікацій. Для прикладу, 1886 р. було надруковано збірку творів І. Карпенка-Карого, вийшов друком альманах «Степ», укладений у Херсоні з ініціативи й завдяки організаційним зусиллям Д. Марковича.

Розгорталась на Херсонщині й українізація. Активізували роботу національно орієнтовані товариства: «Українська хата», «Українська книгарня», «Україна», «Просвіта», «Думка», що об'єднались у Спілку українських національних організацій Херсонського району. Головним їх завданням було проголошено захист української державності. В руслі цього ведеться активна робота з видання української літератури, газети. [1; 317]

Цікавою для літератури є постать Миколи Чернявського, збірки якого неодноразово бачили світ в Херсоні. Демократичні процеси в суспільстві суттєво пожвавили його громадську діяльність і просвітницьку активність, внесли нові акценти у динаміку його літературної творчості. У березні 1917-го р. він стає одним із засновників у Херсоні товариства «Українська хата», що брало на себе функції «осередку національного, політичного, культурно-просвітницького життя на Херсонщині». За активної участі М. Чернявського було засновано «Вісник товариства «Українська хата», яке вперше побачило світ 12 квітня 1917 р. В цій газеті письменник видрукував свої публіцистичні статті «Чого плакали люде?», «Україна, автономія, федерація». [2; 27]

З цього ж, 1917-го, до 1922 р. митець головував у херсонській філії «Просвіти».

1932 року зі столичного Харкова внаслідок тиску, який на нього почали здійснювати, до Херсона переїхав відомий прозаїк і журналіст Сава Божко. Це був не перший приїзд письменника до Таврії. Як відзначає Т. Акказієва, уперше він побував на Херсонщині 1929 р., де збирав літературний матеріал для нових творів. Дослідниця зазначає, що тоді, під час знайомства з Херсоном, С.Божко «одразу ж поринув у вир культурного і громадського життя». Він чимало їздив Таврійським краєм, «двічі побував в Основі та Британах і у грудні 1929 р. написав повість «Українська Шампань» (своєрідна історія сіл Основа та Британи)» (Т. Акказієва) [3; 108]. Тоді ж письменник виступив з матеріалами у херсонській газеті «Наддніпрянська правда», з якою пізніше почав тісно співпрацювати.

У Херсоні С. Божко вів активне творче життя. Будучи «шанувальником театрального мистецтва» (Т. Акказієва) [3; 109], він стежив за театральними виставами й гастролями, аналізував сценічні постановки, виступав з рецензіями, журналістськими матеріалами. Чимало зусиль письменник віддавав і педагогічній справі, викладаючи політекономію та історію партії у Херсонському сільськогосподарському інституті та заочному інституті масової партосвіти.

На півдні журналістський та художній талант С. Божка продовжував енергійно розвиватися. Херсон став для нього місцем «творчого натхнення, саме тут ним було написано поему «Полтавки» і роман «До моря», доля якого невідома» (Т. Акказієва).

Письменник мав надію що зі зміною місця проживання, соціальної атмосфери, а також зі вступом до проофіційного ВУСПШу, а після його розпуску до ще більш унормованої Спілки письменників України умови його морально-психологічного життя поліпшаться. Проте цього не сталося. Навпаки, якраз у Херсоні кампанія проти письменника набрала найбільш гострих обертів.

С. Божко належав до особистостей з неабияким почуттям власної гідності, індивідуальною соціальною позицією, і на нього почали шукати «компромат».

Трагічні події розпочалися для Сави Божка з 1935 р. В збірці історико-документальних нарисів та матеріалів «З порога смерті» повідомляється, що «бюро Херсонського міськкому партії 14 листопада 1935 р. розглянуло його персональну справу і виявило, що, працюючи у вузі, він «протягував націоналістичні ухили, боротьбу з Хвильовим розцінював як боротьбу за наркомівське місце». За вияв націоналістичного ухилу Божка виключили з партії, членом якої він був з 1920 р.

Однією з визначних постатей є Борщак Ілько Львович, відомий історик і літературознавець, що народився поблизу Херсона. Із початком Української революції у 1917 р. брав активну участь у суспільно політичному житті Української Народної Республіки. Він був автором понад 400 наукових праць і присвятив декілька з них видатним діячам козацької доби: «Пилип Орлик» (1924), «Григор Орлик – великий мазепинець» (1930), тощо. Автор багатьох праць (українською і французькою мовами), присвячених історичним і літературним зв'язкам України з Францією, Швецією та Англією. Наприклад, «Гетьман Пилип Орлик і Франція» (1924) та інші.

Таким чином, ми бачимо, що історична література лишилася вірною гуманістичним принципам. Вона зберігала віру в незнищенні духовні цінності, хоч і сама зазнала впливу руйнівних чинників. Наприкінці ХХ ст. письменники продовжували розвивати й утверджувати художньо-образне слово. Історія літературного процесу (на тлі загальновідомих історичних факторів), виігптувана багатьма фактами, подіями, іменами, які, немов символічні й красномовні позначки, деталізують його розвиток та показують його вплив на суспільство. Літературний процес на південноукраїнських землях продемонстрував можливість процесу державотворення, самоідентифікації українського народу, прагнення якого реалізувалися наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.

Список джерел та літератури:

1. Херсонщина: від найдавніших часів до сьогодення. Навчально-методичний посібник для вищих та загальноосвітніх навчальних закладів. Херсон: Вид-во ПП Вишемирський В.С., 2017. 416 с.
2. Голобородько, Ярослав Юрійович. Письменники і Херсон. Херсон : Персей, 2003. с. 3–56.
3. Акказієва Т. Документи – свідки трагічної долі українського письменника Сави Божка. *З Україною в серці: Збірник статей*. Херсон, 1996. С.107 – 110.

УДК 94 (477)

Д.М. Лисенко,
студент історико-юридичного факультету
Херсонського державного університету
Херсон
науковий керівник – к.і.н., доцент Г.В.Батенко

ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Актуальність даної теми полягає у дослідженні історії організації українського повстанського війська, оскільки на сьогодні в умовах гібридної війни за свободу та незалежність України від зовнішньої агресії важливим завданням для протидії інформаційної пропаганди проти нашої країни. Для збереження своєї історії надзвичайно важливо усвідомлювати ідею державотворення. А саме, за яскравий приклад береться збройна боротьба УПА середини ХХ ст. за рахунок максимально об'єктивного виявлення маловідомих фактів з історії організації УПА.

Ключові слова: *Організація Українських Націоналістів, Українська Повстанська Армія, нацисти, більшовики.*

Дослідженням українського повстанського війська займалися Г.Гордасевич [1], І.Білас [2], О.Ленартович [3]. С.Кульчицький [5] надає матеріали Національної Академії Наук України щодо дослідження даної проблематики. Дослідники у своїх наукових працях наводили архівні дані про учасників повстанського війська, в яких описується політична програма ОУН-УПА. Були висвітлені цікаві факти що до діяльності активних діячів націоналістів–Романа Шухевича, Василя Кука, Степана Бандери та інших.

При вивченні історії організації УПА було комплексно проаналізовано наукові праці дослідників Національної Академії Наук України та Інституту Історії України. Проаналізовані архівні дані, які дослідниками опублікували в своїх працях.

До УПА йшли переважно молоді хлопці та дівчата, які підтримували Організацію Українських Націоналістів. Вони були натхненні

націоналістичними ідеями своїх проповідників Степана Бандери, Романа Шухевича (на прізвисько Тарас Чупринка), Андрія Мельника, їх соратників і однодумців. В тексті присязі майбутніх вояків УПА 1944 року яскраво вираженні їхні цілі. Там сказано: «Я, воїн Української Повстанської Армії, взявши в руки зброю, урочисто клянусь своєю честю і совістю перед Великим Народом Українським, перед Святою Землею Українською, перед пролитою кров'ю усіх Найкращих синів України та перед Найвищим Політичним проводу Народу Українського: боротись за повне визволення всіх українських земель і українського народу від загарбників та здобути Українську Самостійну Соборну Державу». Під словом «загарбники» малось на увазі німців з їх союзниками та більшовиків. УПА рішуче вела боротьбу проти російського комуно-більшовизму і проти німецького націонал-соціалізму. УПА була проти того, щоб один народ, здійснюючи імперіалістичні цілі «звільняв», «брав під захист» інші народи, тому що за цими криється поневолення, насилля, грабунок. Тому УПА обрало мету вести боротьбу проти російського більшовизму і німецьких загарбників то тих пір, поки не очистять Україну від усіх «захисників», і не виборять Українську Самостійну Державу [1, с. 126].

Для дослідження проблематики організації боротьби військ УПА з радянським комісаріатом внутрішніх справ та каральними загонами нацистів, ми повинні чітко уявляти структуру Української Повстанської Армії. Під грифом таємно, надається звіт центрального комітету всесоюзного комітету партії (більшовиків), особисто товаришу Сталіну про стан справ у західних районах: Рівненської та Волинської областях Української Радянської Соціалістичної Республіки. В документі сказано, що керівництво бандами здійснювалось заступником Степана Бандер – Максимом Рубаном, а військовими (командир УПА) – Клим Савур (справжнє прізвище Шухевич, він же Тарас Чупринка). На чолі УПА стояло головне командування, та його штаб. До складу штаба входило: оперативний, політичний, бойової підготовки, зв'язку, санітарний і господарський. Крім того при головному управлінні генштабу УПА є відділ Служби Безпеки – СБ. УПА, складається з чотирьох груп: Південної, Північної, Східної і Західної, а також відповідно ділиться на чотири округи: Рівненський, Ковельський, Кременецький, Житомирський. УПА також ділилась на підрозділи: полк, курінь, сотня, чота, рій [2, с. 151-152].

Німецька та радянська влада забороняла будь-які дії спрямовані на набуття Україною незалежності, а всі хто був причетний до цього був покараний. Через що німцям в 1941 році були заарештовані всі члени так званого «уряду Стецька» разом із самим прем'єром, а також ряд провідних членів ОУН Бандери та ОУН Мельника були кинуті у концтабір «Заксенхаузен». Зокрема Степана Бандеру німці затримали у Кракові, він перебував майже до кінця війни у німецькому концентраційному таборі «Заксенхаузен». Андрій Мельник потрапив у цей табір лише у 1944 році, до того він був під домашнім арештом. В тому таборі загинули два видатних українських націоналісти: Іван Габрусевич з ОУН (Бандери) і Олесь Кандиба-Ольжич з ОУН (Мельника), останній був закатований на допитах. Таким чином наведенні факти повністю спростовують те, що члени УПА були німецькими

колаборантами [1, с. 154].

У листопаді 1943 року головний провід ОУН– УПА очолив Роман Шухевич. У 1943-1944 роках чисельність збройних загонів УПА становило 60 тисяч озброєних вояків. Збільшення чисельності особового складу військових підрозділів відбувалося надзвичайно швидко. У квітні 1943 року учасників УПА близько 10 тис., в червні 1943–20 тис. вояків (саме таку кількість визначив Т.Строкач у доповідній записці, адресованій М. Хрущову і датованій 15 вересня 1943 року). Крім того до складу УПА входили представники інших національностей. Восени 1943 року кількісний склад УПА зріс до 30–40 тис. за рахунок формувань зі звільненими радянськими військовополоненими. Велику кількість неукраїнського складу повстанців відзначали у звітах й партизанські командири. Зокрема, О.Сабуров 15 лютого 1944 року доповідав українському штабу партизанському руху, що 40% вояків УПА не є українцями. Серед них називалися інгуші, осетини, черкеси, татари і навіть росіяни. Що ж до українського складу повстанської армії, то, згідно зі свідченнями одного з командирів УПА Є. Басюка («Чорноморець»), станом на 1944 рік галичани становили 60%, волиняни і поліщуки– 30%, наддніпрянці – 10%. Загальна чисельність УПА в період 1944–1945 років досі не встановлено [3, с. 320].

Організація Української Повстанської Армії протягом своєї історії переживала різні етапи свого існування: від початку, активної діяльності, до припинення збройного супротиву.

Під час нациської окупації УПА поділилось на три групи–УПА-Північ, УПА-Південь і УПА-Захід. Однак варто зазначити, що осередки УПА були сформовані й на іншій території України–в степовій і лісостеповій території України.

28 жовтня 1944 року радянська червона армія звільнила від німців останнє українське село і рушила на захід до Берліну. Наближався кінець наймасштабнішої війни усіх часів, та українська підпільна війна тільки досягала свого екватору. Проти радянської влади організація УПА підійшла відносно добре озброєна, загартована в боях військової повстанської сили, на приборкання якої довелося витратити ще майже десять років. На переламі воєнного і післявоєнного періоду ми акцентуємо найбільшу могутність УПА. Оскільки в ході кровопролитних битв українські повстанці захоплювали трофейну зброю та амуніцію. Однак сили були не рівні і з плином часу радянські війська поступово знищували осередки українського запілля. Радянським керівництвом було вбито провідних керівників ОУН -УПА: Романа Шухевича та Степана Бандеру. У 1947 році міністерство держаної безпеки Радянського Союзу провело низку військових операцій, внаслідок яких було повністю або частково ліквідовано масу підпільних організацій ОУН -УПА.

Дані що до бойових дій проти радянських загонів значно різнились. Однак було зрозуміло що радянська влада поступово зламає хребет українському повстанському підпіллю. Від 1 травня до 31 липня 1952 року на Львівщині були повністю ліквідовані Бродівський, Краснянський, Нестерівський, Великомоствівський і Куликівський районні проводи ОУН. У Тернопільській області до 1 серпня 1952 року вдалося припинити діяльність 18

бойових груп і проводів ОУН, знищити понад 60 та захопити 13 членів підпілля, провести арешти 85 осіб, пов'язаних з визвольним рухом. У травні того ж року був вбитий провідник краю ОУН «Поділля» В. Бей (Улас) [4, с. 425].

Таким чином ми дослідили достатній хронологічний масив організації Української Повстанської Армії на західноукраїнських землях. Проаналізували особливості боротьби УПА проти Третього Рейху і СРСР. Дослідили динаміку змін кількісного особового складу, та бойового оснащення УПА.

Отже, українська боротьба 40-х, 50-х років ХХ ст. була важливою для історії незалежної України, і знайшла своє відображення у державотворенні української нації. УПА хоробро стояло на захисті національних інтересів, щодо здобуття Україною незалежності. В умовах війни українські націоналісти робили багато вчинків які дискредитували ворогів: вбивства нациських та комуністичних активних діячів. Однак ідея була одна – створення самостійної соборної України.

Незважаючи на поразку, УПА заклала міцний фундамент для здобуття в майбутньому України права на незалежність. УПА сповідувало українські традиції, намагалось привернути увагу до української історії: Київської Русі, Війська Запорозького, Української Народної Республіки.

Сьогодні іменами бійців УПА українці називають ulиці і проспекти, встановлюють монументи за програмою декомунізації. Однак, в історії УПА ще існують таємниці, які потребують детального вивчення, заради об'єктивного висвітлення історії Української Повстанської Армії.

Список джерел та літератури:

1. Гордасевич. Г. Степан Бандера: людина і міф. Упорядник Б. Гордасевич. Київ: Видавництво Група КМ-Букс, 2018. С .480.
2. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953: Суспільно-політичний та історичний аналіз: у 2 кн.. Київ: Либідь; Військо України, 1994. 428 с.
3. Ленартович О. До питання про чисельний склад УПА. *Проблеми історії України: факти, судження пошуки*. Київ. 2011. С. 311-324.
4. Організація українських націоналістів Історичні нариси. НАН України; С.В. Кульчицький (відп.ред.). Київ.: Наук. Думка, 2005. 495 с.

А.Д. Малих,
студентка історико-юридичного факультету
Херсонського державного університету
Херсон

Науковий керівник – д.і.н., професор О.О. Коник

ВЕКТОРИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ЮГОСЛАВІЇ У 1920 – 1930-х рр.

Стаття присвячена визначенню ключових моментів, що впливали на формування зовнішньої політики Югославії у 1920-1930-х рр. Увага приділяється як невирішеним територіальним суперечкам, що мала новостворена держава з сусідніми країнами, так і місцю, що відводилося їй у європейських міжнародних відносинах.

Ключові слова: зовнішня політика, Королівство СХС, Югославія, міжнародний союз.

Мирний договір, що було підписано у Версалі в червні 1919 року, запроваджував таку систему міжнародних відносин, при якій малі країни Європи попадали в політичну залежність від великих держав – Англії, Франції й США. Фактично у Європі виникла однополярна політична система, у якій домінували держави Антанти, адже вони монополюно вирішували долю континенту, у тому числі й долю Балканського півострова.

До складу створеного наприкінці 1918 року Королівства сербів, хорватів і словенців увійшли не всі території, населені південними слов'янами. Новостворена держава мала територіальні претензії до всіх своїх сусідів, крім Греції. Зокрема, невирішеними були суперечки з Угорщиною, Румунією, Албанією й Болгарією [1, с. 35].

Найбільш гострими були італо-югославські й австро-югославські протиріччя. Грунтуючись на секретних статтях Лондонського договору 1915 року, Італія окупувала частину Далмації, Істрію й Трієст. Історичні словенські землі залишилися і у складі Австрії – Каринтія й Південна Штирія. Тож, урегулювання цих територіальних суперечок було однією з головних турбот зовнішньої політики молодій державі.

Їх вирішення багато в чому ускладнювалося позицією держав Антанти. Англія, Франція й США не квапилися з визнанням югославської держави. Делегація Королівства сербів, хорватів і словенців намагалася підняти питання про врегулювання територіальних суперечок з Австрією й Італією на Паризькій мирній конференції, але підтримки не одержала.

Питання про державні кордони Королівства сербів, хорватів і словенців були частково врегульовані тільки у вересні на міжнародній конференції, скликаній у зв'язку з підписанням мирного договору з Австрією. Тоді була

вирішена проблема демаркації австро-югославського кордону, а остаточно територіальна суперечка королівства з Австрією була урегульована в 1920 році, коли в Словенській Каринтії, на яке претендувало королівство, під контролем представників Антанти був проведений плебісцит щодо питання про її державну приналежність. Більшість населення цього краю, де переважали словенці, висловилося все-таки за збереження Каринтії в складі Австрії.

27 листопада 1919 року країни Антанти підписали з Болгарією Нейський мирний договір. За цим договором було визначено кордон Королівства сербів, хорватів і словенців з Болгарією, причому до королівства відійшла частина болгарської території площею 2,5 тис. кв. км., на якій переважало болгарське населення [2, с. 81-82].

Королівство врегулювало прикордонні суперечки з Грецією й Румунією протягом 1919–1920 років. Набагато складніше розв'язалася італо-югославська суперечка. Тільки під тиском Англії, Франції й США Королівство сербів, хорватів і словенців пішло на переговори з Римом. 12 листопада 1920 року в Рапалло був підписаний італо-югославський договір, відповідно до якого Італія відмовлялася від своїх претензій на Далмацію. У той же час до складу Італії відійшли міста Трієст, Пула, півострів Істрія й кілька островів на Адріатиці – території, які Югославія вважала своїми. Щодо хорватського міста-порту Ризики (Фіуме), окупованого Італією, сторони пішли на компроміс, визнавши Фіуме з округою незалежною державою. Ці умови Рапалльського договору, фактично нав'язані великими державами, не задовольнили ні Італію, ні Югославію – і формально вирішені спірні питання продовжували ускладнювати італо-югославські відносини.

У 1920 році Югославія, Чехословаччина й Румунія утворили військово-політичний блок, що одержав назву Мала Антанта. Формально новий блок був спрямований проти Угорщини. Однак Франція, що стояла за спиною Малої Антанти, розглядала цей військовий блок як важливий інструмент свого впливу на Балканах. У результаті Мала Антанта придбала яскраво виражену антирадянську спрямованість [3, с. 61].

Відношення Югославії, якою управляла сербська олігархія, до Радянського Союзу було підкреслено ворожим. Домігшись «об'єднання й звільнення», сербська правляча верхівка втратила інтерес до свого колись великого союзника. До того ж правлячі кола королівства побоювалися поширення революції з Росії. Тому королівський уряд у міжвоєнний період утримувався від будь-яких контактів із СРСР. Дипломатичні відносини з Радянським Союзом Югославія встановила останньою з країн Європи – тільки в червні 1940 року.

Таким чином, до 1933 року Югославія не мала альтернативи союзу з Францією. Союз Белград – Париж став ще міцнішим після підписання в листопаді 1927 року договору про дружбу між Югославією й Францією. Хоча цей договір ніяк не підсилив зовнішньополітичних позицій Югославії, а лише продемонстрував зростання залежності югославської політики від Франції. Військова сила Югославії дуже сильно залежала від поставок французької зброї й від французьких кредитів [4, с. 98].

Італія вважала Югославію своїм головним суперником на Балканах і метою її політики було розчленування Югославії на невеликі, слабкі й бажано залежні від Італії держави. Заради цього Рим прийняв активну участь у формуванні й становленні руху усташей – хорватських фашистів. Використовуючи протиріччя у відносинах Югославії з Болгарією, Угорщиною й Грецією, Італії вдалося серйозно ускладнити зовнішньополітичне становище Югославії й фактично поставити її на грань ізоляції на Балканах – навіть союзники Югославії по Малій Антанті, Румунія й Чехословаччина, відмовилися гарантувати їй допомогу у випадку початку італо-югославської війни. А встановивши в Албанії повністю залежний від Італії режим, Рим одержав плацдарм для подальшої експансії на Балканах.

У листопаді 1926 року був підписаний італо-албанський пакт про дружбу й безпеку, у результаті чого Албанія фактично перетворювалася в італійський протекторат. Позиції Італії покращилися, а позиції Югославії істотно погіршилися. Югославська дипломатія активно намагалася врегулювати відносини з Італією, але вже накопичилося дуже багато протиріч. У лютому 1934 року в Афінах був підписаний пакт про створення нового воєнно-політичного блоку – Балканської Антанти, у яку ввійшли Югославія, Туреччина, Греція й Румунія. Цей союз був явно спрямований проти Італії. У відповідь Італія пішла на зближення з Австрією й Угорщиною, створивши тим самим противагу Балканській Антанті. Італія активно підтримувала ідею відтворення монархії Габсбургів, що для Белграда було зовсім неприйнятно [5, с. 383].

У пошуках союзника країни Центральної й Південно-Східної Європи все частіше обертали свої погляди на схід, убік Радянського Союзу. У січні 1934 року. Постійна рада Малої Антанти почала говорити про нормалізацію відносин із СРСР. Дотримуючись цієї ідеї, уряди Чехословаччини й Румунії в червні 1934 року встановили дипломатичні стосунки з СРСР. Однак Югославія не продовжила політику своїх союзників. Югославський уряд не почув й переконання французького міністра закордонних справ Луї Барту, що наприкінці червня 1934 року спеціально приїхав у Белград, щоб умовити сербські правлячі кола встановити дипломатичні стосунки з СРСР. Це було маленькою сенсацією – Белград уперше не пішов покірно слідом за Парижем [5, с. 394].

Хоча, з приходом до влади у Німеччині А. Гітлера Європа почала швидко просуватися до зміни політичної системи, на якій було побудоване міжвоєнне життя усіх європейських країн, у тому числі й Югославії. Це спонукало уряди до перегляду зовнішньополітичної позиції своїх держав.

Таким чином, процес становлення Югославії як незалежної держави був досить складним і суперечливим. Особливістю цього процесу стало те, що окрім узгодження інтересів внутрішніх політичних сил в країні, необхідно було порозумітися і з такими великим геополітичним гравцям як Франція, Англія та США, і з країнами-сусідами. Кожна з цих держав мала свої наміри щодо Югославії.

Список джерел та літератури:

1. Лециловская И. И. Исторические корни югославського конфлікта. *Вопросы истории*. 1994. № 5. С. 34-39.
2. Секо Я. Проблема національних меншин в слов'янських країнах Центральної і Південно-Східної Європи після закінчення Першої Світової війни. *Україна–Європа–Світ Міжнародний збірник наукових праць. Серія : Історія, міжнародні відносини*. Тернопіль : Вид-во Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, 2009. Вип. 2. С. 77-89.
3. История Югославии : в 2 т. под. ред. Л. Б. Валева, Г. М. Славина, И. И. Удальцова. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1963. Т. 2. 436 с.
4. Рудько С. О. Історія Центрально-Східної Європи (кінець XVIII – поч. XXI ст.) : навчально-методичний посібник з курсу. – Вид. 2-ге, доповнене. Острог, 2010. 220 с.
5. Романенко С. Югославия: история возникновения, кризис, распад, образование независимых государств: национально-самоопределение народов Центр. и Юго-Вост. Европы в XIX-XX вв. Москва : ООО «Издат. центр науч. и учеб. Программ», 2000. 496 с.

УДК 94(477)

П.В. Мороз,*студент історико-юридичного факультету**Херсонського державного університету**Херсон***Науковий керівник – к.і.н., доцент В.Я. Павленко**

ДИНАСТІЯ ФАЛЬЦ-ФЕЙНІВ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ (ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ)

У статті проаналізовано стан наукової розробки проблеми історії та діяльності династії Фальц-Фейнів на Півдні України. Автор виокремлює три групи досліджень даної проблематики, спираючись на хронологічний критерій: дореволюційні, радянського періоду та сучасні, здійснює їх стислий огляд.

Ключові слова: *Фальц-Фейни, династія, Асканія-Нова, заповідник, благодійництво, історіографія.*

У сучасних умовах розбудови української держави, відродження української культури, підвищується інтерес до вивчення минулого і, зокрема, до історії рідного краю. Прикметою нашого часу стало поширення краєзнавчого руху, підвищення рівня краєзнавчих досліджень.

Сучасні вимоги до вивчення регіональної історії передбачають звернення до різних галузей знання – історії господарчої діяльності, торгівлі, історії культури, науки, мистецтва, історії архітектури, політичної історії і, звичайно,

до вивчення життя та діяльності непересічних постатей. Це зрозуміло, адже особливе місце в історії завжди відводиться конкретній особистості та її ролі в тій чи іншій події. Сьогодні стало актуальним висвітлення життєвого шляху заслужуваних уваги громадських діячів та їх сімей, діяльність яких було прийнято замовчувати за радянських часів. Однією із таких династій є родина Фальц-Фейнів. Її представники здійснили величезний внесок у розвиток Півдня України у ХІХ – на початку ХХ століття. Прибувши у причорноморські степи з величезним бажанням працювати, за сто років свого проживання вони створили величезну, добре налагоджену сільськогосподарську «імперію». Крім того, будучи великими землевласниками, представники цього роду стали активними учасниками суспільно-політичного життя регіону, брали участь у вирішенні багатьох насущних проблем. Величезні багатства, кошти, зароблені цією сім'єю, не зробили їх байдужими до потреб оточуючих людей, у результаті чого вони неодноразово надавали благодійницьку допомогу нужденним. Педантичні і звиклі до порядку іноземці прагнули обжити оточуючі їх території, покращивши побут, транспортне сполучення, зв'язок у регіоні. Територія сучасної Херсонщини стала їх новою Батьківщиною.

Питання, пов'язані з життям та діяльністю представників роду Фальц-Фейнів та їх внеском у соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток Півдня України у ХІХ – на початку ХХ століття, вивчалися загалом епізодично у контексті проблем більш масштабного характеру або висвітлювались лише деякі аспекти їх діяльності. Останнім часом почали з'являтися роботи істориків, які більш ґрунтовно та глибоко досліджують історію усєї родини. Загалом усю літературу за хронологічним принципом умовно можна поділити на кілька періодів: дорадянський, радянський, сучасний.

Дореволюційні (до 1917 р.) дослідження характеризуються тим, що автори являлися, по суті, безпосередніми свідками, а інколи і пасивними учасниками подій. Такі роботи зазвичай були присвячені сільськогосподарському виробництву у маєтках Фейнів та Фальц-Фейнів. Зокрема, у 50 – 80-ті роки ХІХ ст. автори описували, насамперед, вівчарні господарства, які належали родині. Цій проблематиці присвячені праці А.А. Скальковського [1], І.Г. Подоби [2], І. Лінке [3] та ін. З середини 90-х років ХХ ст. у літературі з'явилися роботи про кіннозаводство у родині Фальц-Фейнів. Найбільш повним дослідженням у цій сфері є праця А.В. Гібер-фон-Грайфенфельдса [4]. Крім того, у другій половині ХІХ ст. у спеціалізованих сільськогосподарських виданнях з'являються публікації, присвячені проведенню та результатам усеросійських та регіональних виставок, участь у яких брали Фальц-Фейни. З кінця 90-х років ХІХ ст. центром усіх публікацій, пов'язаних з ім'ям Фальц-Фейнів, стає Асканія-Нова. Розвідки, які присвячені заповіднику, можна умовно розділити на дві великі групи: роботи, які стосуються науково-практичної діяльності працівників та гостей заповідника та праці, присвячені флорі та фауні південноукраїнського степу. До першої можна віднести публікації В. Альохіна [5], М.Ф. Іванова [6], П.К. Козлова [7], Р.В. Куницького [8], С.А. Мокржецького [9]. У них наводяться описи

заповідника, визначається видовий склад тварин, які у ньому мешкали, оцінка наукової діяльності господаря Асканії-Нова Ф.Е. Фальц-Фейна. Науково-дослідні роботи про рослинний та тваринний світ Асканії-Нова представлені у доробку В. Альохіна [5], Й.К. Пачоського [10], Н. Прохорова [11]. Окремий блок становлять праці, присвячені історії Асканії-Нова так званого «ангальтського (до фальц-фейнівського) періоду» – поняття, яке вводить А.А. Задерейчук [12]. Зазвичай це невеличкі за обсягом статті у часописах та газетах того часу, які часто спрямовані на аналіз господарської діяльності колонії [8].

У радянські часи особи Фальц-Фейнів та їхні досягнення замовчувалися, або підлягали нищівному паплюженню з позицій так званої «класової доцільності». Роботи переважно були присвячені науковим дослідженням на базі заповідника [13; 14]. Господарська діяльність представників роду Фальц-Фейнів мало цікавила радянських учених. Виключенням може слугувати робота академіка Л.К. Гребня, яка була присвячена історії асканійського вівчарства [15].

На сучасному етапі вивчення династії Фальц-Фейнів та її минулого займається чимало науковців та численні публіцисти. Спираючись на багату джерельну базу і не переймаючись політичною кон'юнктурою, вони отримали можливість створювати більш-менш об'єктивні праці про внесок роду Фальц-Фейнів у розвиток Півдня України. Наприклад, участі представників цієї династії у земському русі Херсонської губернії присвячена стаття Т.А. Гребеннік [16].

В.Б. Піворович [17] дослідив грошові знаки, які використовувалися Фальц-Фейнами під час розрахунку з робітниками та службовцями у численних економіях та маєтках. Не послабився інтерес і до природоохоронної діяльності у всесвітньовідомому заповіднику Асканія-Нова, про що свідчить значна кількість публікацій, які йому присвячені. Серед них слід відзначити праці В.Є. Борейко [18; 19; 20; 21], В.С. Гавриленка [22], Н.Ю. Дрогобич [23], В.М. Рябко [24]. Останнім часом на цю тему з'являються ґрунтовні публікації професора В.Ю. Ганкевича [25]. Крім того, у сучасній історіографії існує низка робіт, у яких на фоні загальної теми аналізуються й різні аспекти діяльності окремих представників роду Фальц-Фейнів. Серед таких робіт на увагу заслуговують праці О.Б. Штахха [26], Є.Г. Плеської-Зебольд [27], С.С. Валько [28], В.Я. Павленка [29], О.М. Ігнотуші [30], та ін.

Окремо слід відзначити монографію А.А. Задерейчук, у якій комплексно досліджено вклад родини Фальц-Фейнів у соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток Півдня України [12]. Авторка залучила значні масиви різноманітних джерел, які відображають вплив роду Фальц-Фейнів на економічну, соціальну та культурну ситуацію на Півдні України. Дослідниця стверджує, що сучасний стан історіографії, не дивлячись на вагомий внесок Фальц-Фейнів у різні сфери життя і значну кількість публікацій, усе ще недостатній. Часом трапляються прикрі неточності різного характеру. Саме тому подібна ситуація, за умови наявності достатнього комплексу джерел, вимагає необхідності об'єктивно реконструювати життя і діяльність найбільш яскравих і видатних представників роду Фальц-Фейн. Презентабельна

географія архівосховищ, де вдалося попрацювати А. Задерейчук – Сімферополь, Запоріжжя, Херсон, Каховка, Асканія-Нова, Одеса, Санкт-Петербург (Російська Федерація). Загальна кількість виявлених джерел та літератури вражає і переконує у всій серйозності наукового підходу авторки до розробки запропонованої увазі читачів тематики.

Не меншої уваги заслуговують роботи зарубіжних авторів присвячені історії родини Фальц-Фейн. А. Задерейчук вводить нові імена іноземних дослідників даної теми. За її словами, однією з найбільш ранніх робіт, присвячених історії асканійського вівчарства, є дисертація А. Дрюкке. Дві статті, які пов'язані з іменем Фальц-Фейнів, опублікував А. Принс: одна присвячена Асканії-Нова, а інша – історії родини Фальц-Фейнів на Півдні України. Однією із фундаментальних праць з історії роду Фальц-Фейнів у Європі вважається монографія А. Маас. Ця робота є спробою аналізу механізмів інтеграції Фальц-Фейнів у російське суспільство і причин економічного процвітання цієї родини [12, с. 26 – 27].

Аналізуючи стан вивчення даної теми, не можна оминати мемуари В.Е. Фальц-Фейна «Аскания-Нова» [31]. Назване видання побачило світ у 1997 році. Воно дуже цікаве та містить багато маловідомої інформації, а тому користується великою популярністю як серед фахівців, так і серед широкого загалу. Водночас його недоліком є суб'єктивізм, який притаманний мемуарній літературі. Цю роботу можна віднести як до історіографії проблеми, так і до джерел її дослідження.

Історія династії Фальц-Фейнів знайшла своє відображення і в художній літературі [32], але до 90-х років ХХ століття у авторів не було можливості об'єктивно висвітлити образи її представників.

Навіть стислий огляд існуючої різнопланової літератури приводить до висновку про необхідність подальшого комплексного вивчення історії життя та діяльності роду Фальц-Фейнів на Півдні України та їхнього внеску у розвиток регіону. Такий підхід створить можливість об'єктивно висвітлити історію династії з позицій нового бачення.

Список джерел та літератури:

1. Скальковский А.А. Записки о торговых и промышленных силах Одессы, составленные в 1859 г. А.А. Скальковским. СПб., 1865. 181 с.
2. Подоба И.Г. Нечто о паразитах и кружении у овец с указанием предохранительных мер. С приложением двух гравированных таблиц с рисунками. Херсон, 1871. 63 с.
3. Линке И. Овцеводство в Южной России. СПб., 1882. 50 с.
4. Гибер-фон-Грайфенфельд А.В. Коневозство и конезаводство в имениях наследников Фальц-Фейна Таврической губернии Днепроовского уезда. – Перекоп, 1903. 21 с.
5. Алехин В. Аскания-Нова – замечательный оазис в степях Таврической губернии. *Вестник воспитания*. 1912. № 1. С. 192 – 215.

6. Иванов М.Ф. Акклиматизационный зоологический сад Ф.Э. Фальц-Фейна в Аскании-Нова Таврической губернии. *Естествознание и география*. 1911. №3. С. 1 – 19.
7. Козлов П.К. Аскания-Нова (Чапли). Первые опыты акклиматизации животных в России. Петроград, 1915. 43 с.
8. Куницкий Р.В. Сказочный оазис. *Природа и люди*. 1911. № 2. С. 26 – 27.
9. Мокржецкий С.А. Несколько слов об акклиматизационном зоологическом парке в Аскании-Нова Ф.Э. Фальц-Фейна. Севастополь, 1911. 14 с.
10. Пачоский И. Заметки о флоре Днепровского уезда Таврической губернии. Одесса, 1912. 31 с.
11. Прохоров Н. Девственная степ Аскания-Нова. *Материалы по изучению русских почв*. СПб., 1906. Вып. 17. С. 45 – 59.
12. Задерейчук А.А. Фальц-Фейны в Таврии. Симферополь: Доля, 2010. – 316 с.
13. Теетсман Ф. Про південноросійські степи та про маєтки герцога Ангальт-Кетенського, що знаходяться у Таврії. *Вісті державного степового заповідника «Чапли» ім. Х. Раковського*. Асканія-Нова, 1924. Т. III. С. 121 – 146.
14. Фортунатов Б.К. Два года жизни Аскания-Нова. 1921 – 1922. *Аскания-Нова: Сборник статей*. Под ред. М.М. Заводовского и Б.К. Фортунатова. Москва, 1924. С. 61 – 80.
15. Гребень Л. Овцеводство в Аскании-Нова. *Степной заповедник Чапли – Аскания-Нова*. Москва, 1928. С. 235 – 261.
16. Гребенник Т.А. О некоторых аспектах деятельности представителей семьи Фальц-Фейнов и Скадовских в Херсонском земстве. *Зб. наук.праць Міжнародної наук. конф. Фальцфейнівські читання 25 – 27 квітня 2001 р.* Херсонський державний університет. Херсон, 2001. С. 45 – 47.
17. Пиворович В.Б. Металлические боны Фальц-Фейнов. *Летопись Причерноморья*. 1999. № 3. С. 105 – 114.
18. Борейко В.Е. Аскания-Нова: тяжкие версты истории (1826 - 1993). Документально-публицистическое исследование. Киев: Киевский эколого-культурный центр, 1994. 157 с.
19. Борейко В.Е. История заповідного дела в Украине. Киев: Киевский эколого-культурный центр, 1995. 184 с.
20. Борейко В.Е. Популярный биографо-библиографический словарь-справочник деятелей заповідного дела и охраны природы Украины, Царской России и СССР (1860 - 1960). – Т. 2. – К.: Киевский эколого-культурный центр, 1995. 224 с.
21. Борейко В.Е. Реабілітувати ім'я засновника Асканії-Нова. *Молодь України*. 1992. 11 липня. С. 14 – 18.
22. Гавриленко В.С. Про завдання з відновлення історії Асканії-Нова Біосферного заповідника «Асканія-Нова». 2008. Т. 10. С. 180 – 187.
23. Дрогобич Н.Ю. Франц Теетсман – первый исследователь асканийской степи. *Актуальні питання збереження та відновлення степових*

екосистем. *Матеріали наукової конференції, присвяченої сторіччю заповідника асканійського степу. Асканія-Нова. 21 – 23.05.1998 р.* Київ – Асканія-Нова: Наукова книга, 1998. С. 113 – 116.

24. Рябко В.М. Асканія-Нова в решении научных проблем. Херсон, 2007. 504 с.

25. Ганкевич В.Ю. Развитие ангалт-кетенской колонии Асканія-Нова (1830 – 1832 гг.). *Материалы II Межвузовской научно-теоретической конференции «Социально-политические и культурные проблемы современности» 24 апреля 2009 года.* – Симферополь: ДИИАПИ, 2009. Вып. 2. С. 14 – 17.

26. Штах Я. Очерки из истории и современной жизни южнорусских колонистов. Москва, 1916. 266 с.

27. Плесская-Зебольд Э.Г. Одесские немцы. 1803 – 1920. Одесса: ТЭС, 1999. 520 с.

28. Валько С.С. Благодійність та благодійники Дніпровського повіту. *Таврійський степ (Мій Край). Альманах.* Каховка К: ЗАТ «Таврійські ігри», 2000. – С. 7 – 22.

29. Павленко В.Я., Іванічева А.К. Асканія-Нова: у світлі нового бачення. *Південний архів (історичні науки). Збірник наукових праць.* Випуск 31-32. Херсон, 2008. С. 266 – 279.

30. Ігнотуша О.М., Тедеев О.С. Маловідомі документи про господарчу діяльність родини Фальц-Фейнів. *Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII – XIX століття.* Вип. 3. Запоріжжя: РА «Тандем-У», 1998. С. 51 – 77.

31. Фальц-Фейн В.Э. Асканія-Нова. Киев: Аграрна наука, 1997. 348 с.

32. Гончар О. Таврія. Перекоп. К.: Дніпро, 1972. 734 с.

К. М. Моцьо,
*студентка історико-юридичного факультету
Херсонського державного університету
Херсон*

Науковий керівник – к.і.н., доцент Г. М. Михайленко

ПРОЦЕС СТАНОВЛЕННЯ НАФТОВОЇ ГАЛУЗІ ЯК ГОЛОВНОЇ СКЛАДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇН ПЕРСЬКОЇ ЗАТОКИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано роль нафтової промисловості як базису економічного піднесення країн Аравійського півострова (а саме: Бахрейн, Катар, Кувейт, Оман, Об'єднані Арабські Емірати і Саудівська Аравія) в другій половині ХХ століття.

***Ключові слова:** Перська затока, нафтовий фактор, енергетичні ресурси, економічна модернізація.*

Геополітичне значення регіону Перської затоки на сьогодні не викликає сумніву і зумовлює актуальність дослідження історичних особливостей розвитку країн півострова. І перш за все це пов'язано з його нафтовими багатствами. Економічний фактор є одним із важливих складових, що визначає унікальне місце країн Аравійського півострова в системі сучасних міжнародних відносин. Арабські нафтодобувні країни, що розташовані в зоні Перської затоки є власниками і розпорядниками одних з найбільших на земній кулі нафтогазових запасів. Саме завдяки нафтовій промисловості ця група країн в другій половині ХХ ст. отримала можливість економічної, політичної, соціальної модернізації.

Економічні зміни, що відбувались арабських монархіях в другій половині ХХ століття уже знайшли своє відображення в розвідках сучасних дослідників. Зокрема, варто згадати таких науковців: Ісаєв В. О., Філонік О. О., Журавльов О. Ю., Денисов Н. О., Яковлев А. І., Мовчан А., Касаєв Є. О.

Дана стаття покликана проаналізувати стан нафтової галузі в країнах Перської затоки у другій половині ХХ століття; охарактеризувати економічну модернізацію країн Аравійського півострова в другій половині ХХ століття; прослідкувати особливості нафтової політики арабських монархій.

Нафта є основним багатством країн Аравійського півострова. Це сировина, паливо і великі прибутки, унікальна можливість, що випала арабським монархіям зайняти достойне місце в світі. Процес становлення нафтової галузі доречно розглянути на прикладі таких країн Аравійського півострова як Бахрейн, Катар, Кувейт, Оман, ОАЕ та Саудівська Аравія у другій половині ХХ століття.

Бахрейн набагато раніше за інших держав нафтоекспортерів Перської затоки вступив на той шлях розвитку, який в кінці 70-х – початку 80-х років ХХ

століття стали називати «нафтовим процвітанням». Бахрейн один із перших в регіоні розпочав видобуток нафти і зміг пережити скорочення видобутку перлів. Нафта стала основою економіки країни і повністю змінила її [2, с. 10]. У 1976 р. була створена державна Бахрейнська національна нафтова компанія (БАНОКО), що стала здійснювати реалізацію нафти на внутрішньому ринку, а в 1980 р. встановила контроль над експлуатацією нафтових родовищ [1, с. 375].

Порівнюючи запаси нафти і надходження від експорту енергоносіїв, Бахрейн помітно відстає від сусідів по регіону, відповідно поступаючись їм своїми фінансовими можливостями і, більше того, отримує регулярну допомогу від партнерів РСАДПЗ (Рада співробітництва арабських держав Перської затоки). Але головне, що завжди буде відрізняти цю країну в історичній ретроспективі Затоки, це те, що в 1932 р. перша нафта в Аравії була виявлена і почала видобуватися на Бахреїні (Саудівська Аравія – 1935 р., Кувейт – 1946 р., Оман – 1964/1968 р.) [4, с. 36].

У порівнянні з іншими нафтовидобувними країнами Аравійського півострова Оман – вельми нетиповий нафтоекспортер. Справа тут не тільки в тому, що нафта на території країни була виявлена набагато пізніше, ніж в сусідніх державах, та її запаси виявилися помітно скромніші в порівнянні з іншими країнами Аравії, але і в тому, що султанат донині не вступив в ОПЕК, ні в ОАПЕК, хоча по ряду формальних показників має на це право. Причина такого небажання в тому, що Оман прагне зберегти самостійність у питаннях встановлення цін на нафту [3, с. 25-27].

Оман, на відміну від своїх сусідів, не володіє великими запасами «чорного золота». Однак головна відмінність нафтової промисловості Оману полягає в значно складніших геологічних умовах видобутку нафти. Можливість виявлення на території султанату нових великих нафтових родовищ сучасними технічними засобами і можливостями, фахівцями поки що виключається. Виявлені товарні запаси нафти, сприяли входженню Оману в систему світового ринку і соціальному прогресу оманського суспільства.

Стратегія нафтової політики таких країн – «нафтових гігантів», як Королівство Саудівська Аравія та Кувейт, є особливо цікавою внаслідок їх суттєвої ролі як власників великої частки світових запасів нафти [8, с. 343].

Після закінчення Другої світової війни внутрішня і зовнішня політика Саудівської Аравії визначалась під дією нового, нафтового, фактору. Буквально протягом декількох років бідне королівство трансформувалось у потужного експортера рідкого палива. Проте, довгий час нафтовий сектор залишався чужорідним тілом в архаїчній структурі країни.

Королівство, яке вирросло на нафтодоларах, стало світовим кредитором і, на думку багатьох дослідників, перетворилося в країну-рантьє. З 1978 року країна стала постійним членом правління МВФ.

Поза всяким сумнівом, нафтовий чинник у всій сукупності своїх складових зіграв вирішальну роль у здійсненні відсталим саудівським суспільством стрибка в ХХ століття, проте зводити лише до нього причини історичного прориву саудівської монархії було б неправильно.

Нафтовий фактор створив умови і надав можливості для прискореного розвитку Саудівської Аравії, однак скористатися всім цим стало можливо лише завдяки політиці реформ, яку послідовно проводили правителі королівства. Саме реформи, до усвідомлення необхідності яких підводила саудівських монархів сама дійсність, проклали той шлях, яким і пішов розвиток саудівського суспільства, підживлюючись нафтовим фактором [9, с. 87].

Кувейтська нафта була відкрита в 1938 р. англійцями, але її видобуток почав розвиватися в післявоєнні роки. Після 1974 р. приватні компанії поступово перейшли у власність держави. Цей процес завершився до 1980 р., коли було засновано державну Кувейтську нафтову корпорацію [1, с. 234].

ОАЕ займають як би проміжну позицію між Саудівською Аравією і Кувейтом. Розпочавши нафтодобування набагато пізніше, правлячий режим зміг більш плідно засвоїти уроки своїх сусідів. Економічний розвиток семи еміратів Договірного Оману, що ввійшли в 1971-1972 рр. в ОАЕ, завжди відрізнявся нерівномірністю [5, с. 56].

ОАЕ є, мабуть, найбільш нетиповою країною, в плані економічних змін ХХ століття. Перш за все, сама країна народилася вже в момент бурхливого зростання цін на нафту і практично не переживала періоду до нафтового буму. У 1971 році, коли ОАЕ утворилися, населення країни досягало трохи більше 500 тис. чоловік, нафтові промисли існували всього близько десяти років, сільське господарство становило менше 1% ВВП, а основними виробленими товарами, крім нової для цієї території нафти, були кустарні предмети народного промислу. Тому економічна стратегія формувалася в ОАЕ з чистого аркуша, без необхідності адаптуватися до спадщини часів до ресурсної залежності, проте з можливістю взяти кращий досвід сусідів [7, с. 110].

Щодо Катару, то вперше нафта була виявлена в 1935 р., після чого було укладено концесійну угоду на розробку родовища з «Anglo Persian Oil Company», утвореної представниками Великобританії і США. У період Другої світової війни видобуток нафти в Катарі було припинено і відновлено лише в 1947 р. Слід зазначити, що родовища Катару вважаються одними з найбільш привабливих в регіоні завдяки низькій собівартості видобутку, високій якості нафти, відносній близькості до європейських ринків і досить добре розвиненій інфраструктурі [6, с. 131].

Отже, унікальні можливості грандіозного перетворення, отримані країнами Аравійського півострова в 1960-ті – 1970-ті роки і першій половині 80-х, у зв'язку з високими цінами на нафту і великими доходами від експорту були використані досить продуктивно. Аравійські монархії зробили стрімкий ривок в сучасний індустріальний світ, зайнявши в ньому місце багатих нафтоекспортерів, вийшовши за низкою показників на рівень промислово розвинених країн і здобувши особливе значення в світовій економіці.

Список джерел та літератури:

1. Айдрус И. А. Развитие нефтехимической промышленности Королевства Бахрейн. *Вестник РУДН. Серия: Экономика*. 2017. № 3. С. 367-380.

2. Исаев В. А., Филоник А. О. Королевство Бахрейн / В. А. Исаев, А. О. Филоник. – М.: АСТИ-ИЗДАТ, 2006. 292 с.
3. Денисов Н. А. Некоторые особенности социально-экономического развития султаната Оман. *Арабские страны Западной Азии и Северной Африки (Новейшая история, экономика, политика)*. 1997. № 3. С. 24-27.
4. Журавлев А. Ю. Социально-экономическое развитие Бахрейна (1930-1990 гг.). *Ближний Восток и современность*. 1997. № 3. С. 30-100.
5. Закария М. Г., Яковлев А. И. Нефтяные монархии Аравии на пороге XXI века. Москва, 1998. 119 с.
6. Касаев Э. О. Катар: состояние ТЭК и оценка инвестиционного климата. *Ближний Восток и современность*. 2009. № 39. С. 130-152.
7. Мовчан А. Объединенные Арабские Эмираты: монархический либерализм. *Сравнительная история нефтезависимых экономик конца XX – начала XXI века*. 2017. С. 109-126.
8. Хамамдех Мухаммад Стратегия нефтяной политики стран – ведущих аравийских нефтеэкспортеров. *Ближний Восток и современность*. 2001. № 11. С. 342-351.
9. Яковлев А. И. О значении субъективного фактора для социально-экономических реформ в Саудовской Аравии в XX веке. *Арабские страны Западной Азии и Северной Африки (Новейшая история, экономика, политика)*. 1997. № 3. С. 86-93.

УДК 94 (321) : [52 : 524 . 83]

О. Д. Орлик,
студентка історико-юридичного факультету
Херсонського державного університету
Херсон

Науковий керівник – к.і.н., доц. Михайленко Г. М.

АСТРОНОМІЯ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ КОСМОГОНІЧНИХ УЯВЛЕНЬ СТАРОДВНІХ ЄГИПТЯН

У статті вміщено матеріал щодо особливостей космогонічних та астрономічних уявлень стародавніх єгиптян. Читачі дізнаються про пантеон богів та його зв'язок з небесними світилами, а також про основний космогонічний центр Стародавнього Єгипту.

Ключові слова: космогонія, міфологія, створення світу, Стародавній Єгипет, астрономія, релігія.

Формування цивілізаційного осередку у стародавні часи на єгипетських землях вже тривалий час привертає увагу дослідників. Однак, незважаючи на постійну увагу до давньоєгипетського минулого, на сьогоднішній день в історії Стародавнього Єгипту все ж таки залишається багато білих плям, які потребують наукового дослідження. Незгасаючий інтерес до великої цивілізації минулого визначає актуальність запропонованого матеріалу.

Говорячи про вивчення давньоєгипетської спадщини, у першу чергу слід згадати праці визначних єгиптологів як Тураєв Б. О., Мат'є М. Е., Коростовцев М. О., Струве В. В., Сіріл А., Ассман Я., Море А., Мертц Б. Данна стаття є узагальненням відомих нам фактів про зародження астрономії та значення, яке вона мала для становлення уявлень про Всесвіт у стародавніх єгиптян.

Космогонічні уявлення були однією зі складових світогляду єгиптян, адже протягом трьох тисяч років історії Стародавнього Єгипту свідчення про космогонічний порядок можна знайти в численних писемних джерелах, а також їх прояв у архітектурних пам'ятниках й мистецтві. За свідомством Геродота, стародавні єгиптяни були самим богобоязливим і релігійним народом Стародавнього Світу. Те, що у Стародавньому Єгипті важливе значення віддавалося космічному порядку в світобудові, наводить на думку, що жрецам Єгипту були відомі також і космічні закони, згідно з якими існувала й розвивалася світобудова, а також Земля, яка складала невід'ємну частину цієї світобудови. За поданнями жерців, зоряний світ Космосу був пов'язаний із земним світом тісними узами, а володарі Єгипту будували життя своєї держави згідно до зоряної держави на небі.

У міфологічній свідомості єгиптян міцно повстав зв'язок усієї творчості людей з Сонцем, сузір'ями і всім Космосом загалом, а боги, яких вони шанували, існували у небесних глибинах. З незапам'ятних часів міфи несли людям свідчення про космічні діяння богів та зірок. Єгипетські жреці вже доволі добре орієнтувалися серед зірок, які можна було побачити неозброєним оком. Особливо добре вони уявляли собі структуру зоряного неба в північній частині. Зірки були згруповані в сузір'я, які отримували назву по тваринам, контури яких, як здавалося жерцям, ці сузір'я нагадували [4, с. 268]. Крім зірок були відомі й планети – Юпітер, Сатурн, Марс, Меркурій, Венера, котрі також вважались атрибутами чи символами різних божеств.

Клемент Александрійський писав: «Науку астрономію на світ породили першими єгиптяни... Вони ж поділили рік на 12 місяців» [5]. Єгипетський календарний рік у тому вигляді, в якому він нам відомий, був сонячним та складався з 365 днів [6, с. 94]. Він поділявся на 12 місяців по 30 днів у кожному, чи на три великі періоди по чотири місяця в кожному. Місяці мали такі назви: 1 – Тот, 2 – Фаофі, 3 – Атір, 4 – Хойяк, 5 – Тібі, 6 – Мехір, 7 – Фаменот, 8 – Фармуті, 9 – Пахон, 10 – Пайні, 11 – Епіфі, 12 – Месорі [1, с. 37]. У багатьох випадках місяці присвячувалися тим чи іншим богам. Кожен місяць, у свою чергу, поділявся на три великих неділі по 10 днів у кожній і на шість малих неділей по 5 днів в кожній [6, с. 216-217]. У кінці року 5 додаткових днів були присвячені богам Осірісу, Ісіді, Гору, Сету, Нефтиді. Вихідною точкою для відліку часу було прийнято вважати день 19 липня, по юліанському календарю [10]. Цей день знаменувався початком розливу Нілу в околицях Мемфісу й первинної видимої появи Сиріуса, чи, як його називали в елліністичну епоху, Сотіса, на ранковому небі [6, с. 214].

Космічний порядок, з його закономірностями, в очах єгиптян мав сакральний характер. Порушення цього порядку могло призвести до катастроф,

оскільки Земля відображає усе, що відбувається у Космосі [9, с. 107]. Одним з головних моментів космічного порядку на Землі була орієнтація храмів на Сонце й зірки. Зв'язок храмів з астрономією свідчив про те, що храми були головними центрами, у яких знання зберігалися не тільки усно чи писемно, але й застосовувалися на практиці.

«Стародавній Єгипет, – відмічає Р. Б'ювел, – підпорядковувався закону Маат, космічному порядку, який – як вірили єгиптяни – був спущений з неба на землю богами під час створення світу, у золотому столітті, який мав назву «Зептепі» чи «Перший Час». Міфологічна традиція підтверджує, що цей космічний процес відбувся у древньому місті Геліополі, де на «Первозданний Пагорб» спустився космічний фенікс і «привів в рух час та цикли сонця, місяця й зірок» [2, с. 252].

Серед космогонічних варіантів створення світу та появи богів саме Геліопольська версія займає особливе місце. Геліополь був не лише найдавнішим, а ще й найбільшим релігійним центром Стародавнього Єгипту. Згодом, саме цей варіант стає офіційною космогонією. Легенда про Створення світу представлена в третьому з творів, що містяться в папірусі Бремнер-Рінд, який називається «Книга про повалення Апопа, ворога Ра, ворога Ун-Нефера». Цікавим є факт, що у папірусі представлено відразу два варіанти легенди.

Перший варіант створення світу описує походження не тільки небес, землі і всього того, що на них, але також і самого бога. Передбачається, що розповідь про Створення викладається богом Неб-ер-чером. Щоб створити світ, він прийняв образ бога Хепрі, якому в усі часи, серед відомих єгиптянам богів, переважно відводилася роль Творця. Коли відбулося перетворення Неб-ер-чера в Хепрі, небо і земля ще не були створені, але існувала величезна маса води, або світовий океан, під назвою Нун, в якому мабуть і сталося це перетворення. У цьому небесному океані знаходилися зародки всіх сущих речей, які згодом знайшли форму на небі й на землі, але поки перебували в стані інертності.

Другий варіант легенди говорить що Хепрі породив себе вимовивши своє власне ім'я. Після опису появи на світ Хепрі і місця, на якому він стояв, легенда оповідає про те, як виникла перша єгипетська тріада [8, с. 55-56]. Хепрі злився зі своєю власною тінню і так дав початок потомству, яке зародилося від його тіла в образі богів Шу – бога вітру і Тефнут – богині вологи. Вони з'єдналися і з'явилися Геб – бог землі, і Нут – богиня неба [8, с. 60]. Імовірно, приблизно в цей же час сонце вперше піднялося з водної безодні Нун і, засяявши над світом, породило день.

Нут, у свою чергу, народила п'ять богів, а саме: Осіріса, Гора, Сета, Ісіду і Нефтіду. Осіріс та Ісіда повінчалися до свого народження. Ісіда народила сина на ім'я Гор. Сет і Нефтіда також повінчалися ще до свого народження, й Нефтіда народила сина на ім'я Аппу (Анубіс), проте в легенді він не згадується. З поміж цих богів в легенді особливо виділяється Осіріс тим, що Хепрі, виступаючи як Неб-ер-чер каже, що його ім'я Усер і є він сутністю первинної матерії, з якої створений сам Хепрі. Таким чином, Осіріс був створений з тієї ж субстанції що і сам Великий бог [3, с. 17].

Легенда говорить про сонце як про одне з очей Хепрі. Люди народилися зі сліз Неб-ер-чера, який оплакував своїх втрачених дітей, Шу і Тефнут, які зникли внаслідок певного лиха. Ніякої особливої згадки про створення звірів в легенді немає, проте бог наголошує на тому, що створив різного роду речі плазуючі, які, скоріш за все, включають і великих чотириногих.

Саме так постає знаменита Геліопольська «Велика Дев'ятка богів», тобто Атум-Ра, Шу, Тефнут, Геб, Нут, Осіріс, Ісіда, Сет і Нефтіда, й стає на чолі єгипетського пантеону. Саме за таким зразком надалі в інших центрах будуть створюватися свої версії походження світу, з різницею лише в іменах окремих богів, або заміною деяких з них божествами місцевими [7, с. 39].

Таким чином, знання про рух небесних світил відігравали важливу роль в Стародавньому Єгипті. Осмислення встановлюваних конкретних астрономічних явищ було релігійно-міфологічним. Усі небесні тіла розглядалися як атрибути якогось божества. Ще у сиву давнину сузір'я і зірки були пов'язані з головними божествами: Оріон з Осірісом, Сиріус з Ісідою, Сатурн з Гором, Меркурій з Сетом. Різні божества являли собою різні космічні явища, різноманітні функції чи, краще сказати, різноманітні стадії розвитку того ж самого єдиного бога. Космічний порядок, з його закономірностями, в очах єгиптян мав сакральний характер. Одним з головних моментів космічного порядку на Землі була орієнтація храмів та гробниць на Сонце й зірки. Основним космогонічним центром Стародавнього Єгипту прийнято вважати Геліополь. Саме там постала «Велика дев'ятка богів» та головний міф про створення світу.

Список джерел та літератури:

1. Бадж Е. А. У. Мумія. Матеріали археологічних досліджень єгипетських гробниць. Москва : Алетей, 2001. 528 с.
2. Бьювел Р. Зоряний сфінкс. Космічні таємниці пірамід. Москва, 2007. 440 с.
3. Веркутте Ж. У пошуках втраченого Єгипту. Москва: Астрель, 2005. 177 с.
4. Кацнельсон І. С. Культура Давнього Єгипту. Москва, 1975. 444 с.
5. Климент Александрійський Стромати URL: <http://www.egyptology.ru/antiqu/Clyment.pdf>
6. Кліміщін І. А. Календар і хронологія. Москва: Наука, 1990. 480 с.
7. Коростовцев М. О. Релігія Давнього Єгипту: учб. посібник для вузів. Москва: Літній сад, 2000. 464 с.
8. Самозванцев А. М. Міфологія Сходу. Москва: Алетей, 2000. 384 с.
9. Шапошнікова Л. В. Земне творіння космічної еволюції. Москва: Міжнародний Центр Реріхов, Мастер-Банк, 2011. 959 с.
10. Шолло Н. А. Про час «введення» календарю у Давньому Єгипті. *Вісник давньої історії*, 1939. №1. С.52. URL: http://annales.info/egipet/kal_eg.htm

УДК 94(477,72)«1941-1944»

Петлінська Ю.В.,
студентка історико-юридичного факультету
Херсонського державного університету
Херсон

Науковий керівник – к.і.н., доц. Цибуленко Г.В.

ВСТАНОВЛЕННЯ «НОВОГО ПОРЯДКУ» НА ХЕРСОНЩИНІ В ПЕРШІ РОКИ ОКУПАЦІЇ

Актуальність даної статі полягає в тому що, при вивченні Другої світової війни, науковці звертають увагу на дослідження ведення військових дій та умов життя радянських солдатів. При цьому досить поверхнево вивчають питання щодо повсякденного життя людей, котрі не воювали на полі бою, а жили в сільських округах намагаючись зберегти своє життя в умовах німецької окупації.

В роботах В.А. Нестеренка [1] та А.В. Скоробогатова [2] розкрито загальні риси окупаційного режиму й діяльність військовоадміністративних і господарських структур.

Аграрній сфері присвячено роботи Н.М. Глушенок [3], С.І. Власенко [4] та Г.В. Цибуленко [5].

При вивченні життя в сільській місцевості було розглянуто фонди Херсонського обласного архіву, котрі розкривають характер та методи впровадження «нового порядку» німецькою владою: ф. Р-1520 Сільські управи Херсонщини; ф.Р – 1501 Районні управи Херсонщини; ф.Р- 1824 Херсонський Окружний комісаріат (Гебітскомісар).

У геостратегічних та воєнних планах Німеччини сільськогосподарському потенціалу України відводилася важлива роль, у створенні сировини й продовольчій базі, котра була необхідна для забезпечення Німеччини і окупованої неї Європи, так і Вермахту на період війни на Сході. 22 серпня 1941 року у записці з приводу подальшого ведення війни проти СРСР Гітлер вказував, що одним з найважливіших завдань має бути «оволодіння районами України і Причорномор'я, які є важливою сировинною і продовольчою базою».

17 липня 1941 року було підписано указ за годину праці на окупованій українській землі згідно цього наказу заробітна плата нараховувалась таким чином: практикантам по всіх роках науки – 0,75 крб.; помічникам робітників в віку від 18 років і понад – 1 крб., до 17 років – 0.70 крб.; вченим робітникам від 18 років – 1,2 карб., до 17 років – 0,9 крб.; вивченим робітникам ремісникам в віку від 22 років – 1,7 крб., 20-21 років – 1,60 крб., 18-19 років – 1,40 крб.; особливо кваліфікованим робітникам, керівникам, десятникам – 2 крб.; майстрам – 2,5 крб. [13, арк. 12].

В Горностаївському районі станом на 21 вересня 1942 р. був встановлений графік робочого дня: з 8 до 12 годин дня перша половина робочого дня, з 12 до 13 годин – обідня перерва, з 13 до 17 годин – друга

половина робочого дня. За невиконання графіка штраф становив 100 крб. [10, арк. 32]

Як тільки на українські землі прийшла нова влада, відразу було по сільській окрузі призначено старост, які була з місцевого населення [7, арк. 2]. Часто це була особа, котра мала педагогічну освіту (тобто вчена), якщо це не було так, то мала бути поряд з старостою людина освічена, згідно з цим робився перепис населення [7, арк.7]. Староста зі своїм помічником і бухгалтером виконували функції цивільної адміністрації і підпорядковувалися районним управам [11, арк. 27]. Разом з старостою призначались поліцейські, котрі слідкували за порядком по селах, але за їх самовільне відлучення знімали з посади, накладали штраф 200 крб. [10, арк. 24].

З перших днів окупації розпочався процес обліку сільськогосподарських ресурсів. Згідно наказу гебітскомісара Олександрштадту 1 липня 1942 року, старости сільрад повинні були провести перепис птиці на фермах, поодиноких посідачів і здати звіти до 6 серпня 1942 року [11, арк. 10]. Для оперативного керування старост скликали на зібрання. За несвоечасну явку на старост і писарів накладався штраф в розмірі приблизно 100 крб. [10, арк. 12].

Німецька влада намагалась себе виставити не як загарбників, а як визволителів з під влади більшовиків. Гебітскомісар штурмбаннфюрер Шульце видає наказ про те, що 4-го жовтня 1942 р. Князь-Григорівці проводиться день врожаю, він зазначає, що вони працюють над відбудовою нової України. Святкування повинно надихати на нові роботи [11, арк. 6].

Було видане розпорядження про збирання одноразової «данини» на потребу сільських громад. Данина вимірювалася по кількості осіб, котрі мешкали в сільській громаді на час збирання цієї данини за винятком: робітників і службовців радгоспів і членів їх родин; осіб не здібних до праці; дітей молодше 16 років; тих осіб і членів їх родин, які мають виключно доходи, котрі підлягають річному оподаткуванню. Розмір цього внеску становив 100 карбованців від особи [11, арк. 31].

Сільська продукція для Вермахту була досить важливою, тому за сільськогосподарською сировиною пильно слідкували, а за порушення наказів або розпоряджень карали штрафом, або смертю. Так 21 серпня 1942 р. керівником району був виданий указ, згідно з яким було заборонено підпалювати поля, якщо це несе збитки і знищує велику кількість хліба, або солону. За порушення цього наказу присуджували до смерті [11, арк. 7].

Заощадливість окупаційних органів проявила себе і в утилізації померлих тварин. Населення зобов'язували здавати тварин, що по якійсь з причин загинули протягом 24 годин. За зданих тварин призначалась винагорода: за одну собаку – 5 крб., за свиню – 10 крб., вівцю – 8 крб., теля – 10 крб, велику худобу – 30 крб. Після переробки на миловарні, ті хто здавав тварин отримували частину винагороди милом [11, арк. 7].

Заборонялося різати тварин без дозволу. Щоб отримати дозвіл необхідно було писати заяву, в котрій вказувалось мету забою худоби [10, арк. 55]. Поодинокі посідачі повинні були здавати молоко. Станом на 30 березня 1942 року в селі Велика Олександрівка, об'єм молока, що підлягало здачі становив 5

бетонів. Щодо присадибної ділянки, то вона повинна була використовуватись у власних інтересах, якщо ділянка простоювала, її конфісковували [11, арк. 50]. Збиралися податки яйцями, станом на 1 вересня 1943 року об'єм податку становив 200 штук з двору в незалежності від кількості курей [12, арк. 45].

Під щільний контроль потрапило і населення. Однією з причин була велика кількість зброї, що активно продавалась чи обмінювалась. Про це свідчать суворі вимоги до порушників яким погрожували смертна кара у випадку її переховування [10, арк. 59]. Також велися переписи населення, котре мало велосипеди. Реєстрація відбувалась за такими параметрами: Прізвище, ім'я, по батькові, марка велосипеду та фабричний номер. Станом на 1942 в Гопрах було зареєстровано 111 чоловік у Новозбурівці 66 чоловік, які мали велосипеди [8, арк. 29, 38].

Опікувалось окупаційне керівництво і озелененням, і розвитком садівництва. Відповідальність за висадку саджанців покладалась на старост. Засаджуватись деревами повинні не лише вулиці, але й садиби. За псування саджанців штраф становив 200 крб. [12, арк. 134].

Майже по всій території Херсонщини в момент панування німецької влади продовжували працювати школи [12, арк. 125]. Діти ходили на заняття до школи, але при необхідності вони працювали на полях. Про це свідчить указ виданий в травні 1943 р., в якому йдеться про припинення занять в школах, а дітей пропонувалось залучити до прополочних робіт в колгоспах [10, арк. 88].

Для більш ефективного впливу на населення, нацисти скористалися україномовною пресою, в якій висвітлювали прорахунки радянської влади, злочини скоєні сталінським режимом, також часто зустрічалися теми пов'язані з колективізацією та колгоспами, голодомором 1932-1933 років, репресіями, яких зазнало селянство. Досить часто на сторінках газет друкувалось публікації з інформацією про успішне господарювання на селі за нової влади, хвальне ставлення селянства до аграрної політики німців, хороші умови й проживання українського селянства у Німеччині. Це призвело до масових бажань населення поїхати на працю до Германії [6].

Щоб мати можливість поїхати працювати, необхідно було мати довідку, котра несла в собі інформацію про рік народження, місце проживання та місце роботи [9, арк. 21]. Списки бажанчих поїхати на роботу склалися з вказівкою наступних даних: Прізвище, ім'я та по батькові, рік народження, національність, місце роботи, спеціальність, кількість дітей в сім'ї [9, арк. 3]. Станом на 11 серпня 1942 р. з Голопристанського району виїхали добровільно до Германії 616 чоловік [9, арк. 58]. Паралельно було взято на облік і родини тих хто виїхав до Німеччини. Цім сім'ям німецька влада надавала грошову допомогу, для цього, списки склались за такими критеріями: Прізвище, ім'я та по батькові, всього членів сім'ї, батьки, дружина, кількість дітей [9, арк. 63, 68].

Отже, проаналізувавши архівні документи можна зробити висновки, що як тільки нацисти прийшли до влади, було встановлено нові порядки. Разом с тим влада намагалась не руйнувати порядок, до котрого звикло населення, адже вони намагались себе висвітлити, як визволителі від більшовицької влади. Всі

розпорядження були видані з метою збереження порядку серед населення, та виконання головного завдання Вермахту щодо українських земель.

Список джерел та літератури:

1. Нестеренко В.А. Окупаційний режим у військовій зоні України в 1941-1943 рр. (Адміністративний, економічний та соціокультурний аспекти): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01.К., 2005. 23 с.
2. Скоробогатов А.В. Харків у роки німецької окупації (1941 – 1943): автореф. дис. ... д-ра. іст. наук : 07.00.01. Харків., 2006. 30 с.
3. Глушенок Н.М. Аграрна політика Німеччини в рейхскомісаріаті «Україна» 1941-1944 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2005. 17 с.
4. Власенко С.І. Аграрна політика німецьких окупаційних властей на території військової зони України (1941-1943 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2007. 18 с.
5. Цибуленко Г.В. Окупаційний режим за матеріалами фонду р-1520 – сільські управи державного архіву Херсонської області. *Культурологічний вісник : Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянини*. Вип. 29. Запоріжжя: Просвіта, 2012. С. 15–20.
6. Цибуленко Г.В. Нові елементи культурного простору селянства Херсонщини в умовах окупаційного режиму 1941-1944 рр. *Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянини*. Вип. 34. Запоріжжя: Просвіта, 2015. С. 45-51.
7. Державний архів Херсонської області (ДАХО), ф. Р-1501 Районні управи Херсонщини. Оп. 1. спр. 9. *Списки старост і поліцейських*, 14 арк.
8. Державний архів Херсонської області (ДАХО). Ф. Р–1501 Районі управи Херсонщини (періоду нацистської окупації). Оп. 1. спр. 30. *Листування з сільуправами про збір речей для потреб вермахту*, 88 арк.
9. Державний архів Херсонської області (ДАХО). Ф. Р–1501 Районі управи Херсонщини (періоду нацистської окупації). Оп. 1. Спр. 34. *Заяви людей, котрі бажали добровільно поїхати до Германії на роботу*, 134 арк.
10. Державний архів Херсонської області (ДАХО). Ф. Р–1501 Районі управи Херсонщини (періоду нацистської окупації). Оп. 1. Спр. 40. *Розпорядження щодо проведення контролю на окупованій території*, 100 арк.
11. Державний архів Херсонської області (ДАХО). Ф. Р-1520 Сільські управи Херсонщини. Оп. 1. Спр. 9. *Накази, розпорядження, вказівки Великоолександрівського гебітскомісара*, 62 арк.
12. Державний архів Херсонської області (ДАХО). Ф. Р–1520: Сільські управи Херсонщини (періоду нацистської окупації). Оп. 1. Спр. 39. *Розпорядження про стягнення податків з населення*, 212 арк.
13. Державний архів Херсонської області (ДАХО). Ф. Р-1824 Херсонський Окружний комісаріат (Гебітскомісар). Оп. 1. Спр. 6. *Накази про нарахування заробітної платні*, 15 арк.

УДК 378.6 (477.72) "1953-1956"

Г.О. Пігура,
студентка історико-юридичного факультету
Херсонського державного університету
Херсон

Науковий керівник – к.і.н., доцент Г.В. Цибуленко

ПАРТОСВІТА У КАДРОВІЙ ПОЛІТИЦІ ХЕРСОНСЬКОГО ОБКому КПУ 1953-1956 РР.

У статті проаналізовано досвід партійної системи освіти на базі Херсонського обласного партійного керівництва, зокрема діяльність навчальних інституцій у підготовці і вихованні кваліфікованих робітників.

Ключові слова: партосвіта, вечірній університет марксизму-ленінізму, курси, слухачі.

Актуальність теми. При модернізації будь-якої із систем завжди варто звертати увагу на історичний розвиток цього питання. Безсумнівно, питання освіти залишалося актуальним у всі часи існування суспільства. Безперечним, є той факт, що і у часи радянської політично-партійної системи управління був свій досвід і розгалужена мережа партійної освіти. Саме тому постають запитання про принципи побудови цієї освіти і як проводився навчальний процес.

Аналіз історіографії та джерельної бази. В українській історіографії дана проблематика загалом має досить розгалужену систему наукових праць. Власне, матеріали присвячені партійній освіті знаходимо у дослідженнях Ю. Бабко, М. Безпалко, І. Кожукало [2], В. Крижанівський, О. Горбул, В. Іваненко [7], Г. Кривчик, В. Крупина [6], С. Серьогін [3], А. Редько та інших дослідників, які звернули увагу на цей важливий цenz соціального буття партійно-державної номенклатури. Проте аналіз історичних праць засвідчує і те, що питання партійної освіти залишається ще у повній мірі у не дослідженому стані.

Мета статті – розглянути досвід партійної системи освіти на базі Херсонського обласного партійного керівництва, зокрема діяльність навчальних інституцій у підготовці і вихованні кваліфікованих робітників.

Ідеологічна доктрина комуністичного режиму визначала, що велику роль у формуванні партійних кадрів, «озброєних теорією наукового комунізму, ідейно загартованих, з високими діловими і моральними якостями», відігравали партійні навчальні заклади – важливий соціальний інститут [1]. Зазначалось, що провідна роль робітничого класу реалізувалась через багатогранну і цілеспрямовану діяльністю Комуністичної партії. Складовою частиною цієї роботи була підготовка і виховання кваліфікованих робітників, що було важливим напрямом здійснення кадрової політики КПРС. Підготовка і виховання кваліфікованих кадрів робітників забезпечувалась, перш за все,

копіткою організаторською і політичною роботою парторганізацій, що втілювали в життя принципи роботи з кадрами [2].

Вищі партійні школи (ВПШ) розпочали свою діяльність у 1946 році при ЦК КПРС, а також ЦК компартій союзних республік, обкомах та крайкомах партії. В Україні – ВПШ при ЦК КПУ діяли Сталінська, Харківська, Дніпропетровська, Одеська, Львівська, Ужгородська, Симферопольська, Тернопільська, Станіславська партійні школи з трирічним терміном навчання [3]. Випускники, що мали змогу закінчити партійні школи мали можливість підвищити свій кваліфікаційний рівень досвіду, що у результаті давало можливість перейти на більш престижну роботу.

Так, випускник 3-х річної республіканської школи у 1954 р. при ЦК КП України Л.В.Данилов, до навчання працював замісником голови Херсонського облвиконкому, після навчання був направлений на посаду голови обласної планової комісії. С. Ф. Данилевський, випускник дворічної партійної школи при Одеському обкомі КП України, до навчання працював інструктором відділу пропаганди і агітації обкому КП України, після навчання був направлений завідувачем відділом пропаганди і агітації Херсонського райкому партії [4, арк.5].

Загалом з 1953 по 1956 роки в Херсонському обкомі КПУ основному зберігалася система політичної освіти, що склалася у попередні періоди, – політична самоосвіта і групові форми навчання(гуртки, семінари, школи). Головними навчальними дисциплінами у цих школах були історія Комуністичної партії, політична економія і марксистсько-ленінська філософія.

Станом на 1952-1953 рр. в області налічувалося: політшкіл – 134, в них 1.815 слухачів; гуртків з вивчення біографій В. І. Леніна і І. В. Сталіна –187, в них 2.474 слухачів; гуртків по вивченню історії партії основного типу –754, в них 10.785 слухачів; гуртків по вивченню історії партії підвищеного типу – 207, в них 2.957 слухачів; гуртків з вивчення марксистської філософії – 2, в них слухачів 148. Разом 1.293 гуртки та 18.179 слухачів [5, арк.15]. Також, варто зазначити, що у області були і вечірні партійні школи.

З метою забезпечення «ідейного зростання» управлінських кадрів, пересічних членів партії, комсомольців і радянських працівників в областях розпочали роботу вечірні університети марксизму-ленінізму [7]. Такий навчальний заклад протягом 1953-1956 років був наявний і в системі партійної освіти Херсонської області.

Заняття в університеті марксизму-ленінізму проводилися регулярно 2 рази на тиждень по вівторках і п'ятницях з 7 години до 10 год 30 хв. вечора [8, арк. 24].

Форми і методи навчання, які застосовувалися у навчанні Херсонської області представлені у вигляді лекцій, семінарів, самостійної роботи над собою, конференцій, підготовки рефератів, таблиць, діаграм. При закінченні відповідних освітніх інституцій вводилися форми контролю у вигляді екзаменів і заліків.

У вечірньому університеті марксизму-ленінізму при Херсонському МК КП України на 1 вересня 1952 р. було 366 слухачів, з них на I курсі – 250 осіб,

на 2 курсі – 116 осіб. Протягом навчального року з університету вибуло по I курсу 83 людини, по II курсу 16 осіб [8, арк. 35]. Певно, така велика кількість відрахованих, була зумовлена за тієї причини, що окремі партійні організації рекомендували своїх кандидатів, а приймальна комісія міськкому партії зараховувала до університету слухачів, які у свою чергу не мали а ні вищої, а ні незакінченої вищої освіти. Іншою причиною плинності слухачів були або систематичні пропуски занять, або погана успішність у навчанні через пропуски.

Навчальний план занять у вечірньому університеті марксизму-ленінізму у 1953-1954 навчальному році на I і II курсах був виконаний до 1 червня. У червні проводились на I курсі підсумкові заняття з історії СРСР і екзамен з історії КПРС, на II курсі – екзамен з політичної економіки та діалектичного і історичного матеріалізму. Слухачі II курсу за 2 роки виконали навчальний план і закінчили вечірній університет. На початку навчального року на I курсі було 250 слухачів. Успішно закінчили навчальний рік, склали іспит з історії КПРС і заліки з історії СРСР 181 слухач, 11 слухачів були відсутні в м. Херсоні або хворіли. Протягом навчального року зі складу слухачів I курсу відраховано 59 осіб, з них 15 осіб, у зв'язку з виїздом за межі Херсонської області, через хворобу, за систематичні пропуски занять та з інших причин. На II курсі на 1 вересня 1953 року було 214 слухачів. Успішно закінчили вечірній університет 168 слухачів. Протягом навчального року зі складу слухачів II курсу відраховано 30 осіб, переважно в зв'язку з виїздом на село або виїздом за межі Херсонської області. Відвідування занять слухачами складала 70-90%, нижчою була у зимній період [9, арк. 10-11].

У 1954 році набула широкого вжитку нова форма набуття економічних знань – проведення наукових економічних конференцій, які проводились майже в усіх районах Херсонської області. Особливо добре така форма проведення закріпилася у Скадовському, Генічеському, Високопільському районах.

Питання партійної освіти регулярно обговорювались на засіданнях бюро обкому, міськкомів і райкомів КП України, а також на зборах первинних партійних організацій [10, арк. 11].

У 1954 навчальному році обком, міськкоми і райкоми КП України стали більше приділяти увагу добору і підготовці пропагандистів, унаслідок із 1.052 чоловік 660 мали вищу і незакінчену вищу освіту [10, арк. 11].

Підсумки 1955-1956 навчального року в системі партійної освіти в Херсонській області показують, що у порівнянні з минулим навчальним роком кількість вивчаючих питання економіки збільшилась більш як утри рази [10, арк. 3]. Організовувалися семінари, на яких вивчали питання сільськогосподарського виробництва, наприклад, «Шляхи підвищення доходності і товарності колгоспного виробництва», «Про скорочення витрат праці на одиницю продукції», «Організація фінансового господарства, обліку і звітності в колгоспах» та ін. [10, арк. 4].

Глибоке вивчення питань конкретної економіки на промислових підприємствах міста позитивно впливало на загальне покращення виробничих показників роботи багатьох підприємств, впровадження нової техніки,

поліпшення роботи з раціоналізаторами і винахідниками. Так, наприклад, на заводі імені Комінтерну тільки за останні 2 місяці 1955 року надійшло 110 раціоналізаторських пропозицій в той час, як за 10 місяців 1954 року їх було 150 [10, арк. 4].

І таких прикладів позитивної роботи гуртків і теоретичних семінарів можна навести чимало.

У області також проводилися місячні курси пропагандистів, шестимісячні курси по вивченню економіки промислових підприємств(на базі вечірнього університету марксизму-ленінізму) та інші подібні короткострокові курси.

Під час організації навчання було виявлено чимало недоліків. Серйозним недоліком в роботі вечірнього університету в 1952-1953 навчальному році була відсутність необхідних навчальних посібників: навчальних програм з усіх предметів для слухачів університету і значної частини викладачів, методичних розробок для викладачів, стенограм лекцій, достатньої кількості літератури, наочних посібників тощо[8,арк. 26].

Окремим недоліком у організації навчання була відсутність постійної навчальної бази. Так, у 1953-1954 навчальному році заняття проводилися на базі навчальних корпусів трьох технікумів. У зв'язку з відсутністю у МК КП України постійної навчальної бази(приміщення) для вечірнього університету марксизму-ленінізму на 1954-1955 навчальний рік було намічено скорочення набору слухачів проти минулих років. [9, арк. 12].

Вечірній університет на 1955 р. не мав зовсім коштів на учбові, канцелярські, дрібні господарські витрати, а також на оплату телефону. Заняття до сих пір проводилися у приміщеннях різних освітніх закладів [8,арк. 14].

Станом на 1956 р. у області ще досі спостерігалось критичне становище із навчальним приладдям[10, арк. 12].

Для заняття вищих керівних посад нерідкою обставиною було закінчення партійно-навчальних інституції, яскравими прикладами у історії Херсонського партійного керівництва є перші секретарі Херсонського обласного комітету КП(б) – КП України за період 1953-1956 рр.

Так, В.П. Онищенко у 1934 р. закінчив Шосткінський хіміко-технологічний інститут. Очевидно, не закінчуючи і не будучи слухачем курсів або партшколи, у роботі Онищенка відігравав більше виробничий стаж або партстаж. В.М. Дружинін у 1930-1931 рр. був слухачем курсів марксизму-ленінізму при ЦК КП(б) України. П.М. Єлістратов у 1937 р. закінчив Горьківську вищу комуністичну сільськогосподарську школу, а у 1949-1952 рр. був слухачем Вищої партійної школи при ЦК КП (б) України[11]. Останні двоє, без сумніву, представники партійної освіти.

Таким чином, можна констатувати, що головною метою здійснення успішної кадрової політики був однозначно якісний підбір і розміщення кадрового апарату. Таку якісну специфіку можна було отримати тільки при високому рівні освітньої і професійної системи. Херсонська область мала досить розгалужену систему партосвіти включавши у себе вечірній університет марксизму-ленінізму, політичну самоосвіту і групові форми навчання(гуртки, семінари, школи). Під час навчання і по завершенні слухачі набували важливих

знань і навичок, які, головним чином, впроваджували у свою роботу, тим самим підвищуючи організаційний рівень на своєму підприємстві, організації тощо.

Також, слід зауважити, що у системі партійної освіти не обійшлося без суттєвих недоліків, яка, незважаючи на їх наявність продовжувала функціонувати.

Таким чином, слід сказати, що освітній ценз відігравав чималу роль у тодішній радянській системі управління, а на місцевому рівні Херсонської області активно впроваджувався і мав доволі позитивні наслідки.

Список джерел та літератури:

1. Коржихина Т.П., Фигатнер Ю.Ю. Советская номенклатура: становление, механизмы действия. *Вопросы истории*. 1993. № 7. С. 25
2. Бабко Ю.В. До питання про періоди та етапи розвитку системи партійної освіти. *Український історичний журнал*. 1977. № 7. С. 37-52.
3. Серьогін С. М. Радянський досвід професійної освіти державно-управлінських кадрів. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2012. Вип. 2.
4. ДАХО (Державний архів Херсонської області). Ф.П-46, оп. 86, спр. 2779. *Листування з партійними органами та ін. парторганізаціями про підбір і перестановку кадрів*. 1955 р., 78 арк.
5. ДАХО (Державний архів Херсонської області). Ф.П-46, оп. 104, спр. 2430. *Листування з ЦК КПУ і райкомами КПУ по питанням агітаційної роботи в області*. 1953 р., 165 арк.
6. Крупина В. Освітньо-культурний рівень партійної номенклатури УРСР (друга половина 1940-х – початок 1950-х рр.). *Український історичний збірник*. 2009. Вип. 12. С. 207-214.
7. Іваненко В. В. Кадрова політика у державно-партійному керівництві УРСР у повоєнне десятиліття (1946–1955 рр.). *Проблеми політичної історії України: зб. наук. пр.* Дніпро : Вид-во ДНУ, 2010. С. 203–213.
8. ДАХО (Державний архів Херсонської області). Ф.П-46, оп. 70, спр. 2431. *Листування з ЦК КПУ і райкомами КПУ про проведення лекційної пропаганди в м. Херсон і районах області*. 1953 р., 6барк.
9. ДАХО (Державний архів Херсонської області). Ф.П-46, оп. 81, спр. 2593. *Листування з райкомами КПУ про проведення пропаганди в м. Херсоні і в районах області*. 1954 р., 40арк.
10. ДАХО (Державний архів Херсонської області). Ф.П-46, оп. 104, спр. 2984. *Листи та інформації в ЦК КПУ з питань агітаційно-пропагандистської роботи в області*. 1956 р., 14арк.
11. Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза 1898-1991. URL: http://www.knowby sight.info/1_rsfsr/06117.asp.

К. С. Пітомець,
*студентка історико-юридичного факультету
Херсонського державного університету
Херсон*

Науковий керівник – д.і.н., професор С. Г. Водотика

ЄВРЕЙСЬКА ІМІГРАЦІЯ НА ХЕРСОНЩИНУ XVIII-XX СТ.: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

У статті проаналізовано історіографію досліджень єврейської імміграції на Херсонщину середини XVIII – початку XX ст., зазначено економічне становище єврейського населення регіону, освітні перспективи і здобутки, соціальний і духовний розвиток за даними обраних наукових праць.

Ключові слова: історіографія, міграція, «дореволюційний» період, «радянський» період.

Актуальність теми. На сьогодні особливо гостро постає питання міграцій народонаселення в Південній Україні, де в ході освоєння території, українці та інші етноси сформували сучасне населення регіону. Міграційна політика й народна колонізація території в середині XVIII – поч. XX ст. відіграли вагомий роль. Історіографічний аспект проблеми не став предметом комплексного всебічного дослідження.

Аналіз історіографії. Історіографію єврейської імміграції доцільно поділено на історіографію періоду, коли функціонував об'єкт даного дослідження (до 1917 р., тобто до кінця існування Російської імперії - інколи цей період кваліфікують як «дореволюційний»), періоду «короткого» XX століття (1917-1991 рр. - для вітчизняної історіографії його часто визначають як «радянський», але це не стосується авторів, що мешкали поза СРСР) та сучасного періоду.

Протягом «дореволюційного» періоду найважливіші дослідження, які торкалися євреїв-іноземців, присвячені аналізу законодавства. Іншими проблемами, які розглядали дослідники того часу, були розвиток світської освіти євреїв та окремі аспекти їхньої економічної діяльності. Протягом XX ст. значних результатів досягли закордонні вчені.

Найбільш насиченим інформативно є період з 1990-х років, який характеризується розширенням можливостей доступу до архівних документів і неупередженістю висновків.

За останні десятиліття опубліковано чимало досліджень з історії південноукраїнського регіону як вітчизняних, так і закордонних вчених. Лише деякі з них торкалися окремих аспектів, пов'язаних з іноземними вихідцями-євреями.

Постановка завдання. Дане дослідження вимагає узагальнення літератури для визначення нових векторів наукового пошуку. Таким чином,

основним завданням даної статті є характеристика стану наукової розробки щодо єврейських міграційних процесів середини XVIII – поч. XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історіографія «дореволюційного» періоду має надзвичайно велике значення. Адже дослідники жили саме в час функціонування об'єкту дослідження, таким чином мали можливість безпосередньо бути спостерігачами історичних подій, спілкуватися з їх носіями.

Автори першого періоду історіографічного дослідження основну увагу приділяли питанню правового становища євреїв, розкриттю їх прав, свобод і правових обмежень, підлягали критиці російське законодавство, яке регламентувало життя як корінних євреїв, так й іноземців. Слід виокремити роботи Ю.І. Гессена і В. Фрідштейна, Я.І. Гімпельсона, М. Голіцина, В.О. Леванди, М. І. Миша. Правові умови переселення у Північне Причорномор'я перших євреїв з-за кордону в 1770-х рр. проаналізував П. Іванов. М.Д. Градовський розглянув торгові права євреїв у Російській імперії. М. І. Миш і Н.М. Коркунов проаналізували правове становище іноземців у Російській імперії, в тому числі євреїв.

Провідне місце для досліджень XIX ст. займало питання розвитку освіти євреїв, зокрема історія створення і функціонування в Одесі єврейського училища, а також роль у цьому євреїв іноземного походження. Вагоме місце займали роботи культурних та громадських діячів О. Лернера і О. Білецького.

Економічний розвиток краю також вивчався «дореволюційними» дослідниками, адже участь євреїв у ньому була беззаперечною. І. Оршанський проаналізував економічну значимість «єврейського питання» і довів, що євреї в Російській імперії були розвиненою промислово-торговою ланкою населення. Один із аспектів господарської діяльності австрійських євреїв на півдні України висвітлював О. Лернер [1]. Найдокладніший аналіз економічної діяльності євреїв Херсонської губернії зробив адвокат Г. Блюменфельд, проте його дослідження стосувалося лише короткого періоду напередодні погромів 1881 р. Автор намагався спростувати стереотип про незначну роль впливу євреїв для решти населення, особливо селянства [2]. Г. Красний-Адмоні також дослідив професійну діяльність євреїв Південно-Західного краю з початку 1870-х рр. до погромів 1881 р..

Період історіографічного дослідження 1917-1991 рр. містить як дослідження радянських вчених, так і закордонних.

Безумовно, історіографія часів Радянського Союзу була заідеологізованою, а об'єктивне вивчення історії національних меншин, зокрема євреїв, майже не проводилося. Питання єврейського переселення та їх діяльності у Херсонській губернії не було відкрито в повній мірі. Відомий дослідник О. Дружиніна, описуючи заселення півдня Російської імперії на початку XIX ст., досліджувала переміщення тільки іноземців-християн із Німеччини і Швейцарії, та переселення євреїв із внутрішніх російських губерній у землеробські колонії. Були наведені відомості щодо господарської діяльності євреїв-іноземців у південних містах, зазначалась значущість їх роботи для економічного розвитку краю. Проте переселення євреїв у

дослідженні не виокремлювалось [3]. Радянський історик В. Кабузан у фундаментальній праці щодо заселення Катеринославської та Херсонської губерній наприкінці XVIII - у першій половині XIX ст. також не приділяв уваги іноземним євреям.

Відсутність доступу до архівів колишньої Російської імперії через політику таємності, мотивувала іноземних дослідників до звернення до інших джерел. Визначними є праці польського історика М. Балабана, що з'явилися у першій третині XX ст., і російського історика єврейського походження С. Дубнова [4]. Напевно найбільш важливою для вивчення історії євреїв південного регіону України є робота американського вченого С. Ципперштейна.

Останнім часом, дослідження життя єврейського населення, яке проживало в південноукраїнському регіоні, стали на новий рівень як серед західних, так і серед вітчизняних істориків. Отримавши доступ до архівів, однозначно важливим стало прагнення подолати застарілі ідеологічні упередження, які були визначальною рисою в історіографії попереднього періоду, встановити дійсну картину минулого і реально охарактеризувати події, які відбувалися.

Найвизначнішими в області вивчення історії євреїв підросійської України є дослідження українського науковця кінця XX ст. Я. С. Хонігсмана і англійського історика Дж. Клієра [5]. Так, Хонігсман вважає, що законодавство кінця XVIII - початку XIX ст. носило дискримінаційний характер і змушувало євреїв залишати свою батьківщину в пошуках кращої долі. Дж. Клієр обґрунтовано наголошує на прогресивності деяких нововведень, особливо в галузі світської освіти євреїв. Український науковець С. З. Мошенський відмічає погіршення становища євреїв Галичини на початку XIX ст. і підкреслює особливу привабливість Одеси. Російський історик М. Ліберман у роботі про євреїв Османської імперії показує що, незважаючи на реформи і зрівняння в правах мусульманського і немусульманського населення країни у другій третині XIX ст., багато османських євреїв прагнули змінити підданство заради отримання нових можливостей для ведення бізнесу.

Ряд українських дослідників, висвітлюючи добродійність у Північному Причорномор'ї, згадують благодійну діяльність окремих євреїв іноземного походження. Питання участі євреїв у місцевому самоврядуванні аналізується в роботі одеських дослідників К. Тиганія і Т. Тхоржевської. Серед євреїв, яких громада обирала на посади в міському управлінні, автори називають прізвища австрійських вихідців, що переселилися до Одеси у першій половині XIX ст. [6].

Окреме місце займає ряд досліджень, які містять матеріал, присвячений окремим особистостям - євреям, в тому числі й іноземного походження, що залишили помітний слід в історії краю. Так російський історик Л. Бердніков досліджує біографії й діяльність купців А. Перетца та М. Штігліца.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, можна сказати, що діяльність євреїв-іноземців на півдні України в значній мірі розкрита, але недостатньо. Історіографія розглянутого періоду аналізує фактичне правове

становище іноземнопідданих євреїв, їх соціально-демографічні характеристики, внесок у розвиток регіону. Проте, очевидною є необхідність цілеспрямованого дослідження діяльності євреїв-іноземців для більш точного розуміння їх життя в Південній Україні.

Список джерел та літератури:

1. Лернер О. М. Евреи в Новороссийском крае. Одесса : Типография Торгового дома Г.М. Левинсона, 1901. 239 с.
2. Блюменфельд Г. Экономическая деятельность евреев на Юге России. *Восход*. 1881. №9. С. 177-219.
3. Дружинина Е.И. Южная Украина. 1800-1825. Москва: Наука, 1970. 384 с.
4. Балабан М. Йосиф II і реформи для євреїв у Австрії. Галичина 1772-1795 рр. *Незалежний культурологічний часопис «і»*. 2007. № 48.
5. Хонигсман Я С Еврейское просвещение в Украине в первой половине XIX в. *Єврейське населення Півдня України: історія та сучасність : тези до наук. конф. (Запоріжжя, 27-28 жовт. 1994)*. Запоріж. держ. ун-т ; Євр. рада. Запоріжжя, 1995. С. 5-8.
6. Тиганій К.А. *Євреї в Одеському міському самоврядуванні в XIX столітті. Інтелігенція і влада : громадсько-політичний науковий збірник*. Одеса : Астропринт, 2008. Вип. 13. С. 19-29. (Історія).

УДК 94(5)329 «19-20»

В.О.Процька,

студентка історико-юридичного факультету

Херсонського державного університету

Херсон

Науковий керівник –к.і.н., доцент Г.М. Михайленко

**ВИНИКНЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В ІНДІЇ НАПРИКІНЦІ
XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ. ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ РЕЛІГІЙНОГО
РОЗКОЛУ СУСПІЛЬСТВА**

Стаття присвячена аналізу процесу формування політичної системи Британської колонії Індія у ході боротьби за незалежність. Окреслюються головні протиріччя, що призвели до започаткування релігійного розколу в індійському суспільстві.

Ключові слова: *політична партія, Індійський національний конгрес, Мусульманська Ліга.*

Історія релігійно-общинних і політичних рухів народів Британської Індії відображає не лише особливості взаємин представників двох конфесій що проживають на одній території, а й найбільш характерні риси боротьби населення півострова Індостан за незалежність. Тож, ця сторінка індійської

історії стала предметом дослідження не тільки істориків, а й політологів, релігієзнавців. Зокрема, окремі розділи політичного розвитку Індії у першій половині ХХ ст. присвятили у своїх підручниках Сергійчук І., Козицький А., а значний внесок у дослідження проблем історії індійського національно-визвольного руху зробив професор О. О. Чувпило.

Релігія і політична боротьба дуже тісно переплелися у сприйнятті індійського населення наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Багатомірність цієї сторінки індійської історії і тривалість наслідків релігійно-політичної боротьби зумовлює актуальність теми і спонукає до розгляду процесу виникнення політичних партій в Індії як відображення релігійного розколу суспільства.

Сьогодні Індія послідовно проводить політику невтручання в релігійні справи будь-яких громад і підтримку шанобливого ставлення до їхніх особливостей. Громадам країни гарантовано визнання притаманного їм права й практики життя, їхніх свят і святинь; водночас такі практики мають узгоджуватися з дотриманням демократичних прав і свобод [1, с. 5].

Слід відмітити, що на сьогоднішній день мусульмани в Республіці Індія складають близько 12% населення, а до 1947 р. майже кожний четвертий житель Британської колонії Індія був мусульманином. Вони становили більшість населення у північно-західних і північно-східних районах Британської Індії, зокрема у Бенгалі, Панджабі. Складнощі відносин між представниками двох конфесій були перенесені і в політичний формат, що відобразилося на взаєминах партій, які створювалися з урахуванням конфесійної приналежності.

Англійці усіяко розпалювали міжобщинні розбіжності, адже боялися об'єднання індусів і мусульман у боротьбі за незалежність. У 1885 р. за їхнього сприяння утворюється Індійський національний конгрес. У перші три десятиріччя існування (1885–1918 рр.) ІНК являв собою елітарну організацію, яка не презентувала інтереси простого народу та його потреб. Хоча партія вважалася загальноіндійською, переважну її більшість (близько 90%) становили індуси. Інші релігійні общини (мусульмани, сикхи, християни, парси тощо) завжди були в меншості.

Не зважаючи на те, щодо складу Конгресу входили й мусульмани-уніоністи, які були прихильниками єдності усіх антибританських сил, більшість у мусульманському общинному русі складала мусульманські сепаратисти, підтримувані колоніальною владою. Вони мали свої організації просвітницького спрямування – Мусульманське літературне товариство, засноване в Калькутті у 1863 р., та Національну мусульманську асоціацію, яка діяла теж у Калькутті з 1877 р.[2, с. 26]

Відразу ж після утворення ІНК ідеолог мусульманського релігійно-общинного націоналізму, засновник першої спільної індусько-мусульманської організації Асоціації Британської Індії (1866 р.) Саїд Ахмад-хан утворив першу політичну мусульманську організацію – Об'єднаний комітет друзів Індії. Метою організації проголошувалася боротьба проти політичних ідеалів і діяльності Конгресу.

У 1893 р. СаїдАхмад-хан для політичної та релігійної протидії Конгресу, який швидко поширював свій вплив у країні, створив за підтримки англійців ще одну мусульманську общинну організацію під назвою Англо-східна оборонна асоціація Верхньої Індії. Вона мала активно захищати політичні інтереси мусульман, представляти їх англійському народу й уряду Індії. У 1896 р. Саїд Ахмад-хан від імені Асоціації виступив із меморандумом, у якому він вимагав введення рівного представництва для індусів і мусульман у законодавчій раді Північно-Західних провінцій, проведення окремих виборів для мусульманської общини та збільшення представництва мусульман у місцевих виконавчих органах. Разом із програмою Англо-східної оборонної асоціації цей меморандум став основою мусульманського політичного та релігійно-общинного руху в Індії [3, с. 261].

Однак, антиконгресистські й про британські позиції займали не всі мусульманські організації. До боротьби з англійським пануванням в Індії та за встановлення співробітництва з Конгресом закликав Деобандський центр «Дар-ул-улум», примирити мусульман та індусів намагалася бомбейська мусульманська політична організація «Анджуман-і іслам», конгресистів підтримувало мусульманське товариство «Надват-ул-улама»[4, с. 35].

16 жовтня 1905 р., намагаючись пересварити бенгальців-мусульман і бенгальців-індусів і розколоти індійський визвольний рух за релігійною ознакою, віце-король Британської Індії лорд Керзон здійснив поділ Бенгалу. Це поклато початок піднесенню національно-визвольного руху, яке тривало до 1908 р. [2, с. 27].

Очолив антиколоніальні виступи народу Національний конгрес. Спочатку в масових акціях проти поділу Бенгалу, організованих конгресистами, активну участь брали як індуси, так і мусульмани. Але невдовзі, з посиленням визвольної боротьби, вона набула з боку ІНК релігійно-індуїстського характеру. Цим самим Конгрес відштовхнув від себе не тільки мусульманську общину загалом, а й відданих ідеям загальноіндійського націоналізму конгресистів-мусульман.

У майбутньому найвідоміший лідер Індійського національного конгресу Махатма Ганді наголошуватиме, що не уявляє політики, відділеної від релігії, що релігія має пронизувати кожен дію, кожен вчинок. На його думку, релігії створені для об'єднання людей і величезне нещастя сучасності полягає в тому, що релігії викривлені настільки, що стають причиною суперечок та вбивств [5, с. 17]. Індуїзм, на його думку, теж має розвиватися, змінюватися відповідно нагальних потреб індійського суспільства [6, с. 83]. На жаль, початок шляху Індії до здобуття незалежності якраз ілюструє численні непорозуміння між представниками мусульманства та індуїзму.

У свою чергу активна діяльність мусульманських сепаратистів теж не сприяла єдності визвольного руху, який виявився розколотим через релігійно-общинні суперечності. Цим вміло користувалися британські колонізатори, розпалюючи в країні індусько-мусульманську ворожнечу. За підтримки нового віце-короля Британської Індії лорда Мінто, який заявив, що мусульманська община може бути впевнена в захисті її політичних прав та інтересів, 30 грудня

1906 р. у м. Дакка було оголошено про створення політичної асоціації під назвою Всеіндійська мусульманська ліга. Вона висунула своєю метою розвиток серед мусульман почуття лояльності до британського уряду та його заходів, захищати й розвивати політичні права та інтереси мусульман Індії, представляти їхні потреби уряду, не допускати у мусульман виявлення ворожих почуттів до інших общин, але якщо це не вступало в протиріччя з іншими цілями Ліги[2, с. 27].

Мусульманська ліга стала першою загальноіндійською мусульманською політичною партією і другою за величиною та значенням після ІНК організацією Британської Індії. Керували нею великі землевласники, багаті підприємці, торговці та відомі мусульманські богослови.

У подальшому стосунки Мусульманської Ліги з Індійським Національним Конгресом розвивалися досить складно, були неоднаковими на різних етапах її діяльності, змінюючись у залежності від політичних обставин.

Таким чином, вдале використання британським урядом релігійного протистояння між мусульманами та індусами на землях Британської Індії створило розкол у національно-визвольному русі населення півострова Індостан ще на етапі його формування і відобразилося на подальшому перебігу боротьби за незалежність жителів Індії.

Список джерел та літератури:

1. Метельова Т. О. Індійська модель політики історичної пам'яті: засади, проблеми і перспективи. *Тези IV Всеукраїнської конференції індологів «Індія – 70 років незалежного розвитку: досягнення, проблеми, перспективи»* (30–31 січня 2018 р.) С. 5-6
2. Чувпило, О.О. Мусульманська ліга та Індійський національний конгрес: аналіз взаємовідносин (1907–1927 рр.). *Методичний вісник історичного факультету*. 2008. № 7. С. 26-37
3. Чувпило, О.О. Деякі найважливіші джерела про утворення та діяльність Мусульманської ліги Індії у колоніальний період (1906–1947 рр.). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. : Історія*. 2012. № 1005, вип. 45. С. 260-270.
4. Литвиненко Ю. Г. Индийский национальный конгресс и халифатистское движение. *Вопросы новой и новейшей истории*. 1988. Вип. 34. С. 34-46.
5. Ганди Махатма, Гомер Джек Мудрость Ганди. Мысли и изречения URL: http://sauap.org/wp-content/uploads/2016/08/Gandi_Mysli_i_izrecheniya.pdf
6. Ганди Мохандас Карамчанд. *Моя жизнь* Москва: Гл. ред. Восточ. литературы изд-ва «Наука». 1969. 246 с.

УДК 94 (477.72)(=112,2) «1920»

Л.В. Роговська,
студентка історико-юридичного факультету
Херсонського державного університету
Херсон

Науковий керівник – к.і.н., доцент Л.О. Цибуленко

НІМЕЦЬКА ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА СПІЛЬНОТА ХЕРСОНЩИНИ У 1920-Х РР.

У статті проаналізовано поступ німецької етнічної громади Херсонщини у 1920-х рр., охарактеризовано соціально-політичне й адміністративно-територіальне становище німецьких поселенців в контексті примусового насадження радянзації в регіоні.

Ключові слова: *етнічне питання, етнонаціональна спільнота, німецькі поселенці, «голландські вихідці», радянзація, коренізація.*

Вивчення етнічної історії регіонів є нагальним питанням, адже етнічні меншини безпосередньо брали участь у суспільно-політичній, соціально-культурній та економічно-господарській сферах розвитку Херсонщини, а також активно взаємодіяли з українським населенням краю. У зв'язку з цим, безсумнівний науковий та практичний інтерес викликає дослідження різних аспектів розвитку німецької етнонаціональної громади у період встановлення нової політичної влади на Херсонщині і в Україні загалом.

Історіографія проблеми етнонаціональної німецької спільноти є достатньо ґрунтовною. Перш за все слід відзначити напрацювання таких вітчизняних дослідників як Васильчук В. [10], Євтух В., Чирко Б. [11], Кулинич І. [12], Рафальський О. [13], Якубова Л. [14] тощо.

Джерельною базою теоретичного дослідження виступають статистичні документи та матеріали Державного архіву Херсонської області. Про становище німецького населення репрезентують радянські адміністративні акти, постанови, протоколи, завдяки яким за настановою вищих ешелонів влади відбувалося регулювання політичного, адміністративного життя німецького населення, віддзеркалюється реакція радянської влади на національну самобутність і окремішність німецької етнічної громади. Документи архіву дають бачення соціально-економічного буття німецьких громад, їх релігійних, політичних переконань, освітньо-культурного рівня населення, взаємовідносин із радянською владою, еміграційні процеси тощо.

Метою роботи є визначення становища німецької етнічної меншини на Херсонщині, розкриття соціально-політичної й освітньо-культурної сфери німецької етнонаціональної спільноти в контексті тотальної радянзації регіону і насадженні більшовицької ідеології на місцях.

Із остаточним закріпленням радянської влади в Україні і утворенням Української Радянської Соціалістичної Республіки у грудні 1922 року розпочинається активний процес перетворень у житті новоствореної

республіки. Із приходом більшовиків відбуваються докорінні зміни в політично-соціальной та економічно-адміністративній сферах. Але наслідки радянських дій стосовно суспільства республіки беззаперечно стосувалися й національних етнічних меншин. Хід революційних подій і утвердження радянської влади кардинально вплинули на поступовий розвиток німецьких національних громад Херсонщини. Розкриваючи питання стану німецького населення у 1920-х р. необхідно зазначити про кількість проживаючих на той час німців у Херсонській окрузі, освітньо-соціальне становище німецьких етнічних громад та їх взаємовідносини з радянською владою.

Що стосується кількості німецького населення Херсонської округи на 1920-ті рр., то цей аспект нам репрезентують документи Херсонського державного архіву та радянські адміністративні акти УРСР. Так, згідно Всесоюзного перепису 1926 р. [9] та складеному на його основі Річного звіту про роботу Бюро нацмену Херсонської округи за 1926-1927 рр. загальна кількість херсонської німецької етнічної меншини становила 16 820 осіб від загальної кількості населення округу – 565 506 [4 арк. 17], що у відсотковому співвідношенні становить 2,7%.

Майже усе проживаюче німецьке населення у 1920-х рр. входило в так звані національні райони, утворені згідно постанови керівництва УСРР від 29 серпня 1924 року: «Про виділення національних районів і рад», затвердженою IV сесією ВУЦВК 8-го скликання 15.02.1925 р. Так, протягом грудня 1924 р. – жовтня 1925 р. були сформовані та затверджені вищими інстанціями спочатку 6 сільрад з переважно німецьким населенням, а вже згодом на 1928 р. їх було 10, до яких входили: Зміївська і Костирська Береславського району, Високопільська, Кочубеївська, Орловська, Пригорьєвська й Озеровська – Високопільського району, Маріїнська й Ольгинська Горностаєвського району і Першофедорівська Каховського району. Також існували паралельно сільради зі змішаним українсько-німецьким населенням – Новомиколаївська Бериславського й Іванівська Високопільського району [7, арк. 1]. Для Херсонщини, строкатої за національним складом, питання про розбудову адміністративно-територіальної організації було нагальним питанням. Але механізм проведення адміністративно-територіальної реформи виявив суттєві недоліки, що негативно позначилися, у першу чергу, на інтересах національних меншин. Як наслідок, певну кількість сільрад було штучно й недоцільно скорочено шляхом укрупнення, внаслідок чого значна частина німецьких колоній увійшла до складу українських або російських сільрад. Так, до прикладу, була роз'єднана частина німецьких колоній між Ново-Воронцовським округом Качкарівського району і Херсонською округою (835 господарств) [5, арк. 31]. Таким чином, всі поселення з однотипним національним складом увійшли до складу різних районів, в результаті чого німецькі колонії було поділено. Наслідками реформи, що ігнорувала соціокультурні, релігійні, господарські, етнографічні особливості життя місцевих німців, стало поширення опозиційних настроїв у їхньому середовищі, а також збільшення еміграційних тенденцій.

Здійснюючи протягом 1920-х рр. у німецьких поселеннях політику «радянзації», офіційна влада, крім низки економічних і політичних перетворень, передбачала створення необхідних соціокультурних умов для утвердження серед національних меншин комуністичної ідеології, чому активно сприяла офіційна національна політика «коренізації».

Архівні документи свідчать, що проводилося активне спостереження і вивчення громадсько-релігійного життя німецьких поселень і соціальних груп. Так, місцеве радянське керівництво зазначало, що німецькі громади дуже релігійні. Існували громади менонітів та євангельських християн, які активно дотримувалися релігійних звичаїв. Переважна більшість німецьких поселенців були менонітами, які мали самоназву «голландські вихідці». Існували окремі спілки голландських вихідців, що об'єднували німецьких поселенців Херсонської округи. Так, наприклад, існував «Союз громадян Голландського походження», який налічував близько 300 членів [6, арк. 144-145].

Усі німці були надзвичайно націоналістичними, і свою увагу вони зосереджували безпосередньо на своїх німецьких громадах. Характерним для німців була висока господарська індивідуальність, колективізація їх не цікавила. Акцентована увага приділялася еміграційним настроям серед німецьких національних громад. Так, у документах зазначається про великий процент еміграції німців до Америки, як приклад наводиться с. Кам'янка, звідки населення виїхало майже повністю [2, арк. 213-214].

Політичне становище національних меншин Херсонщини викликало занепокоєння місцевих органів влади, що створювало необхідність проведення культурно-освітньої та ідеологічної роботи. Розуміючи, що для посилення своїх позицій слід заручитися підтримкою національних меншин краю, партійно-державне керівництво пішло на задоволення певних культурно-національних потреб німців. Крім того, культурна сфера була тією сферою, де ефективно працював агітаційно-пропагандистський апарат. Розумно проведена в цій області політика дозволяла уряду виконувати завдання радянського «перевиховання» національних меншин.

Безпосередньо питанням освіти займалася інспекція нацменшин при окружному відділі народної освіти. Так, у другій половині 1920-х рр. у Херсонській окрузі працювала 41 національна і 24 трудові школи з німецькою мовою викладання, де навчалося 84% німецьких школярів. Це було найвищим показником серед інших нацменшин в окрузі [1, арк. 200-2003]. Проте, успішному функціонуванню шкіл заважала кричуща відсутність професійних кадрів (викладачів, учителів), підручників, написаних національними мовами, а також недостатнє фінансування навчальних закладів.

Отже, впроваджуючи політику «коренізації», радянська влада зробила певні поступки в контексті розбудови німецьких окремих територіальних утворень, що сприяло соціально-культурному піднесенню німецької етнічної громадськості. Але впроваджувана національна політика завжди розглядалася радянським керівництвом як прагматичний маневр щодо насадження радянської і залучення національних меншин до процесу побудови соціалістичного суспільства. Тому, незважаючи на позитивні аспекти, в

радянській політиці 1920-х рр. виникало багато негараздів, причини котрих полягали у відсутності належної матеріальної бази для впровадження в життя адміністративно-територіальних і культурних проектів, у поспішних рішеннях партійного керівництва, у відсутності належної уваги і піклування з боку місцевої влади у задоволенні національно-культурних, мовних та релігійних потреб німецького населення Херсонської округи. Стан німецьких громад на Херсонщині у 1920-і роки можна охарактеризувати як боротьбу німецьких національних меншин за своє самоврядування та прагнення до національної окремішності та як протистояння новій радянській системі з її агресивним ідеологічним апаратом, зародження еміграції німців Херсонщини до Америки.

Список джерел та літератури:

1. ДАХО (Державний архів Херсонської області). Ф. Р-414. Оп. 1. Спр.41. 257 арк.
2. ДАХО (Державний архів Херсонської області). Ф. Р-2. Оп.1.Спр. 76. 323 арк.
3. ДАХО (Державний архів Херсонської області). Ф. Р-2. Оп.1.Спр. 1405. 171 арк.
4. ДАХО (Державний архів Херсонської області). Ф. Р-2. Оп.1.Спр. 979. 65 арк.
5. ДАХО (Державний архів Херсонської області). Ф. Р-2. Оп.1.Спр. 143. 190 арк.
6. ДАХО (Державний архів Херсонської області). Ф. Р-2. Оп.4.Спр. 8. 202 арк.
7. ДАХО (Державний архів Херсонської області). Ф. Р-2. Оп.6. Спр. 34. 34 арк.
8. ДАХО (Державний архів Херсонської області). Ф. Р-2. Оп.1.Спр. 89. 278 арк.
9. Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 г.: краткие сводки. Изд. ЦСУ Союза ССР. Т. X. Москва: Изд-е ЦСУ Союза ССР, 1926-1929. Всесоюзная перепись населения 1926 года. – Т. XIII: УССР. Степной подрайон. Днепропетровский подрайон. Горнопромышленный подрайон. Москва: Изд-е ЦСУ Союза ССР, 1929. 464 с.
10. Васильчук В.М. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина XVIII – початок XXI ст.). Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2004. 380 с.
11. Євтух В.Б., Чирко Б.В. Німці в Україні (1920 – 1990-ті роки). Київ, 1994. 131с.
12. Кулинич І.М., Кривець Н.В. Нариси з історії німецьких колоній в Україні. Київ: Інститут історії України, 1995. 156 с.
13. Рафальський О.О. Національні меншини України у XX столітті: Історіографічний нарис. Київ, 2000. 447с.
14. Якубова Л. Соціально-економічне становище етнічних меншин в УСРР (20-ті – початок 30-х років XX ст.). Київ, 2004. 206 с.

УДК 94(477.63)"1932/1933

Н.І.Розумна,
студентка Криворізького державного університету
Кривий Ріг
Науковий керівник – к.і.н., доцент Н.А. Печеніна

ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ В СВІДЧЕННЯХ ЖИТЕЛІВ ШИРОКІВСЬКОГО РАЙОНУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті на підставі аналізу спогадів очевидців проаналізовано причини та перебіг Голодомору 1932-1933 рр. (на прикладі Широківського району Дніпропетровської області).

Ключові слова: голод, Голодомор, свідчення очевидців.

Тема Голодомору 1932-1933 років в Україні, який забрав життя мільйонів українців, не буде вичерпана, допоки в живих залишатиметься хоча б один з тих, хто пройшов крізь його пекло, дивом вижив і, не зважаючи на пройдені десятиліття, зі страхом і болем, згадує пережите.

Оскільки Голодомор не підлягає забуттю, актуальність обраної теми дозволить розкрити не лише причини та наслідки Голодомору 1932-1933 років, а власне визначити і окреслити його особливості, з'ясувати перебіг подій на прикладі Широківського району Дніпропетровської області.

На сьогодні в історіографічному процесі дослідження простежуються два потоки: зарубіжний, у тому числі діаспорний, і вітчизняний. Вагомими працями, які розглядали питання тривалості голоду, його передумов, причини та географію, кількість жертв Голодомору та його катастрофічні наслідки для майбутніх поколінь, намагалися об'єктивно дослідити ситуацію в Україні є роботи: Дж. Мейса, Р. Конквеста, С.Кульчицького, В. Марочко. Питання Голодомору виключно Дніпропетровської області широко постають на сторінках чисельних праць Валентина Іваненка та Наталі Романець.

Насильницька, форсована колективізація, вертикаль влади, розкуркулювання, конфіскаційні хлібозаготівлі, вилучення у селян під час подвірних обшуків усіх продуктів харчування, вивезення зерна з України - все це так чи інакше обумовило Голодомор 1932-1933 років та призвело до масштабного вимирання хліборобських сімей, сіл, хуторів [1]. Як зауважив Джеймс Мейс, «примусова колективізація була трагедією для всього радянського селянства, та для українців то була особлива трагедія». Далі ж він підкреслив: «Щоб централізувати повну владу в руках Сталіна, потрібно було вигубити українське селянство...»[2]. Відтак, ареною державних подій, стали тисячі населених пунктів, зазнаючи непоправних втрат, наслідки яких відчутні до сьогодні.

Голодною хвилею Голодомор 1932-1933 років прокотився по Дніпропетровській області, не оминувши й Широківського району. Сумна сторінка цієї трагедії відбилася в пам'яті кожного мешканця даного краю. Нажаль, на сьогодні очевидців подій залишилось дуже мало, однак можливість

особисто поспілкуватися з жертвами цього лиха, відчуті біль, переживання тих людей, які змогли пізнати жахливі часи, що випали на їхню долю, й досі існує. Завдячуючи таким свідченням, ми можемо наочно простежити хід подій, отримати додаткову потужну джерельну базу для всебічного дослідження геноциду Українського народу.

Свідчення очевидців – жителів Широківщини дозволяють відновити та більш детально охарактеризувати події важких 1932-1933 років. Зокрема, про події суцільної колективізації розповідав мешканець СМТ Широке Деркач Володимир Єфремович: «Наша сім'я мешкала на шостій ділянці Широкого, неподалік від теперішньої вул. Радгоспна. Батько був напівселянином і напівробітником. Мав три десятини землі, коня, корову, якийсь реманент. Земля ця не могла прогодувати сім'ю, в якій вже малося четверо дітей – троє хлопців і дівчинка. Тож після завершення сільгоспробіт батько йшов працювати на рудник «Інгулець». Тоді, в кінці двадцятих років минулого століття, це було можливим. Сім'я наша не жирувала, але й не голодувала. Та ось настали часи суцільної колективізації. Назвали її добровільною, насправді ж від початку й до кінця вона була примусовою. Землю, тяглову силу, реманент (бричку, плуг, борону) забрали до СОЗу (спільних обробіток землі). Деякий час в сім'ях залишались корівки, але й вони не давали спокою колективізаторам. Тому під осінь 1930 року забрали в людей і їх. Акцію проводили євреї Пазік з колонії і червоноармієць-кацап Шкуро. Підводою ті під'їжджали до двору, силоміць виводили корову, прив'язували її й таким чином доставляли у двір СОЗу. Але там, куди звели наших годувальниць, не виявилось дрібниці – корму для тварин. Тому, познущавшись над ними декілька днів, корів дозволили розібрати їх власникам» [3]. У своїх спогадах, Володимир Єфремович також відобразив конфіскаційні хлібозаготівлі й вилучення у селян під час подвірних обшуків усіх продуктів харчування. Чоловік цю подію згадує так: «Не встигли односельці оговтатись від колективізації, як прийшла нова, ще жахливіша біда. Восени 1931 року розпочалася компанія тотального вигрібання з сільських дворів всього їстівного. Робилося це задля виконання плану хлібозаготівлі. В кожен двір принесли повістку з вимогою здати кілька центнерів збіжжя. Здали. Дихнули з полегшенням. Але через тиждень-два розносили нові повістки про чергову здачу зерна. Під тиском погроз, що сипалися на голови односельців, й цього разу відвезли й здали зерно, сподіваючись що після цього їх залишать у спокої. Але з часом їм принесли нові повістки. Коли ж люди перестали реагувати на них через відсутність зерна, або тому, що приховали якусь його кількість для власних потреб, почалися повальні обшуки дворів...в сім'ї не залишилось ні зернинки. До нас увірвався голод» [3].

Павлов Дмитро Прокопович, мешканець села Новокурського, 1914 року народження, згадуючи події Голодомору, говорив: «Я стверджую, що справді в 1932-33рр. був голод. Причиною голоду було вилучення продуктів харчування у селян, як говорили, «на піддержку індустріалізації», а засухи тоді не було. Вирощене відбирали спеціальні комісії, не комуністи. Існував закон «про п'ять колосків», згідно з яким судили тих, хто посмів збирати колоски. Їх позбавляли волі. З голоду люди почали вмирати на кінець зими 1932 року» [4, с.373].

Серед тих широчан, хто пізнав голод сповна, був і Апросюхін Іван Олексійович, 1923 року народження. На зустрічі з учнями Калинівської СЗШ 2012 року він відкрив інші сторони цієї страшної події, зокрема розкуркулення постало в його пам'яті так: «У селі куркулили, а мій батько був ще й активістом. Колгоспи коли організовували то він був десятцьким. Тоді кожне село ділилося на 10 дворів і на 10 дворів був десятцький. І відповідав він за те, щоб ворів не було, за те, щоб був порядок. Ну і заставили одного разу мого батька забрати корову у так званого куркуля. Їх 12 душ в сім'ї. То не щиталось що їх 12 душ тепер один живе і корову держе, а то було 2-3 корови, коняка, хата добра ото вже і куркуль, а що 12 чоловік ніхто не щитав. А батько відказався. Зробили так, що він ноччю втік із села, потім робив на шахті» [5].

Шрамко Євлампія Григорівна, 1906 року народження, жителька села Швейцарія (Дачне), пригадувала події Голодомору: «Розкуркулення і голод тоді ходили разом. Сім'я мого свекра Шрамка Д.П. вважалася заможною. В них було дві корови, двоє коней, молотарка, косарка, сівалка, вівці, домашня птиця. Коли створювали колгосп, їх вперше розкуркулили: забрали коней і весь реманент. Та свекор все рівно відмовився вступати в колгосп, продовжив самостійно господарювати. В 1932 році колгоспну безгосподарність, що стала основою значного зниження хлібозаготівель, вирішили виправити за рахунок грабунку селян, особливо за рахунок селян-одноосібників. В сім'ї мого свекра сільські активісти на чолі з приїжджим десятитисячником забрали все зерно, городину, фрукти, худобу малу і велику, домашню птицю і навіть вивезли солому, бо думали, що в ній багато залишилося необмолочених колосків... А ще пам'ятаю, що взимку 1932-1933 рр. активісти любили навіщати будинки, в яких вночі з димаря йшов дим, думали, що готують їсти, і приходили шукати запаси. Зривали поли, протикали постіль, рили в соломі, копали городи, шукаючи їстівні запаси» [4, с.376].

Житель села Водяне Доценко Ілля Артемович, 1923 року народження, про події Голодомору в селі Кряжовому зазначав: «Спочатку в 1930 р. організували колгоспи в кожному селі. Але вони розбіглися. Тоді під натиском уповноважених райкому розкуркулювали «так званих» куркулів (заможних селян), організували один колгосп з трьох сіл – Кряжове, Новий Сад і Подове. Колгосп називали ім. Ворошилова. Головою колгоспу був Ульченко Олексій Павлович. У 1932 році з колгоспу увесь хліб вивезли (здали державі), і почався страшний так званий «іскусственный» голод 1932-1933рр. Особливо був великий голод ранньою весною 1933р... Цей голодомор знищив основу, на якій стояли сільські люди(хазяї), дуже підкосив у них віру у Радянську владу, відкинув село в розвитку на декілька десятиліть назад» [6, с.331].

Страшно навіть через півстоліття ступати болючими стежками пам'яті про небачений у світі Голодомор, який стався на землі нашого краю. Досі здається неможливим, що в Україні – житниці всієї тодішньої радянської імперії раптово зник хліб і люди залишилися без зернини. Пухли старі й малі, вмирили роди і села. Смерть чигала на шляхах, на полі, по хатах. Однак, саме завдячуючи спогадам очевидців, ми маємо змогу стверджувати, що Голодомор

зрештою був, і саме такі свідчення дають нам можливість на адекватну реконструкцію минулого України.

Список джерел та літератури:

1. Веселова О.М. Увічнення пам'яті жертв голоду-геноциду 1932-1933рр. в Україні. Український інститут національної пам'яті. URL: <http://www.memory.gov.ua/publication/uvichnennya-pamyati-zhertv-golodu-genotsidu-1932-1933-pp-v-ukraini>
2. Мейс Джеймс Спадщина голодомору: Україна як постгеноцидне суспільство URL: http://msmb.org.ua/books/thematic_bibliography/292/
3. Деркач В. В одній долі вмістилося стільки, що вистачило б на багатьох. *Вісник*. 2012. 24 листопада. С. 7.
4. О. Ратнер, Л. Степовичка, М. Чабан. «І поліг наш народ, наче скошене жито...». Голодомор 1932-1933 років на Дніпропетровщині. АРТ-ПРЕС, 2008. 632 с.
5. Особистий архів Розумної Н.І. Спогади Апросюхіна Івана Олексійовича, 1923 р.н. 2012.
6. О. В. Касьянов. Розкуркулення, колективізація, Голодомор на Дніпропетровщині (1929-1933 роки). Дніпропетровськ. Герда, 2008. 498 с.

УДК 801.675.2

Рулікова Н.О.,
провідний спеціаліст
відділу формування НАФ та діловодства
Державного архіву Херсонської області
Херсон

Науковий керівник – проф., д. і. н. Водотика С.Г.

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА «УКРАЇНСЬКА ХАТА» ЗА МАТЕРІАЛАМИ ХЕРСОНСЬКОЇ ПРЕСИ 1917 РОКУ

У статті розглядається розвиток культурно – просвітнього процесу на території Херсонщини за матеріалами революційної преси 1917 року.

Ключові слова: *культура, українізація, Херсонщина, революційна преса.*

Дана тема є актуальною в умовах сьогодення з огляду на політичні події, адже перед сучасним суспільством постали аналогічні проблеми та питання, які були першочерговими в роки революційних подій 1917 – 1921 років. Лютнева революція стала вагомим рушієм самоідентифікації, українізації, відродженню національної свідомості населення. Українська революція 1917 – 1921 років дала можливість реалізувати споконвічне прагнення українців отримати незалежну державу.

Тема є досить досліджуваною загально. Становленню культурно-просвітнього руху на Херсонщині присвячено ряд праць Д. Білого[13], Н.М. Кузовової [30], Л.А. Савенок [39], Л.О. Цибуленко [51].

Метою роботи є дослідження розвиток просвітньої діяльності в період революційних подій 1917 року за матеріалами місцевої преси.

В 1903 році в Херсоні розпочав працювати М.Ф. Чернявський – поет, педагог, земський діяч. За його ініціативи в Херсоні створено перше національно-культурне товариство «Українська хата». Товариство засновано 19 березня 1917 року, в той же день вирішено було підготувати статут. Вже 25 березня 1917 року в приміщенні товариства Взаємного кредиту розпочато роботу установчих зборів товариства «Українська хата». На перші збори товариства зібралось 200 осіб. Головою зборів обрано М.Ф. Чернявського, писарем – Нестора Малечу, діяча революційного руху, члена УСДРП. На зборах був присутній член миколаївської «Просвіти» Панас Саксаганський. До лав товариства вступив міський голова – Євген Яковенко. Прихильники українізації раділи що після повалення царату мають змогу вільно збиратися і розмовляти українською мовою: «...бо раніше балакати по-своєму було не вільно й не безпечно. Бо люди глузували, кажучи, що то мужича мова, а усіляке начальство дивиться неласкавим оком» [1, с.4] Також на перших зборах декларувалися вірші, в яких закликали солдат і офіцерів, селян, робочих та жінок до національно-визвольної боротьби та підтримки товариства. На зборах товариства затверджено статут «Української хати». Товариство мало друкований орган – літературно-суспільну україномовну газету «Вісник товариства «Української хати» в Херсоні». Газета виходила періодично, на початку заснування товариства коштувала 10 копійок. Перший номер датується від 12 квітня 1917 року. На першій шпальті газети надруковано заклик населення приєднуватися до українського національно - визвольного руху: «Організуйтеся! І тепер вся Україна пристосувалась до організації сили народної. І в Херсоні для цього головним чином заснувалось товариство «Українська хата». Печатним органом цього товариства буде наш «Вісник». І ми кличемо до нього усіх, кому дороге рідне слово, чиє серце боліє муками, які тепер народ наш, і хто радується його радостями.»[1, с.1]

Товариство «Українська хата» мало на меті встановлення в Україні автономії в складі Росії, населенню обґрунтовували основні засади автономії та важливість Лютневої революції: «...не думайте, і не бійтеся, що ми хочемо відокремити, відділити Україну від держави російської. Ні, ми хочемо вільної до вільних, рівної до рівних з щирим серцем і міцною надією, що той новий храм будуватимуть зараз усі народи держави російської, буде справжнім храмом Правди і Волі, а не всесвітньою тюрмою народів, якою була недавня Росія.»[1, с.2] Для здійснення зазначеної мети товариство при всякій нагоді виступає як окрема українська політична організація.

На сторінках періодичних видань висвітлено основні завдання товариства:

1. заснування бібліотек, музеїв, читалень, книгарень; освітніх закладів;

2. проводити публічні лекції, заснувати просвітні курси, літературно-музичні вечори, концерти, спектаклі, вистави;

3. видання книжок і часописів українською мовою.[3, с.2]

Вже з 17 квітня 1917р. товариство «Українська хата» зі сторінок газети «Херсонські новини» закликає до співпраці з населенням: «Українці, гуртуйтесь! Вільна Україна вимагає нашої негайної праці. Щоб скликати зібрання треба скласти комітет. Прошу відгукнутися по адресу: Соборна вул. 36, кв.12 Нестор Малеча»[1, с.2] Це повідомлення Н. Малечі започаткувало україномовний розділ в газеті «Херсонські новини». Більшість населення не знало української мови, тому для розуміння в газетах подавалось інформація як правильно вимовляти українські літери :«...читаючи вимовляти «и» як руське «ы»»[1, с.4]

М.Ф. Чернявський наголошував, що Херсонщина повинна мати національне обличчя. За його підрахунками в Херсоні станом на 1917 рік проживало 70% українців.Для підвищення національного духу члени товариства «Українська хата» проводили ряд заходів. Зокрема, в квітні 1917 року в Херсоні пройшла перша українська маніфестація. У маніфестації брали участь військові підрозділи Херсонського гарнізону, вчителі шкіл, медичний персонал лікарень та лазаретів. Міський голова Є.І. Яковенко від імені Херсонської міської думи вітав вільний український народ. За свідченнями з преси Є. Яковенко підтримував український національно-визвольний рух був присутній на зборах усіх партій та організацій міста. Як повідомляє газета «Вісник товариства Української хати в Херсоні» від 29 квітня №4: «Маніфестація пройшла повз міську Думу відкіля знову лунали привітання, і на Суворовській вулиці почали розходитися. Як Дума так і де які інші приватні будинки були прикрашені українськими прапорами, або червоними-революційними».

Товариство сприяло освітній діяльності, в №4 від 29 квітня [1, с.3] Рада «Української хати» подає прохання голові Херсонських надзвичайних земських зборів, постановити на обміркування питання про літні педагогічні курси української мови та історії. Прохання обґрунтовувалося тим, що Тимчасовий уряд видав наказ про навчання дітей в містах з переважною кількістю українського населення. Прохання було задоволено, з 1-го липня в Херсоні почали діяти українознавчі курси для вчителів. Було запрошено відомих лекторів, зокрема Д.І. Яворницького та Р.О. Біднова для викладання курсів з історії України. Також проводилися заняття з історії української письменності і методики української мови, методики української мови та географії України. Курси дали змогу ознайомити вчителів з новими на той час дисциплінами. На сторінках газети «Рідний край» про відкриття курсів зазначалось наступне: «Курси для чоловіків та жінок за програмою чоловічих гімназій. До участі запрошуються громадяни незалежно від віку та віросповідання»[6, с.3].

Агітаційні дії товариства давали швидкі успіхи, на третій місяць діяльності товариство мало свою мережу по Херсонській губернії та своїх агентів. За активного сприяння товариства «Українська хата» на території

Херсонської губернії в селі Новий Буг було відкрито першу україномовну гімназію: «4 червня в Новому Бузі на засіданні сільської ради вирішено відкрити гімназію (перші 4 класи). Плати за навчання в гімназії не буде. Гроші на неї зберуться з всієї волості. Постановили також, щоб навчання в гімназії проходило на рідній мові...»[1, с. 4].

За сприяння просвітницьких товариств в Херсоні діє український театр, який періодично ставить постанови за українськими літературними творами. В газеті «Рідний край» друкувалися повідомлення в рубриці «Український міський театр»: «У неділю у міському театрі відбулась вистава «За двома зайцями» роль Голохвастова зіграв актор - П. Саксаганський. В кінці вистави урочисто виконано український гімн «Ще не вмерла України». Театральна група безумовно заслуговує гучних аплодисментів.»[1, с.7].

Отже, успіхи діяльності товариства «Українська хата» в Херсоні відбувалося дуже стрімкими темпами. Товариство заявило про себе як «народний рушій», отримало велику підтримку населення. Херсонці почали вільно вивчати українську мову та історію. Завдяки діяльності товариства та підтримки міської громади в Херсоні відбулися перші українознавчі курси для вчителів, Херсон відвідали видатні українські вчені. Херсонці вперше ознайомились з українськими творами, виникає захоплення театральними постановами українського театру. В наслідок діяльності товариства підвищився рівень освіченості населення, розпочато процес самоідентифікації громадян.

Список джерел та літератури:

1. Білий Д. В. З історії українського просвітницького руху на Херсонщині 1917-1920 рр.: Історичний нарис. Херсон: Штрих, Персей, 2002. 76 с.
2. Кузовова Н. М. Ф. Чернявський, український письменник і громадський діяч, на службі у Херсонській губернській земській управі (1903 - 1918 рр.). *Історичні і політичні дослідження*. 2013. № 4. С. 112 -119.
3. Савенок Л. А. Інтелектуальне оточення Ф. Чернявського. *Південний архів. Збірник наукових праць*. Вип. 60. Херсон: ХДУ, 2014. С. 121-125.
4. Цибуленко Л. М. Чернявський у суспільно-культурницькому житті Херсонщини. *Scriptorium Nostrum*. 2014. № 1. С. 198 – 208.
5. *Вісник товариства «Українська хата»: орган товариства «Українська Хата»*. Херсон, 1917. березень – липень. №1-№10
6. *Рідний край: наук.-літ., політ., с.-г. і комерц. газ.; щоден.* Херсон, 1917. березень-липень. № 1422 - №1503

УДК 94(477) «1937/1938»

М. М. Сазонов,
студент Криворізького державного педагогічного університету
Кривий Ріг
Науковий керівник – д.і.н., професор кафедри історії України та
правознавства, Н.Р.Романець

ПОКАЗОВІ ПРОЦЕСИ НА ДНІПРОПЕТРОВЩИНІ У ВИСВІТЛЕННІ РАДЯНСЬКОЇ ДРУКОВАНОЇ ПРОПАГАНДИ У ДОБУ ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ 1937-1938 РР.

У статті проаналізовано особливості висвітлення районних показових процесів у добу Великого терору, як один із методів партійно-радянської пропаганди. Висвітлено способи формування ворожих до радянської влади образів. Досліджено типову риторичну радянської преси на прикладі газети «Зоря» Дніпропетровського обкому і міському КП(б)У та облвиконкому.

Ключові слова: *пропаганда, показові процеси, репресивна політика.*

1930-ті роки ХХ століття в історії України є одними із найскладніших та найтрагічніших, що пов'язано з завершенням процесів становлення радянської системи влади. Значну роль в цьому відіграли масові політичні репресії, пік яких припадає на 1937-1938рр., які в сучасній історіографії називаються Великим терором. Відкритість архівів та популяризація досліджень у цьому напрямку визначають актуальність даної тематики.

До питань радянської пропаганди та показових процесів першими почали звертатися історики, що працювали в межах «ревізійного підходу» вивчення радянської історії. Цей підхід сформувався у 1960-х рр. на Заході та являв собою спробу перегляду домінуючої на той момент «тоталітарної концепції». Представниками даного напрямку є Л. Віола, М. Левін, Р. Маннінг, Ш. Фіцпатрик, які досліджували репресивну політику з точки зору соціальної історії. «Ревізіоністи» широко використовували відкриті джерела, зокрема радянську пресу, що дало можливість висвітлювати діяльність радянської пропаганди через офіційні канали інформації. Показові процеси в їх працях розглядалися як важливий інструмент радянської репресивної політики, «одна із найхарактерніших форм пошуку «козлів відпущення» в добу Великого терору» [1; с. 242].

Вітчизняні дослідники, серед яких варто згадати О. Бута [2], Н. Романець [3], зосереджують свою увагу на особливостях місцевих показових процесів в УРСР, зокрема на процесах над районним керівництвом, визначаючи завданням показових процесів залякування населення та нагнітання напруженої психологічної обстановки з боку радянської влади.

Метою нашої статті є аналіз висвітлення показових судових процесів районного рівня на Дніпропетровщині у засобах друкованої радянської пропаганди.

Репресивні кампанії у різних галузях суспільного життя СРСР завжди отримували потужне ідеологічне обґрунтування та пропагандистську підтримку від вищих ешелонів влади. Одним із інструментів ідеологічного забезпечення легітимності масових репресій стали показові процеси, які відбувалися на усіх рівнях, від загальносоюзного (Московські процеси), до місцевого (процеси над районним керівництвом).

Проведення районних показових процесів було санкціоновано директивою сталінського керівництва від 3 серпня 1937 р., яка зобов'язала партійні комітети республік та районів провести 2–3 відкритих судових процеси над «шкідниками» та «ворогами народу». Загалом судові процеси відбувалися у кількох напрямках: процеси над працівниками заготівельної галузі, процеси у галузі тваринництва та над ветеринарами, а з другої половини 1937 р. додалися процеси над районним керівництвом – керівниками МТС, земельних органів, райвиконкомів та райпарткомів.

Восени 1937 р. в газеті «Зоря» Дніпропетровського обкому і міському КП(б)У та облвиконкому було висвітлено три відкритих судових процеси. Н. Романець вказує, що в цей період одним з провідних напрямків репресій доби Великого терору стала організація судових процесів над «шкідниками в системі сільського господарства» [3; с. 361], з чим ми пов'язуємо проведення цих показових судів.

З 20 по 23 вересня 1937 р. в газеті «Зоря» висвітлювався судовий процес над «контрреволюційною шкідницькою терористичною бандою колишніх керівників Павлоградського району» [4; с. 2]. На лаві підсудних перебувало шестеро осіб: Ф. Т. Коробкін (колишній голова павлоградського райвиконкому), Г. М. Вихрест (колишній завідувач райземвідділу), М. Т. Бондаренко (колишній старший агроном і заступник завідувача райземвідділу), К. М. Бородавко (колишній директор Богданівської МТС), В. А. Пічунін (колишній директор Межирицької МТС) і П. К. Пінсон (колишній директор Павлоградської МТС).

Їм було пред'явлено обвинувачення за ст. 54, пп. 7 та 11 КК УРСР. В обвинувальному висновку, оголошеному на початку засідання, стверджувалося, що діяльність «банди» була спрямована на те, щоб викликати невдоволення у колгоспників, ведучи «нічим неприховане шкідництво в сільському господарстві». Шкідницька діяльність обвинувачених нібито полягала у «заплутуванні сортонасінневої справи, невиконанні планів, засміченні ділянок бур'янами, невиконання елементарних агротехнічних правил, шкідницькому ремонті техніки в МТС» [4; с. 2]. Додатково також висувалося обвинувачення у дискредитації стаханівського руху.

Наступна справа, схожа за своїм змістом, слухалася в П'ятихатському районі, і висвітлювалася в газеті «Зоря» з 17 по 23 жовтня 1937 р. під загальною назвою «Процес контрреволюційної шкідницької троцькістсько-бухарінської банди в П'ятихатському районі». Відмінністю цієї справи було те, що основними її фігурантами було керівництво МТС та районне партійне керівництво. На лаві підсудних знаходилися директори МТС: Саксаганської – В. В. Куліков, П'ятихатської – І. Ф. Волкобой та Зеленської – П. І. Жданов. Як

спільники, за справою проходили С. К. Чайка (колишній голова райвиконкому), Д. Л. Москаленко (колишній старший агроном П'ятихатської МТС), І. Ф. Скалига (колишній старший механік цієї МТС) і В. П. Левченко (колишній техкерівник майстерень МТС). Загальне керівництво діяльністю групи, за версією слідства, здійснював колишній секретар райкому партії Д. М. Зайченко.

Як і в Павлограді, кінцевою метою діяльності групи нібито було прагнення підірвати «економічну міць колгоспів та викликати невдоволення колгоспників». Для цього неправильно здійснювалася сівба, погано ремонтувалася техніка, сільськогосподарські угіддя засмічувалися бур'янами та заражувалися шкідниками. Також керівництвом нераціонально розподілялася техніка при виконанні сільськогосподарських робіт [5; с. 4].

Третім процесом стала судова справа над «контрреволюційною, антирадянською троцькістською диверсійною організацією», що висвітлювалася в газеті «Зоря» з 21 по 24 листопада 1937 р. За цією справою також проходили районні керівники, але в галузі ветеринарії. Стверджувалося, що ця організація нібито «протягом кількох останніх років орудувала у ветеринарному управлінні обл ЗУ і мала свою агентуру в Запорізькому, Васильківському та інших районах області» [6; с. 4]. На лаві підсудних опинилися Пiatровський, Пругло, Тюна, Кудакіцев, Прокопенко та Гальченко. При висвітленні цієї справи імена та посади обвинувачуваних в газеті не згадувалися.

Головним обвинуваченням, висунутим «контрреволюціонерам», було те, що група шляхом шкідництва у ветеринарній галузі мала за мету «викликати невдоволення колгоспників радянською владою» [6; с. 4]. Основними заходами для цього було неправильне лікування тварин, отруювання колодязів з водою, встановлення неправильних діагнозів та зараження здорових тварин та можливе зараження людей.

Показові процеси широко висвітлювалися у місцевій пресі. Схема публікацій в основному повторювала те, як висвітлювалися показові процеси у центральних партійних друкованих органах, зокрема в «Правді». Разом з тим варто зазначити, що так само типово, як «штамувалися» кримінальні справи, аналогічно шаблононо вони висвітлювалися і в пресі, з поправкою на окремі особливості справи.

Так, першою публікацією зазвичай було повідомлення Прокуратури УРСР або НКВС про викриття групи злочинців. У такому повідомленні наводилися імена обвинувачених, коротко характеризувалися їхні «злочини» та вказувалася дата слухання процесу у суді. Під час розгляду справи у судовій залі (або в місці, що виконувало її функції у випадку розгляду справи виїзною колегією) працював кореспондент газети, який формулював детальні стенограми судових засідань, які публікувалися у наступних номерах.

Показовість та театральність висвітлення ходу судового засідання виявляється вже на початку стенограми. Кореспондент вказує, що імпровізована зала засідань у сільському клубі була переповнена делегатами від підприємств та колгоспів, які постійно прибували навіть із віддалених районів. Активно використовується емоційно забарвлена лексика для характеристики

фігурантів справи та їх дій, наприклад «терористична банда», «підлі вороги народу», «зрадницькі, мерзенні дії». Стосовно ідеологічної термінології, то група підсудних найчастіше називається «правими відщепенцями», «троцькістсько-бухарінськими шпигунами», «контрреволюційною групою правих» [4; с. 2].

Після стенограми наводилися одна-дві статті, які зазвичай називалися «Із зали суду», «Хроніка» та ін., де висвітлювалися настрої присутніх на судовому засіданні та їх реакція на ті чи інші події під час суду. В деяких випадках окремим блоком публікувалися так звані «листи з народу». Зазвичай ці листи адресувалися від декількох категорій: від селян, робітників та колективів колгоспів чи заводів. Ці листи повинні були показати наявність абсолютної згоди авторів листів з вироком суду та обурення діями «злочинців», а також містили обіцянки, наприклад, «бути пильними та допомагати в цьому НКВС» [7; с. 2], вимоги «нещадної кари – розстрілу троцькістських шпигунів, бандитів і диверсантів» [8; с. 4].

У наступному за випуском, в якому публікувався вирок, на першій сторінці газети оприлюднювалася стаття, що підводила підсумок судовому процесу. Зазвичай ці статті містили заклик «викрити ворогів до кінця», «ліквідувати наслідки шкідництва», «підвищити більшовицьку пильність» [9; с. 1].

Таким чином можна зробити висновок, що висвітлення показових процесів було одним із типових елементів радянської пропаганди. Публікації про судові процеси були спрямовані на широкі маси населення з метою утвердження у їхній свідомості «ворожих» образів. Стенограми судових процесів були надзвичайно ефективним видом публікацій, оскільки дозволяли наочно показати «звірине обличчя» «ворогів народу», що нібито детально, відверто та спокійно описували свою злочинну діяльність.

Список джерел та літератури:

1. Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город. Москва, 2008. 336 с.
2. Бут О. М. Відкриті судові процеси 1937 р. *Питання аграрної історії України та Росії: матеріали восьми наукових читань, присвячених пам'яті пам'яті Д. П. Пойди: зб. наук. пр.* Дніпро, 2010. С. 216-221.
3. Романець Н. Р. Репресивна політика радянської влади в українському селі (1925 – 1939). Кривий Ріг, 2014. 456 с.
4. Процес Павлоградської контрреволюційної шкідницької організації правих зрадників. *Зоря*. 1937. 20 вересня.
5. До процесу контрреволюційної шкідницької троцькістсько-бухарінської банди в П'ятихатському районі. *Зоря*. 1937. 17 вересня.
6. Процес контрреволюційної, антирадянської троцькістської диверсійної організації. *Зоря*. 1937. 21 листопада.
7. Сафонов С., Стрельников П. Ми шлемо їм прокляття. *Зоря*. 1937. 22 вересня.

8. Колгоспники вимагають розстрілу троцькістських бандитів. *Зоря*. 1937.21 листопада

9. Викрити і розгромити ворогів до кінця. *Зоря*. 1937. 23 жовтня.

УДК: 94

К.Ю.Сапога

студентка історико-юридичного факультету

Херсонського державного університету

Херсон

Науковий керівник – к.і.н., доцент Н.М.Кузовова

ПРЕДСТАВЛЕННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Стаття присвячена висвітленню актуальних проблем історії України в мережі Інтернет, а також питанням використання Інтернет-джерел для історичного дослідження Голокосту.

Ключові слова: *Інтернет, Голокост, Вікіпедія, історія України, джерелознавство*

Голокост – систематичне переслідування і знищення європейських євреїв нацистською Німеччиною і колабораціоністами протягом 1939-1945 років; геноцид єврейського народу в часи Другої світової війни. Як жертв Голокосту зазвичай сприймають також інші етнічні та соціальні спільноти, яких нацисти переслідували і знищували за приналежність до цих спільнот (цигани, геї, масони, безнадійно хворі тощо). Тобто, у ширшому розумінні, Голокост – систематичне переслідування і знищення людей за ознакою їх расової, етнічної, національної приналежності, сексуальної орієнтації або генетичного типу як неповноцінних, шкідливих.

Тема Голокосту в Україні є однією з найбільш складних. У дослідженні історії Голокосту після здобуття країною незалежності зроблено досить багато, зокрема найбільшим досягненням є те, що ця тематика стала об'єктом вивчення, на відміну від періоду радянської історіографії. Актуальність даної теми зумовлена активними процесами інформатизації суспільства, що набувають значних масштабів у наш час. Інтернет формує уявлення не лише про сучасність, але й впливає на сприйняття суспільством історичних подій. Інтерес користувачів Інтернету концентрується на темах, що мали величезні історичні наслідки, таких як Голокост в Україні. Провідником суспільної думки виступають міжнародні Інтернет-ресурси, не останнє місце серед них займає Вікіпедія, що є шостим за популярністю сайтом у світі.

Аналізуючи посилання електронних статей української Вікіпедії, присвячені безпосередній реалізації нацистської політики тотального знищення євреїв, можна дійти висновків, що вони базуються на доробку українських та зарубіжних вчених.

Регіональні дослідження зазвичай виконуються на матеріалах місцевих архівів і обмежені географічно якимось конкретним регіоном. Серед їхніх авторів можна назвати О. Гончаренка (Голокост на Київщині), О. Суровцева (на Буковині), Н. Сугацьку (на Півдні України), Ф. Винокурову (на Вінничині). Голокост на Харківщині досліджує Ю. Радченко, який уже має кілька відповідних публікацій. 2011 р. вийшла монографія О.Круглова «Трагедія Бабиного Яру в німецьких документах». Це дослідження засноване на німецькомовних джерелах, більшість яких уперше долучено до наукового обігу в перекладі. Автор поетапно описує весь механізм акції знищення в Бабиному Яру, від підготовки злочину до приховування його слідів.

До питання порятунку євреїв, але вже в іншій зоні окупації, на території Рейхскомісаріату «Україна», звертається О. Гончаренко [6]. Він трактує акти порятунку «як окремих вид громадянського опору, спрямований на збереження основ і принципів загальнолюдської моралі» [6, с. 140].

У 2004 р. вийшла монографія І. Патриляка «Військова діяльність ОУН (б) у 1940–1942 роках», яка містить розділ про участь батальйону «Нахтігаль» у знищенні львівської інтелігенції та євреїв. Питання колабораціонізму та участі українців у єврейських погромах 1941 р. та в акціях масового знищення є, мабуть, одними з найважчих, найболючіших та найбільш контроверсійних в українській історії взагалі. На відміну від інформаційної частини, представленої в Інтернет-ресурсах, вона містить найбільші відмінності, в тому числі у статтях Вікіпедії.

Голокост в Україні – систематичне винищення євреїв на українських територіях, окупованих нацистською Німеччиною в 1941–1944 роках. За період з 1941 до 1945 року на українських землях загинуло близько 3 000 000 цивільних осіб (українців та представників інших етносів), з яких близько 900.000 євреїв, що проживали в Україні [1,3].

Внаслідок запровадженої російською владою дискримінаційної смуги осілості, переважна більшість євреїв в Російській імперії проживала на українських і польських землях. Так, за даними словника «Голокост» за редакцією Вольфганга Бенца, на 1941 рік в СРСР проживало близько 2 млн євреїв, а за даними Франка Гольчевскі, на час окупації нацистами українських земель тут залишалося близько 1 млн євреїв, тому що багато з них було вивезено в евакуацію за Урал, а чоловіки призовного віку потрапили в Червону армію.

У Києві у відповідь на акти саботажу радянських партизанів 29-30 вересня 1941 року київські євреї були зібрані нацистами під приводом переселення й розстріляні в Бабиному Яру. За донесенням німецького офіцера Блоделя за два дні кількість знищених євреїв склала 33 771 чоловік.

У жовтні 1941 року в селі Богданівка було створено табір знищення євреїв румунськими окупантами. У грудні цього ж року через спалах епідемії тифу було вирішено знищити всіх в'язнів. Вони були змушені копати голими руками ями в промерзлій землі й складати в них тіла щойно розстріляних або спалених живцем у сараях товаришів по ув'язненню. Кількість жертв,

знищених в Доманівському районі, перевищує 115 000 чоловік, з них близько 55 000 – безпосередньо в Богданівці.

24 жовтня 1941 року Харків був окупований Вермахтом. 5 грудня почався перепис населення міста, євреїв заносили в особливі «жовті» списки, до них було занесено 10271 ім'я харківських євреїв, серед яких більше 75 % становили люди похилого віку, жінки й діти. За свідченнями джерел, щодня з гетто виводили групи по 250–300 чоловік. Їх вели на розстріл в Дробицький Яр. Уже на початку 1942 року харківське гетто припинило своє існування. В яру також розстрілювали полонених червоноармійців і психічно хворих людей. Всього, за даними Державного архіву Харківської області, було розстріляно близько 16000 – 20 000 чоловік [5].

У Генеральній губернії, до якої входила Східна Галичина, нацисти переселили євреїв у гетто, звідки, за винятком невеликої групи, що опинилася в трудових таборах, їх незабаром доправили в табори смерті Собібор та Белжец, де й знищили. В перші дні окупації деякими містами Галичини прокотилася хвиля єврейських погромів. У Львові при участі німців та місцевого населення відбувся масовий погром. У перший рік окупації проводилися масові розстріли євреїв на території рейхскомісаріату Україна (Волинь, Поділля і згодом вся Центральна Україна до Дніпра), що формально був підпорядкований Розенбергу та водночас східнопруському гауляйтеру Еріху Коху. Пізніше проводилися систематичні акції з розшуку євреїв, що ще залишились і переховувалися.

У липні 1941 року, коли німецькі й угорські війська увійшли до Кам'янця-Подільського, там проживало 12 000 євреїв, проте до серпня за рахунок євреїв, висланих угорською окупаційною владою з Карпатської України їхня кількість збільшилася до 26 000. За два дні, з 26 до 28 серпня 1941 року, було знищено 23600 євреїв за наказом обергрупенфюрера СС Фрідріха Єкеля.

У 1941 році на Буковині, Бессарабії та Придністров'ї, що перейшли під владу Румунії, також проводилися масові вбивства. Наприклад, 22 жовтня 1941 року в Одесі після замаху, під час якого загинули 60 румунських і німецьких військовиків, румунським генералом Іоном Антонеску був відданий наказ за кожного вбитого солдата знищити 100 комуністів та за кожного вбитого офіцера – 200 комуністів. Водночас з кожної єврейської родини було взято по одному заручнику. Усіх затриманих євреїв було доправлено у Дальник, де загалом було знищено не менше 18 000 євреїв [4].

Як і більшість угорських євреїв у 1944 році євреї в анексованій Угорщиною Карпатській Україні, були вивезені до табору смерті Освенцім і негайно по прибуттю в табір в переважній більшості знищені в газових камерах.

Однією з активних форм опору євреїв гітлерівському геноциду на території України були повстання в гетто та таборах смерті. Влітку–восени 1942 озброєні виступи євреїв відбулися у гетто в містах Мізоч, Луцьк, Кременець. Найбільш підготовленим було повстання 22 вересня 1942 в гетто містечка Тучин. Повстанці підпалили гетто, перерізали дріт і висадили браму. Цим скористалися близько 2 тис. в'язнів, які втекли до лісу. Самостійні

єврейські загони виникли на Волині восени 1942. Це були загони й групи під керівництвом О.Абугова, М.Місюри, Г.Розенבלата, М.Корчева, Е.Бакальчука, М.Конищука (Крука), М.Гендельмана та ін. У складі радянських партизанських з'єднань і загонів, що діяли в Україні, налічувалося близько 3 тис. євреїв, 306 з них були висунуті на командирські посади різного рангу, 26 командували партизанськими загонами і з'єднаннями України. Чимало євреїв служили й у лавах Української повстанської армії, причому не лише як медичний персонал, ремісники з виготовлення та ремонтування зброї, але і як рядові бійці [2].

У складі Червоної армії воювало кілька сотень тисяч євреїв. Внаслідок втрат, що євреї понесли під час Голокосту, їхня частка в складі радянської армії була нижчою за їхню частку в загальній кількості населення СРСР. Наприклад, у військових частинах, що звільняли Україну від вермахту, євреї складали від 0,6 до 1,1 %. Водночас відсоток офіцерів серед євреїв, які воювали в складі ЗС СРСР, був найвищим серед аналогічних показників інших радянських народів. 157 євреям було присвоєне звання Героя Радянського Союзу (72 з них були уродженцями України).

Активно працювали євреї в радянському тилу, куди їх було евакуйовано з українських земель (у кордонах 1939) близько 700 тис. осіб [9].

Сталінська політика щодо євреїв під час Другої світової війни відзначалася бівалентністю. З одного боку, Й.Сталін продовжив розпочатий наприкінці 1930-х рр. процес усунення євреїв із владних структур (такі дії пояснювалися також ідеологічною війною з гітлерівцями, які активно й не без успіху обігравали у своїй пропаганді фактор "жидо-більшовизму"). З іншого – він активно використовував єврейський фактор у зовнішній політиці з метою отримання матеріальної допомоги від єврейських громад з країн антигітлерівської коаліції [7].

Наслідки Другої світової війни виявилися для євреїв України непоправно тяжкими, особливо в демографічному плані. Культура раштетлів – "ідишкайт", яка почала руйнуватися ще під час Першої світової війни, зникла майже остаточно. Близько 100 тис. євреїв не повернулися додому з евакуації, мова ідиш втратила більшість своїх носіїв.

Чимало євреїв виїхали з СРСР до інших країн. Згідно з угодою між Польським комітетом національного визволення й урядом УРСР з України могли переселятися до Польщі громадяни польської та єврейської національності, які до 17 вересня 1939 р. були польськими громадянами.

Порівнявши статті Вікіпедії на тему Голокосту в Україні, ми бачимо, що викладена в них основна інформація збіжна. Але інтерпретація подій відрізняється в залежності від сучасної політичної ситуації, а отже, може бути ідеологічно спрямованою. То ж перевага Вікіпедії в тому, що вона широкодоступна, має велику аудиторію, можливе представлення і порівняння різних точок зору. До недоліків можна віднести те, що інформація представлена для різномовної аудиторії по-різному, може містити моменти політичного та ідеологічного забарвлення.

Відмінність інформації, наведеної у Вікіпедії, залежить від якості джерел, на які посилаються редактори. Так, в українській статті про Голокост є

спеціальний розділ про архівні джерела з його історії. Там наведено відомості про те, що на Офіційному веб-порталі Державної архівної служби України «Архіви України» у вільному доступі розміщені історичні документи на тему Голокосту в Україні. Матеріали про Голокост представлено в рамках Документальної онлайн-виставки з нагоди церемонії підписання Договору про співпрацю між Державним комітетом архівів України та Меморіальним музеєм Голокосту США 29 березня 2005 року та інших онлайн-виставок. До фондів Меморіального музею Голокосту США, бібліотечних та архівних колекцій звертаються автори англійської версії [2,4,9], тоді як російськомовна версія переважно покликається на сайти, що містять матеріали публіцистичного характеру.

Отже, популяризація, поширення та опублікування в Інтернеті архівних документів з колекцій профільних наукових установ забезпечить суспільство якісною інформацією, стане на заваді створенню міфів та провокацій, які можуть негативно впливати на його думку.

Список джерел та літератури:

1. World War II in Ukraine: Jewish Holocaust in Ukraine by Andrew Gregorovich. UPL: <http://www.infoukes.com/history/ww2/page-25.html> (дата звернення: 12.03.2018).
2. Сайт інституту Яд Вашем (Ізраїль)/ UPL: http://www.yadvashem.org/yv/en/about/institute/killing_sites_catalog_details_full.asp?region=Wolyn (дата звернення: 12.03.2018).
3. Magocsi, Paul Robert. A History of Ukraine. University of Toronto Press. (1996). P. 633.
4. Голокост в Україні. *Вікіпедія*. UPL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D1%81%D1%82>. (дата звернення: 12.03.2018).
5. А. В. Скоробогатов. Харків у часи німецької окупації (1941-1943). Харків : Прапор, 2006. 376 с.
6. Гончаренко О. До питання про участь місцевого населення у порятунку євреїв на території Райхскомісаріату Україна (1941-1944 рр.). *Український історичний журнал*. 2010. № 1. С. 128–141.
7. Левітас Ф.Л. Єврейський антифашистський комітет. *Енциклопедія історії України*: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : В-во "Наукова думка", 2005. 672 с.: іл. UPL: <http://www.history.org.ua/?termin=EAK> (дата звернення: 12.03.2018).
8. Лисенко О.Є. Евакуаційні заходи урядів УРСР і СРСР на території УРСР в роки Великої вітчизняної війни СРСР 1941-1945 // *Енциклопедія історії України*: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : В-во "Наукова думка", 2005. 672 с.: іл. UPL : http://www.history.org.ua/?termin=Evakuacijni_zakhody_urjadiv_URSR_I_SRSR (дата звернення: 12.03.2018).
9. The Holocaust. Wikipedia. UPL : https://en.wikipedia.org/wiki/The_Holocaust (дата звернення: 12.03.2018).

УДК 94(477)

А.І.Скалозуб,*студент Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Київ***Науковий керівник – к.і.н., асистент Т.Ю. Пшеничний**

ГОЛОД 1946-1947 РОКІВ В ІЗМАЇЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ У СКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ РСР ЯК ОДНА З НАЙБІЛЬШИХ ПІСЛЯВОЄННИХ ТРАГЕДІЙ РЕГІОНУ

У статті проаналізовано причини післявоєнного голоду на території Бессарабії, згадано основний перебіг подій по розширенню масштабів голоду та вивчено основні наслідки даного голоду для Ізмаїльської області.

Ключові слова: *голод 1946-1947 років, деградація моральних цінностей, людоїдство, Ізмаїльська область, дистрофія.*

В 1940 році до складу УРСР ввійшли землі Південної Бессарабії, що фактично утворили нову територіальну одиницю – Аккерманську (07.08-07.12.1940 р.), а потім Ізмаїльську область (від 07.12.1940 року). Вже наступного року на території Радянського Союзу відбувалися жорстокі бої і лише в результаті Яссько-Кишинівської наступальної операції в серпні 1944 року, землі знову відійшли до СРСР. Проте, не встигла Бессарабія оправитися від лиха, що було завдано війною, як прийшла нова біда – посуха, що принесла за собою найбільший в історії регіону голод, що призвів до зменшення населення та повного падіння моральних цінностей в даному регіоні.

На державному рівні за доби незалежності продовжується дослідження голодоморів Інститутом історії України та іншими установами. Дана тема є досить актуальною для дослідження, пов'язано це з тим, що на сьогоднішній день ми можемо опитати ту невелику кількість людей, які дожили до цього часу та, скориставшись цими свідченнями та іншими архівними документами, максимально дослідити дані події. Головною ціллю нашого дослідження є визначення причин даного голоду, підтвердження масштабів голоду та визначення основних наслідків таких катастрофічних подій.

Аналізувати дану проблему ми можемо на базі джерельних фактів та історіографічних праць. Якщо говорити за джерела, то їх можна чітко розділити на дві категорії. Перша – це власне актові документи, що охарактеризовують стан українського села під час голоду та після нього, а друга – спогади очевидців, на базі яких можна вивчити істинний стан села цієї доби. Ці джерела можемо знайти в праці «Голодомори в Україні: Одеська область. 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947. Дослідження, спогади, документи», що була випущена в 2007 році, до 75-річчя Голодомору 1932-1933 років. Щодо історіографії, то можна виділити праці І.М.Волкова, В.В.Сазонова, О.М. Веселової та інших.

Розпочнемо з причин даної трагедії. Звернемо увагу на те, що першою причиною, можна вважати власне розруху, що залишила за собою німецько-радянська війна 1941-1945 років. Зокрема, було зруйновано близько 30 тисяч

колгоспів та радгоспів на території області, зменшилось поголів'я худоби, зокрема у порівнянні з довоєнним 1940 роком коней зменшилось на 70%, кількість великої рогатої худоби впала на 57 %, кількість овець і кіз – на 74%, а свиней – на 89% [1]. Другою причиною є власне велика посуха, що призвела до зменшення врожайності зернових культур до 2,3-2,9ц з одного гектару. Найгіршим є те, що дана кількість є навіть нижчою за попередній показник голодного 1921 року [1]. Третьою причиною, що найбільш викриває комуністичний режим, є факт вивезення зернових до країн соціалістичного блоку, а саме Польщі, Румунії, Болгарії та Чехословаччини [2, с.109]. Заради допомоги цим країнам 4 липня 1946 року було прийнято рішення про збільшення річного плану хлібозаготівель до 340 мільйонів пудів хліба з УРСР [3]. Фактично цей план не було можливо виконати, проте до сіл застосовувались репресивні заходи, що пришвидшували виснаження українського населення. Цією дією радянська влада хотіла забезпечити народи Центральної Європи продовольством у важкі часи, заради отримання права впливу на ці держави, при цьому жертвуючи народом Радянського Союзу.

Виконуючи план хлібозаготівель в регіоні починають наростати проблеми, зокрема з'являються перші звістки про нестачу продуктів в селах Південної України. Протягом літа 1946 року влада постійно намагається тиснути на селян, при цьому збільшуючи план хлібозаготівель (на кінець серпня він складав 362 млн. 750 тис. пудів [4]). Попри налагоджену радянську модель постачання влада не отримує очікуваних результатів, а отримує проблему в Українській РСР, зокрема в Ізмаїльській області. Станом на 20 жовтня 1946 року план хлібозаготівель був виконаний на 52,4% [5].

Тим часом голод особливо став відчутний в деяких районах Ізмаїльської області, зокрема Лиманському, Саратському та Арцизькому районах. Наприкінці 1946 року в деяких селах вищеназваних регіонів почала збільшуватися смертність від недоїдання, поширюється захворювання дистрофії. Ситуація продовжувала стрімко погіршуватися. 17 лютого УМВС Ізмаїльської області доповіло про продовольчу проблему та випадки людоїдства на території області. Зокрема в тексті доповіді зафіксовано, що лише за січень 1947 року в області померло 4533 особи, тоді як народилося – 1258. Природний приріст населення, який розраховується як відношення народжуваності та смертності, складав – 3,275%, з числа померлих виділяють 1568 осіб, що померли від дистрофії. Подальші цифри продовжили негативну статистику, лише за першу декаду лютого померло 2625 осіб(!), що складало більше 50 % смертності за січень. Погіршилась ситуація в Новоіванівському та Болградському районах [6, с. 184].

Негативна статистика продовжувалась, внаслідок чого кінець лютого – початок березня стали передвісниками голодомору. 25 лютого МБД УРСР звітувало, що в області виявлено 13 випадків труподства [7]. Ситуація в українських селах відзначалася крайньою виснаженістю населення, повною деградацією людських моральних цінностей (людоїдство та труподство). Окрім цього очевидці підкреслюють байдужість владних структур до голоду в його піковий момент, а саме наприкінці зими та навесні 1947 року.

Спогади Скалозуб Ганни Ігнатівни (народилась 09 грудня 1934 року, станом на 1946-1947 рр. жила в селі Благодатному Саратського району, Ізмаїльської області): «Пам'ятаю, як 1946-ому році розпочався масовий голод у нас. Їсти взагалі не було що, але найбільш жахливою була зима 1947 року, коли люди вмирали просто селами. Пам'ятаю, як я прийшла до своїх подружок, а вони лежали мертвими на пічці... Я жила з бабусею, батьки загинули під час війни. Ми намагалися вижити, як могли. Влітку 46-ого ми пішли на поле викопати степових горіхів, та побачили нас люди з колхозу, вони почали відбирати в нас лопати, бо не були ми колхозникамим. Взимку 47-ого варили людям макуху з рапсу, та вона була така гірка, що я її взагалі не могла їсти... Колхозникам могли давати 100 г мамалиги, але ми її не отримували... Все це наче страшний сон. Потім люди питались, як це не було крупи, а отак – не було нічого...».

Спираючись на спогади очевидців, ми можемо дослідити справжню ситуацію в українському селі в роки Голодомору. На початку весни проблем не поменшало. Люди продовжували вмирати, а причиною смерті були або «виснаження», або «запалення кишок», або «набряки». Тим часом до країн Центральної Європи продовжувало вивозитися українське зерно. Хоча в квітні розпочалися певні зрушення у цьому питанні від офіційної влади Радянського Союзу. Аналізуючи архівні документи, ми можемо побачити, що влада почала займатися питаннями організації харчування для особливо голодуючих людей, дітей, школярів. Підтвердження можемо знайти в таких документах: «Об организации питания при городских школах для остро нуждающихся учащихся», «Об организации питания для особо нуждающегося сельского населения»; «Об организации пунктов питания в селах района для остро нуждающихся детей»; «Об организации бесплатного питания остро нуждающимся детям города» і так далі [8, с.430-434].

Окрім того, що люди боролися з голодом самі на своїх територіях, деяким все ж вдалося втекти з регіону. Мається на увазі, втеча людей з південних областей, зокрема з Ізмаїльської області, до інших регіонів України, зокрема до західних областей, де вони за предмети побуту могли отримати харчі. Підтвердженням цієї тези є історія Воробйової Євгенії Яківни (народилась 21 грудня 1929 року, на момент голоду перебувала у своєї тітки у м. Вінниці): «Батько мій, Яків, зміг перевезти мене до тітки, де я пробула до кінця 1947 року, він же повернувся додому, бо крім мене було ще двоє дітей. Він періодично приїжджав, якщо міг, продавав тут наші килими, простирадла, за що міг повезти додому хоч якісь харчі...».

Поступово кризовий момент почав відходити, бо в 1947 році нарешті завершилась тотальна посуха, що за своїми розмірами порівнювалася з посухою 1891 року [9]. Після літнього врожаю ситуація значно покращилася, на столи людей почали повертатися хліб, каші та інші продукти. Попри позитивні зміни, голод залишив болючу рану на історії даного регіону. Величезні демографічні втрати, довга відбудова сільськогосподарської галузі... Прикладом про демографічні втрати може слугувати статистика дитячої смертності: на кожну тисячу дітей до одного року померло 319 дітей, що є найбільшим показником у

всій республіці [9]. Можна відзначити, що дана катастрофа показує замкнутість радянської економічної моделі, її особливості та непродуманість у механізмі доступу до продовольчої продукції [10, с.198-199].

Отже, голод 1946-1947 років є болючою темою для південного регіону України, зокрема для Ізмаїльської області. Дана проблема принесла масу економічних, соціальних та культурних збитків, на ліквідацію яких пішли роки. Голодомор 1946-1947 років знову підтвердив хибну модель радянської влади, що не змогла відвернути такої трагедії, хоча мала на те можливості. Подія остаточно спростовує поняття «влада для народу» в СРСР. Подальші дослідження можна сконцентрувати у руслі вивчення проблеми дитячої смертності в регіоні, проблеми прямих та непрямих демографічних втрат та уточнення статистичних даних. Історики можуть сконцентруватися на дослідженні актових документів цієї доби, задля максимального вивчення причин та наслідків Голодомору.

Список джерел та літератури:

1. Ковпак Л. В. Голод 1946—1947 рр. в Україні: влада і людина. Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика: Зб. ст. Вип. 13: Голод 1946—1947 р.: ретроспективний погляд істориків (з приводу 60-річчя трагедії). Матеріали «круглого столу» (22 березня 2007 року). Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. 297 с.
2. Веселова О.М. Післявоєнна трагедія: голод 1946—1947 рр. в Україні. *Український історичний журнал*. 2006. № 6
3. Інститут історії України. Хронологія за 1946 рік. URL: <http://history.org.ua/uk?hrono=&inyear=1946>
4. Голод 1946—1947 років в УРСР. Стаття в Енциклопедії історії України: Т. 2: Г-Д. Київ: «Наукова думка», 2004.
5. Україна в 40-80-х роках. Голод 1946-1947 рр., його причини, масштаби і наслідки. Демографічне становище. Рівень життя та побут населення у повоєнний час. URL: <http://ukrhistory.com.ua>
6. Рабенчук О.П. Голод в Україні. 1946-1947. Документи і матеріали. Київ. – Нью-Йорк, 1996.
7. Інститут історії України. Хронологія за 1947 рік. URL: <http://history.org.ua/uk?hrono=&inyear=1947>
8. Голодомори в Україні: Одеська область. 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947. Дослідження, спогади, документи. Одеса, 2007. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-318-816-4/978-966-318-816-4.pdf>
9. Волков И.М. Засуха, голод 1946—1947 гг. Федю. Впечатления, выписки, цитаты, эмоции. URL: http://www.fedy-diary.ru/?page_id=5751
10. Эллман М. Голод 1947 г. в СССР. *Экономическая история. Обзорение*. Вып. 10. Москва, 2005.

М.В. Скрипніченко,
студентка історико-юридичного факультету
Херсонського державного університету
Херсон

Науковий керівник – к.і.н., доцент Л.О. Цибуленко

ПОЛЬСЬКИЙ ФАКТОР У ФОРМУВАННІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ ХЕРСОНЩИНИ В 1920 -1930 РР.

У статті проаналізовано взаємовідносини радянської влади з польською національною меншиною Херсонщини в 20 – 30-х рр. ХХ ст. Досліджено трансформації соціокультурного простору, що впроваджувались новою політичною верхівкою.

Ключові слова: *соціокультурний простір, «культурний ренесанс», політика «коренізації», колективізація, терор.*

Сучасний етап історичного розвитку України позначений актуалізацією регіональної проблематики. Запорукою успішної трансформації регіональної політики є аналіз життєдіяльності усіх етнічних спільнот як складників соціокультурного простору. Дослідження багатонаціональної Херсонщини вимагає окремого вивчення польської національної меншини, яка зробила вагомий внесок у суспільний розвиток нашого краю. Науково важливим є період 20-30 – х рр. ХХ ст. тому, що саме у міжвоєнний період радянська влада намагалась сформуванати національну політику, щоб залучити нацменшини до активної побудови соціалізму. Аналіз цього періоду дає змогу вийти на важливі теоретичні узагальнення і практичні рекомендації щодо гармонізації міжнаціональних відносин і національної політики Української держави.

Актуальність дослідження польської національної меншини Херсонщини 20-30–х рр. зумовлюється низкою факторів, що несуть в собі навчальний потенціал історичного досвіду та впливають на міжнаціональні відносини. Польська громада відіграє не останню роль у формуванні соціокультурного середовища нашого краю, тому виникає необхідність у дослідженні повсякденності етнонаціональних спільнот, зокрема поляків.

Проблема змін акцентів у взаємовідносинах радянської влади і польської національної меншини набула наукового висвітлення у працях М.М. Шитюка, Л.Д. Якубової [13, 14]. У праці Т.І. Єременко «Польська національна меншина в Україні в 20-30-ті рр. ХХ століття» йдеться про долю польського населення в Україні у 20—30 роки. Розповідається про розселення поляків, участь у створенні та розвитку радянської системи, у кооперації та їх ставлення до колективізації, становище польської культури. Аналізуються численні факти репресивних заходів щодо польської національної меншини [10]. О.Я. Калакура у своїй монографії [11] виклав результати

етнополітологічного дослідження історичних, етнічних, політичних, культурних, духовних, соціально-економічних і міжнародних аспектів життєдіяльності польської меншини в Україні впродовж ХХ ст. Саме тому важливе комплексне дослідження усіх сфер життєдіяльності польського населення задля повноцінного відображення соціокультурного простору Херсонщини в 20 – 30 рр. ХХст.

Джерельною базою для вивчення даної проблеми стали матеріали справ, які зберігаються у Державному архіві Херсонської області (Фонди: Р. – 2, Р. – 414, Р. – 435, Р. – 731, Р. – 3756).

Метою роботи є дослідження польського фактору у формуванні соціокультурного простору Херсонщини в міжвоєнний період, аналіз взаємовідносин польської національної меншини з радянською владою в умовах зародження і розвитку нової політичної системи.

Польська національна меншина, порівняно з іншими, має специфічні особливості, котрі необхідно враховувати при дослідженні польського населення як складника соціокультурного простору. Для створення цілісної картини життя української колонії слід зазначити їх відмінності, що стосуються історії формування та розселення на українських землях, соціально-психологічного клімату, ментально-етнографічних характеристик, матеріальних, духовних та культурних цінностей.

Науково важливим є період 20-30х рр. ХХ століття, коли радянська влада прагнула докорінно змінити соціокультурний простір, запровадивши комуністичну ідеологію. Оскільки Херсонщина, внаслідок колонізації, була багатонаціональним регіоном, то національне питання потребувало окремого розгляду. Саме тому ще під час громадянської війни, щоб утримати свою владу, була розгорнута широка ідеологічна кампанія по більшовизації населення.

Більшовицька влада завжди неоднозначно сприймала польську національну меншину. Особливо ця недовіра посилилась після радянсько-польської війни 1919-1920 рр., яка внесла корективи у ставленні офіційних властей до польської меншини. Орієнтири нової тактики були спрямовані на політико-ідеологічну роботу серед польського населення та на його «радянізацію». Вже в 1921р. було створено Польбюро при ЦК КП(б)У, яке сприяло проникненню партійного впливу на польське трудове населення. При виконавчих і партійних комітетах діяв спеціальний апарат, який повинен розв'язувати національні питання, стежити за проявами контрреволюційних настроїв на місцях, проводити агітацію за радянську владу. Проте, ці заходи зустріли певний супротив серед місцевого населення через недовіру до нових владних структур та їх намірів. Із переходом до нової економічної політики стало необхідним знайти нові шляхи розв'язання національних питань, тому на ХІІ з'їзді РКП(б) (1923 р.) було визначено новий вектор політики, спрямований на коренізацію. Планувалося активізувати корінні народи і національні меншини задля участі у політичних, економічних і соціокультурних перетвореннях[11,с.175].

У 1924 – 1929 рр. розгорнувся процес створення національних районів, адміністративно- територіальних одиниць, в тому числі селищних і сільських

рад. Правова база цих процесів була закріплена постановами ВУЦВК і Раднаркому УСРР «Про виділення національних районів і сільрад» від 29 серпня 1925 року. При цьому було знижено встановлену раніше норму кількості населення для організації національної ради з 1000 до 500 жителів і для створення національного району — з 25000 до 10 000 чоловік [11, с. 168]. Створення системи польських адміністративно-територіальних одиниць, мало на меті прискорити будівництво соціалізму і залучити на свій бік численні маси селян-поляків. Під гаслами захисту інтересів селян діяльність сільрад була спрямована на прискорення процесу колективізації та встановлення тотального контролю над суспільними і приватними сферами життя.

За даними перепису населення на 1926 р. у Херсонській окрузі нараховувалось 4 474 представники польської національності. Більша їх частина мешкала на селі (3 866 осіб) та в поселеннях міського типу (106 осіб). У місті Херсон проживало 502 особи. Також значна частина поляків проживала у Великолепетиському (2 871 осіб), Чаплинському (1 696 осіб), Снігурівському (1 366 осіб) та Нижньосірогозькому районах (1 362 осіб) тогочасної Мелітопольської округи [1, арк. 133]. Станом на 1929 рік діяло 5 польських сільських рад. У Снігурівському районі Херсонської округи – Киселівська сільська рада, Великолепетихському районі – Костянтинівська та Миколаївська сільські ради, у Нижньосірогозькому районі – Косаківська та Новопетрівська сільські ради. Проживало польське населення і в змішаних сільських радах. У Херсонській окрузі змішані національні сільські ради: в Херсонському районі – Цареводар, у Чаплинському районі – Преображенка, Павлівка, Новокиївка, Григорівна, Білоцерківка. У Мелітопольській окрузі – Верхньо-Торгаївська сільська рада Великолепетиського району [12, с. 11].

Новостворені польські сільради мали неоднакові умови для розвитку і часто зустрічали опір серед населення. За ініціативою Першої Всеукраїнської наради комітету з питань нацменшин почали створюватись комісії, які здійснювали нагляд за польськими сільрадами. Комісії звітували про динаміку виокремлення польських сільрад, їх досягнення у соціалістичному будівництві, робили аналіз бюджетного забезпечення, визначали частку активно налаштованих і готових до співпраці жителів. За актами обстежень цих комісій визначались найкращі польські сільські ради з усієї України. З числа усіх перерахованих відзначилась і Киселівська сільрада Снігурівського району Херсонської округи. Кампанію перевірки роботи польських адміністративно-територіальних одиниць висвітлювали газети «Вісті», «Комуніст», «Пролетарська правда», а також газети на польській мові — «Серп» та «Голос молоді» [10, с. 28].

Політика коренізації, окрім процесу районування за національними ознаками, передбачала певні зрушення у соціальній та культурній сферах. Радянська влада намагалася створити польську пролетарську культуру на засаді цінностей класової боротьби, виховати нове покоління поляків «заражене комунізмом». Ця програма передбачала створення мережі польських шкіл та

навчальних закладів, клубів, профспілок, бібліотек, хат-читалень, літературних видавництв і преси польською мовою тощо.

Одним з напрямів по відродженню польської культури була справа ліквідації неписьменності. Для цього створювалася розгалужена система лікнепів. Наприклад, у Херсоні з 1925 року при Польському робітничому клубі заснована школа ліквідації неписьменності. Там навчання тривало 6 місяців по 1 заняттю на тиждень. Кількість учнів була невеликою, лише 12 учнів [2, арк. 111].

У Херсоні працювала польська трудова школа №2, заснована в 1910 році. Вона мала виробничий нахил, але окрім профільних предметів викладали математику, географію, природознавство, українську та російську літературу, фізичне виховання та спів. На 1926 рік кількість учнів була невелика, всього 24 учні. У 1922 році в Херсоні було створено Польський робітничий клуб, при якому діяла лікнепівська школа та бібліотека [2, арк. 167]. Робота в клубі проводилася польською мовою, окрім драматичного та хорового гуртків. Також діяла книгозбірня, яка обслуговувала 33 читача. Вона мала сто книжок польською мовою та виписувала поміж з іншими польські часописи і журнал «Огонёк» [4, арк. 160].

Але робота клубу не змогла повною мірою активізувати польську молодь та залучити її до громадської діяльності. Відвідуваність клубу була слабкою і не виправдовувала сподівань партпрацівників Херсонського округу. На засіданні секції народної освіти Херсонської міської ради постало питання про закриття польського клубу через низьку активність членів клубу, недостатню фінансову забезпеченість та відсутність попиту серед молоді, яка в основному гуртувалася у профспілках на Забалці та Воєнному районах. Матеріальна база клубу становила 900 карбованців, з яких 600 крб. йшло на зарплатню 5-ти працівників, 200 на навчальні потреби, 60 крб. на соціальне страхування, по 30 крб. на господарчі виплати і опалення, 20 крб. на світло. Херсонська міська рада постановила про закриття клубу, але при цьому наголосила на необхідності роботи польських секцій при профспілках. Бюджет клубу було розподілено між Херсонськими профспілками [9, арк. 146].

Майже в кожному селі Херсонського округу, де проживала польська національна меншина створювались освітні заклади, школи, сільські хати-читальні, клуби, гуртки та бібліотеки. Так, у селі Григорівка Чаплинського району було створено хату-читальню при сільській раді [3, арк. 123]. У селі Цареводар (нині село Правдіне Білозерського району) у 1925 році відкрито школу, у котрій навчання проводилось польською мовою. Проте, форсовані реформи в освітянській галузі не встигли забезпечити більшість шкіл підручниками й іншими навчальними посібниками польською мовою. Тому програма навчання залишалась такою ж, як і в українських та російських школах. В учнів була можливість відвідувати хату-читальню та бібліотеку, що нараховувала 230 книг, з яких лише 20 були польською мовою [3, арк. 9].

У селі Костянтинівка ще за імперської доби існувала польська школа. З приходом радянської влади при ній було створено лікнеп, а при сільській раді хату-читальню та пересувну бібліотеку на 50 книжок [5, арк. 92 арк].

Радянізація населення відбувалась через діяльність таких гуртків: сільськогосподарського, кооперативного, політичного, драматичного і гуртка малописемних [11, арк. 94]. Подібна ситуація склалася у селі Миколаївка. Там існувала 4-річна школа, при якій створили лікнеп, але навчання проводилось українською мовою, незважаючи на перевагу чисельності польських учнів. У селі було організовано роботу дитячої книгозбірні, з 1924 р. хати-читальні, постійної та пересувної бібліотеки. Також працювали гуртки: сільськогосподарський (35 членів), драматичний (21 член) та політичний (27 членів) [6, арк. 196]. У селах Косаківка та Новопетрівка шкільна освіта надавалась польською мовою, аналогічно створювались дитячі книгозбірні, бібліотеки та гуртки [7, арк. 18].

Аналіз запровадження і роботи системи польських шкіл виявив певні прорахунки радянської влади щодо організації навчального процесу. Зокрема, недосконало розроблена навчальна програма, надмірна ідеологізація, недостатня кількість підручників та навчальних посібників, нестача кваліфікованих кадрів та вчителів, незначна матеріальна база. Однак з іншого боку, польські школи надавали можливість навчатись рідною мовою, забезпечували своїх учнів сніданками, часто безкоштовними, іноді видавали одяг і взуття, щоб завоювати довіру і звернути на свій бік польську національну меншину.

Однак програми «коренізації» та «культурного ренесансу» були лише політичними маневрами для нав'язування тоталітарного більшовицького режиму. Вже на початку 30-х років партійна верхівка, невдоволена повільними темпами розвитку сільського господарства і промисловості, згортає НЕП і переходить до індустріалізації і примусової тотальної колективізації. Польське населення відкрито виражало незадоволення політикою більшовиків, збільшилась частка невдоволеного селянства, яке виступало проти насильницької колективізації і надмірно високих сільськогосподарських податків. Паралельно з цим влада розгорнула антирелігійну кампанію, звинувачуючи католицькі церкви в шовіністичній пропаганді, підбуренні польського населення на контрреволюційну діяльність. Масово закривались костьоли, заборонялися релігійні свята, звільнялися ксьондзи, проводилась антирелігійна пропаганда. Таким чином, наступ на релігію ще більше посилив конфронтацію між радянською владою і польською національною меншиною.

Розгортання репресивної політики радянської влади було спрямовано на чистку серед населення, усунення усіх антирадянських елементів. Польська національна меншина одна з перших попадала під удар політичних репресій. Більшість польських районів і сільрад були розгромлені і трансформовані у звичайні адміністративно-територіальні одиниці без національного нахилу. А польське населення звинувачували у шкідництві, контрреволюційній діяльності, антирадянській пропаганді, шпигунстві, диверсійних і терористичних діях. Найбільш абсурдно виглядали судові вироки, що звинувачували поляків у причетності до «Польської організації військової», інкримінувалася антирадянська діяльність, диверсійно-повстанська робота та зв'язок з іноземними розвідками. Державна влада створювала видимість «внутрішнього ворога» і влаштовувала показові репресії, публічні

судові засідання, звинувачувала підсудних у гальмуванні розвитку економіки країни та у всіх негативних наслідках власних прорахунків.

Так, у 1937 року в місті Херсоні було виявлено контрреволюційну польську організацію, яка на чолі з ксьондзом Адамом Цимерманом проводила контрреволюційну діяльність. У справі проходили: М. В. Янишевська, П. А. Островський, П. А. Тустановський, Ю. С. Крицька, Л. П. Пейда, А. К. Вільчинська, В. К. Голікова, В. В. Пржелуцький, М. І. Оскерко, В. І. Оскерко, М. І. Баллог-Білоусова, О. В. Скрипницький, Л. М. Скрипницька, В. А. Сілковська, Т. В. Кашинська, В. М. Пржелуцький. Справжнє розслідування зазвичай не проводилось, вирок виносили на підставі інкримінованих злочинів зібраних спеціальними наглядовими комісіями [8, арк.10 – 13].

Репресії не минули жодного населеного пункту, де проживало польське населення. Знищувалась будь-які потенційні загрози встановленого режиму та ідеологічні опоненти. Наведені вище прізвища постраждалих Херсонців – це лише мізерний відсоток людей, які постраждали під час масового терору у Херсонській області.

Отже, проаналізувавши специфіку соціокультурного простору Херсонщини в 20 – 30- х рр. ХХ ст., варто зазначити, що це був період активних трансформвань та нововведень у всіх сферах суспільного життя. З приходом радянської влади було запущено усі існуючі механізми для побудови соціалізму. В процесі формування нової державної системи значну роль відігравали національні меншини, серед яких польська громада займала далеко не останнє місце. У 20–ті роки правлячий режим зазначив новий вектор політичного курсу. Політика коренізації передбачала створення національних адміністративно-територіальних одиниць, підвищення освітнього рівня польського населення, «культурний ренесанс», залучення місцевих кадрів для поширення комуністичної ідеології тощо. Однак, вже в 30-х рр. відбувається згортання національно-культурного розвитку, політика коренізації змінюється не терор, насильницьку колективізацію та масові репресії. Тому необхідно враховувати як позитивні, так і негативні наслідки взаємодії польської національної меншини з радянською владою, щоб повноцінно передати картину соціокультурного простору Херсонщини у міжвоєнний період. Зазначена тема потребує подальшого дослідження, щоб більш детально дослідити реалії життя української полонії Херсонської області в 20- 30 –х рр. ХХ ст.

Список джерел та літератури:

1. ДАХО (Державний архів Херсонської області). Ф.Р – 2. Оп. 1. Спр. 979. 177 арк.
2. ДАХО (Державний архів Херсонської області). Ф.Р – 435. Оп. 1. Спр. 799. 230 арк.
3. ДАХО (Державний архів Херсонської області). Ф.Р – 435. Оп. 1. Спр. 800. 123 арк.
4. ДАХО (Державний архів Херсонської області). Ф.Р – 731. Оп. 1. Спр. 37. 306 арк.

5. ДАХО (Державний архів Херсонської області). Ф.Р – 3756. Оп. 1. Спр. 1049. 118 арк.
6. ДАХО (Державний архів Херсонської області). Ф.Р – 3756. Оп. 1. Спр. 1022. 223 арк.
7. ДАХО (Державний архів Херсонської області). Ф.Р – 3756. Оп. 1. – Спр. 1028. 42 арк.
8. ДАХО (Державний архів Херсонської області). Ф. Р. – 3756. Оп.3. Спр. 147.110 арк.
9. ДАХО (Державний архів Херсонської області). Ф.Р. – 414. Оп. 1. Спр. 858. 155 арк.
10. Єременко Т.І. Польська національна меншина в Україні в 20-30-ті рр. ХХ століття (Історичні зошити Ін-ту історії України НАН України). Київ, 1994. 74 с.
11. Калакура, О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті: монографія. НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. Київ: Знання України, 2007. 508 с.
12. Мягка О. А. Польська національна меншина Півдня УСРР в 20-30-х рр. ХХ ст.: автореф. дис.. канд. іст. наук: 07.00.01. Миколаїв, 2013. С. 10-11
13. Шитюк М.М. Політика радянської влади щодо поляків південних районів України (20-30 рр.). *Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин*. Київ – Краків: НПУ ім. М. Драгоманова, 2002. С. 81-84
14. Якубова Л.Д. Етнічні меншини УСРР і влада: динаміка соціально-економічних, політичних і культурних перетворень (1921 - 1935 рр.): Дис... д-ра іст. наук № 07.00.01. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2007. 572 с.

УДК 94 (477.7):=479.25:352.075

А.М.Тимошенко,
студентка історико-юридичного факультету
Херсонського державного університету
Херсон

Науковий керівник – д.і.н., професор С. Г. Водотика

ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЯ ВІРМЕНСЬКОЇ ОБЩИНИ НА ТЕРИТОРІЇ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

У статті проаналізовано всебічне й об'єктивне уявлення етнічної та громадсько-політичної історії вірмен в 1778–1870 рр. Тема розкриває потребу переосмислення, деталізації подій й висвітлення життя в пострадянський час історії етнічних груп, які історично населяли землі Північного Причорномор'я.

Ключові слова: «вірмени», «переселення», «харадж», «репарація», «репатріант», «Канонагір», «община», «осередок», «меншина», «привілей», «колонія».

Актуальність теми. Зумовлена недостатньою кількістю опрацьованих джерел, праць та вивченості історії вірмен Північного Причорномор'я в історіографії.

Аналіз історіографії та джерельної бази. Важливе місце в документальному масиві роботи займають законодавчі акти, що регулювали устрій та правове становище вірменських церков у період 1799–1836 рр., зокрема Положення 1836 р. Положення Жалуваних грамот вірмен Нової Нахичевані, Катеринослава I (Новомосковська), Григоріополя та Старого Криму. Велике значення мають законодавчі акти, оприлюднені впродовж 1836–1905 рр. щодо правових повноважень вірмен та їхніх колоній із судових питань, проблем оподаткування, виконання повинностей, ліквідації колоній. Окреме місце посідають актові документи про звільнення від повинностей, різноманітних правових обмежень, у тому числі, секуляризації майна, майнових прав церкви, а також парафіяльних училищ. Ці документи дозволили всебічно простежити зародження та формування законодавчої бази Російської імперії в частині регулювання прав і становища вірмен, що, у свою чергу, відобразило їхнє місце в правовій й системі Російської імперії. Особливу важність становлять опубліковані в радянський період у виданні «Радянський архів» документи про дипломатичні представництва Республіки Вірменія в Україні. Також періодична преса. Але не зважаючи на певний суб'єктивіський характер матеріалів, цей орган є дуже важливим джерелом для вивчення цього періоду. Отже, опрацьовані джерела дають змогу вирішити основні завдання дипломної роботи

Постановка завдання. Дане дослідження вимагає розглянути та проаналізувати джерельну базу дослідження, пояснити причини переселення вірмен у межі Російської імперії, зрозуміти позицію вірменської діаспори щодо переселення, дослідити правове становище вірменського населення, принципи їх формування та судочинство і з'ясувати чому проводилась політика спрощення та ліквідація «особливих прав». Таким чином, основним завданням є всеохоплююче дослідження життя вірмен та їх прав.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування вірменських осередків на території Північного Причорномор'я та Російської імперії має досить унікальну генезу. Вони існували безперервно в Криму та Бессарабії. Ще з середньовічної епохи та подій «переселення християн із Криму», унаслідок чого і самі вірмени потрапили під цю подію.

Які ж були причини «переселення»?

Вони були засновані на нестерпному становищі населення Криму й необхідності зламу економіки через виведення християн, але в історіографії це було спростовано.

В свою чергу, у їхньому суспільстві було толерантне ставлення до християнської меншини. Водночас, їх було обкладено подушним податком, під назвою «харадж» (це право проживання на власній землі) та іншими державними зборами. Але це не було докорінним загрозливим явищем. Але помилково стверджувати, що було гармонійне існування християн на півострові в системі ісламської держави [1, С. 23,46].

Створення християнам додаткових труднощів й загроз спровокувала Росія, на прикладі це втручання у кримські справи.

Власне, саме ставлення грецької та вірменської спільноти до «операції з виселення» показує, що процес проходив усупереч позиції християн і це було не з добровільних основ [2, С. 23].

У 1780 р. вірменами було засновано місто-колонію Нова Нахичевань (Нахичевань-на-Дону), а біля неї згодом – сім поселень сільського типу: Чалтир, Топті (Крим), Метц - Сала (Великі Салі), Султан-Сала та Несвітай (пізніше).

Нова Нахичевань із довколишніми поселеннями сільського типу сформувала Вірменський округ і ввійшла до складу Таганрозького повіту Азовської губернії.

В 1799р. , вірменами отримано довгоочікувані Жалувані грамоти на права та привілеї з визначенням місць подальшого поселення.

Згідно з положеннями Жалуваної грамоти від 14 листопада 1779 р., вірменам для заснування власного міста відводилась земля біля фортеці Св. Дмитра Ростовського, а інші надавали право на самоврядування – власний магістрат, вільне віросповідання, закріплювали права та вводили привілеї вірмен на законодавчому рівні.

Отож, 1780 році в Росії вірменами, які були виселені з Криму, засновано дві колонії. В них було право на самоврядування: вірмено – католицька, в Катеринославі I і моноетнічне місто Нова Нахичевань із навколишніми селами. Взагалі, створення цих поселень, суттєво різняться від формування решти вірменських колоній, які були сформовані в інший спосіб.

До сьогодні не існує точної відповіді, що до чисельності демографічних втрат вірменів і греків, що стали наслідком процесу виселення. Приблизні втрати вірмен – 2107 осіб. Звичайно, ця цифра потребує додаткових перерахунків, оскільки не наведено хоча б приблизну кількість загиблих і тих, хто втік.

Також, проблематичним залишається питання чисельності вірмен-католиків. Г.Петрович у 1772 р. зазначав, що в Криму вірмени-католики мешкали: у Бахчисараї - 13 осіб, у Феодосії - приблизно 240 осіб, у Карасубазарі – 10 осіб, у Гурзуфі – 30 осіб, у Перекопі – 1 особа, разом – 294 особи [3, С. 202].

Було багато втеч до Криму. Міграція чи рееміграція, відбувалась не організовано, виходячи з індивідуальних соціально-економічних потреб вірмен. Звичайно, усі дії Вірменського магістрату й духівництва щодо повернення втікачів назад до колонії залишались марними [4, С. 76].

У період, який ми розглядаємо, був один санкціонований випадок репарації – повернення з Катеринослава I (Новомосковська) вірмен-католиків. Ця репарація проходила зі згоди Г.Потьомкіна, а до цього в 1787р. було прохання від представників цієї колонії.

Чому ж вони захотіли повернутися до Криму? Бо місто не було розташоване для вдалої торгівлі, садівництва та розвитку ремесла, а також переведення адміністративного центру губернії.

Повернення вірмен супроводжувалось стягнення боргів із репатріантів за відпущені гроші на облаштування в Катеринославі. В свою чергу репатріанти розраховували отримати своє нерухоме майно, яке було залишене.

В.Г. Тур, вказав: «Російська влада не квапилась задовольняти вимоги вірмен щодо повернення нерухомого майна та храмів, оскільки в місцевих владних осіб було особливе ставлення до мусульман, саме в питанні недоторканості майна останніх» [5, с. 563].

За вірменами-католиками було збережено даровані права та привілеї. Однак так і не було поновлено права на залишене майно в Криму.

Отже, все ж таки вдалося відновити першу легітимну вірменську колонію після виселення.

Незважаючи на існуючі невдоволення вірмен, а таких було багато, щодо: соціально-економічних, конфесійних, адміністративно-правових та суспільно-політичних проблем, які викликані виселенням вірмен із Криму та початком російсько-турецької війни 1787-1791рр. російська влада розпочала знову процес «переселення». Цього разу вже із Бессарабії, Молдови і Валахії. Сценарії ідентичні із Кримським.

Загалом, зазначимо, що історія вірмен цього середовища залишається маловивченою, що породжує низку запитань про релігійно-конфесійне середовище та суспільно-політичне життя їх колоній до «переселення».

Узагальнюючи, унаслідок організованого виведення вірмен до Російської імперії в Північному Причорномор'ї було утворено чотири вірменські колонії в межах російської правової юрисдикції.

Продовжуючи розгляд вірменської ланки на вказаній території хочеться зазначити, що церковна сфера також мала свій «характер».

Національною незалежною церквою з престолом у Св. Ечміадзіні, була Вірменська апостольська церква.

Національна церква поступово стала відігравати головну роль у суспільно-політичному житті населення, після втрати Вірменією державності, ставши національним інститутом у вірменських колоніях.

У Російській імперії в період організації виселення вірмен Вірменська церква мала одну єпархію – Архангельську, яка створена у 1717 році.

Російська імперія, в свою чергу, розуміла, що Вірменська церква відігравала важливу роль та значення. І все ж таки зваженими кроками намагалась розповсюджувати свій вплив на цей політичний і духовний інститут. В той час, відбувалась боротьба серед вірменського духовництва, за престол, які в свою чергу розділилися на два табори [6, с. 106]. Тобто, в церковну сферу деякий час держава не втручалася, тим самим це дозволило Вірменській церкві деякий час вести незалежну й самостійну політику: будувати культові споруди, відкривати школи та започатковувати нововведення у відносинах із паствою.

Документи, які б регламентували права Вірменської церкви в Росії – не було [7, с. 78].

На мою думку, саме ця ситуація могла наштовхнути архієпископа Овсєпа в 1781 році на створення в Новій Нахичевані - Вірменський духовний суд. А основою стали церковні канони, під назвою – Канонагір

Ці канони діяли спочатку тільки в територіальних межах створення. З плином часу вони розійшлись по всій Імперії.

Канонагір складався із 6 частин, у яких було вказано: обов'язки та права церковнослужителів, порядок стягування податків із прибутків пастви на користь церкви, питання заповіту, ставлення до посланців Єрусалима, церковних треб, власне судового процесу та керівництва суду. Окремий розділ присвячено Ечміадзину. Так як, Ечміадзінський католикос завжди мав верховну духовну владу над усіма вірменами, але за винятком деяких вірменських етноконфесійних груп та помісних престолів, які сформувались у різні історичні періоди.

Ці канони стали ключовим документом, що регламентували духовні закони, права й обов'язки духівництва.

Не було узагальненого підходу та чистого розуміння норм, що стосувались саме Вірменської церкви.

У 1810р. Вірменську церкву зрівняно у майнових правах із Православною [8, с. 74].

Із приєднання деяких нових територій до Росії, та виведенням вірмен виникла необхідність створення нової системи управління парафіями.

Однак остаточному вирішенню низки питань, що виникли навколо Вірменської області й церкви, стала поміхою чергова російська-турецька війна 1828–1829 рр.

Далі можемо зазначити, що для Вірменської церкви хотіли ввести особливе становище, яке в свою чергу було закріплено у 1836 році документом «Положення про управління справами Вірмено-григоріанської церкви в Росії» (далі – Положення 1836 р.).

Головне, у преамбулі документа, саме наголошувалось, що держава визнавала за необхідне встановити в управлінні справами Вірменської церкви та її духівництва чіткі засади [8, с. 76].

Насправді католикоси намагались не зважати на Положення 1836 році та проводити власну політику.

Також, в Положенні було відображене питання плати за духовні потреби, навіть були чітко встановлені ціни. За новими правилами, вірменам обмежували права вільно та безперешкодно зводити культові споруди, хоча в свою чергу закон гарантував Вірменській церкві вільне будівництво храмів та віросповідання.

Законодавчо за Вірменською церквою було закріплено деяку автономію. Ключовою особою став голова єпархії у представленні вірменських інтересів. Церква як незалежний інститут, який завжди відстоює свої національні інтереси, не втратила свого впливу й намагалася сприяти народові у налагодженні взаємовідносин із державою. Підсумовуючи, то Вірменська церква продовжувала грати головну роль у житті вірменської громади, як виразник

інтересів вірменського суспільства в суспільно-політичних та економічних питаннях.

Перейдемо до освіти вірменського осередка. Документи, які б врегулювали проблеми вірменських навчальних закладів не передбачалося. У Жалуваних грамотах освіта не була зазначена не в одному з рядків. У документах мова йшла лише про Російську православну церкву [9, с. 165].

Не було знайдено документальних підтверджень існування церковних шкіл в інших громадах і колоніях в період з 1778-1815 р. Однак, можна подумати, що насправді школи могли не включити в державні відомості, отже і не потрапити у вірменські джерела. Однак, ця обставина не виключає існування шкіл при церквах, які організовані духівництвом.

Уряд оминув увагою проблеми освіти у вірменських колоніях і громадах. Державою не було профінансовано жодного вірменського навчального закладу. Навчальні заклади, які були в той час, перебували в незрозумілому правовому становищі та не гарантували своїм випускникам продовження освіти в повітових училищах.

В усіх вірменських осередках, де існували церкви, було легалізовано чи відкрито навчальні заклади.

Влада, порушувала норми Жалуваних грамот. Урядом здійснювалися кроки щодо обмеження самоврядування вірменських колоній, а саме судових та адміністративних повноважень.

Станом на 1870 р було ліквідовано всі вірменські колонії: Нову Нахічевань, Старий Крим і вірмено-католицьку в Карасубазарі, а Нова Нахічевань – на своєрідний вірменський анклав.

Висновки з проведеного дослідження. Як висновок, можемо зазначити, що з першої третини XIX ст. російським урядом проводилась політика, яка зрівняла вірмен із рештою населення держави. Одночасно формувалась політика з приводу національних інститутів освіти, які гарантували збереження національної ідентичності від русифікації вірмен в цьому середовищі.

Переходячи до питання «особливих прав» вірмен, можемо зазначити, що російський уряд проводив політику згортання прав і привілеїв вірмен, які в свою чергу були гарантовані Жалуваними грамотами. Але порушення їх прав не носили системного характеру.

Отже, після 1869р-1870 рр. усі вірменські колонії втратили права на самоврядування, що призвело до підпорядкування їхніх «громадян» загальнодержавним законам. Але, Нова Нахічевань в свою чергу залишалась фактично вірменським містом з їх «особливими правами», де вірмени продовжували обіймати міські посади, але на нових правових засадах.

Ось таке життя вірмен Північного Причорномор'я, яке може вивчатися за різних аспектів минулого і бути актуальним і сьогодні.

Список джерел та літератури:

1. Давтян Д.А. Громадсько-політична діяльність вірмен Північного Причорномор'я (1778–1920 рр.). *Одеський національний університет імені І.І.Мечникова*. Одеса, 2017. С. 236.

2. Давтян Д.А. Деякі аспекти організації так званого «переселення» вірмен з Криму у 1778 році. Актуальні питання вірменознавства. В., 2016. № III–IV. С. 17–24.

3. Гаюк И. Армянская церковь как уникальный феномен христианского мира Логос, Л., 2005. 228 с.

4. Гаюк І. Вірменська Церква в Україні: сторінки історії. *Релігійна панорама*. Київ 2002. №2(18). С. 75–87.

5. Тур В. Г. Особенности возрождения армяно-католической общины Карасубазара в конце XVIII в. *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии: сб. научн. тр.* 2009. № XV. С. 561–572.

6. Верст П. Глава церкви, подданный императора: Армянский католикос на перекрестке внутренней и внешней политики империи, 1828–1914. *Ab Imperio*. 2006. № 3. С. 99–138

7. Давтян Д.А. Ново-Нахічеванська і Бессарабська єпархія Вірменської апостольської церкви: генеза, правове положення, устрій, парафії (1780–1836рр.). *Актуальні питання вірменознавства*. Одеса, 2014. Вип. II. С. 70–81.

8. Кусиков А. Армянская Церковь в России как юридическое лицо. *Кавказский вестник*. 1905 № 2. С. 68–76.

9. Давтян Д.А. Вірменські національні заклади освіти Російської імперії (Новоросійське і Бессарабське генерал-губернаторство): історико-правовий аспект. *Актуальні питання вірменознавства*. Київ, 2013. № 1. С. 164–192.

УДК 94:520:069.2/536(477.41-21)Бенардос

В.М. Ткаченко,

*к.і.н., співробітник Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»
Переяслав-Хмельницький*

УРОДЖЕНЕЦЬ ПІВДНЯ УКРАЇНИ МИКОЛА БЕНАРДОС: ЗАБУТТЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ЧЕРЕЗ МУЗЕЙНУ ЕКСПОЗИЦІЮ

У статті висвітлюється діяльність «Музею М. М. Бенардоса» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» з популяризації імені українського винахідника Микола Бенардоса. Геній наукової думки другої половини XIX ст., родоначальник дугового електрозварювання багато десятиліть був у забутті.

Ключові слова: Микола Бенардос, Херсонщина, електрозварювання, музей, експозиція.

У кожного народу є особистості, які зробили чимало для культури, науки, освіти. Україна здавна славиться відомими іменами на весь світ: науковцями, письменниками, художниками, поетами, винахідниками, спортсменами,

визначними історичними діячами. Серед них виділяється ім'я Миколи Бенардоса – винахідника електрозварювання, який для багатьох десятиліття залишався і залишається маловідомою людиною, тільки для тих хто займається технологією зварювання він був відомим.

Його життю і творчості присвячено дослідження О. Корнієнка [3; 4], Г. Ширшової [9]; історіографію пов'язану з цим розглядав М. Губочкін [2], музейні експозиції у яких розповідається про Миколу Бенардоса висвітлено у роботах М. Бойка [1], М. Махінчука [5; 6], В. Ткаченка [8].

Основним завданням нашої публікації є популяризація імені Миколи Бенардоса та музейної експозиції як об'єкту пізнання досягнень і розробок у різних галузях науки й техніки.

Микола Миколайович Бенардос (1842–1905) народився в с. Бенардосівка Єлисаветградського повіту Херсонської губернії, у сім'ї військових. Його дід, Пантелеймон Єгорович Бенардос, генерал-майора російської армії, герой російсько-турецької (1787–1791 рр.) і Вітчизняної (1812 р.) війн, народився у Греції. За багаторічну військову звитягу отримав землі в Херсонській губернії, де оселився із сім'єю та заснував села Бенардосівка і Аннівка. Батько його, Микола Пантелеймонович, також був військовим.

У глушині Херсонської губернії він одержав непогану гуманітарну освіту. В дитинстві Микола навчався спочатку дома, а потім в гімназії і не тільки грамоти, а й різним мовам, що дало можливість йому оволодіти грецькою, німецькою, французькою, англійською.

Склавши екстернатом іспити за повний гімназичний курс, у 1862 році за наполяганням батька і матері, яка знайшла кошти, щоб послати сина на навчання в Київ, він поступив на медичний факультет Київського університету святого Володимира. Під час навчання Бенардос зробив перший свій відомий винахід – зубну пломбу, яку виготовив зі срібла.

На початку 1870-х років Микола Бенардос стає винахідником-професіоналом. Світову славу М. Бенардосу принесло винайдення електричного дугового зварювання і різання металів – одного з найважливіших сучасних технологічних процесів. Особливо багато уваги він приділяв дуговому зварюванню вугільним електродом, яке дістало назву «*Спосіб Бенардоса*». Його справедливо вважають родоначальником дугового електрозварювання, бо він накреслив головні напрями його розвитку, розробив основні принципи багатьох сучасних способів дугового зварювання. Крім того, Бенардос створив багато конструкцій зварювальних автоматів, розробив способи дугового зварювання різними електродами, дугового різання, підводного зварювання та різання, зварювання на вертикальній поверхні. Винахідник запровадив механізацію і автоматизацію зварювальних процесів, також висловив ідею зварювання в газовому струмені й під флюсом. Він винайшов оригінальні способи точкового й шовного контактного електрозварювання.

Миколі Бенардосу належить також багато винаходів в інших галузях техніки, зокрема в залізничному й водному транспорті, енергетиці, військовій

справі, сільському господарстві, акумуляторобудуванні, побутовій техніці тощо.

«Музей М.М. Бенардоса» розміщений у мальовничому куточку Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини НІЕЗ «Переяслав» на березі штучно створеного ставка. Експозицію розгорнуто в будинку дрібнопомісного поміщика середини ХІХ ст., перевезеному із с. Вороньків Бориспільського району Київської області у 1975 р. та відкрито 21 травня 1981 р.

Будинок був типовим для таких верств населення другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Схожий стояв недалеко від смт. Лух Іванівської області (Росія), де був маєток М.М. Бенардоса. Це колишня школа, а до цього – приміщення місцевого пана середнього достатку.

Житлова споруда має 6 кімнат та 2 коридори. Збудована на цегляному фундаменті із дерев'яними стінами складеними в зруб, помазаними та побіленими. Будинок має 2 входи: головний та додатковий – в лівій причілковій стіні. Перед головним входом збудований відкритий різьблений ганок, який доповнюють вікна оздоблені декоративною різьбою. Загалом, будинок освітлюється 17 вікнами, має дощану стелю та дерев'яну підлогу, критий металом. У центральній частині тильної стіни прибудована літня веранда. У споруді збережено дві опалювальні труби. Таким чином, архітектурна будівля являє собою типове житло заможної верстви українського населення, а Наказом № 228, Міністерства культури України, у 2013 році було присвоєно охоронний номер 5953-К, як пам'ятці архітектури місцевого значення.

До створення Музею значною мірою долучився Інститут електрозварювання імені Є. О. Патона НАН України. Велику допомогу в створенні Музею М.М. Бенардоса надало Українське товариство охорони пам'яток і культури, яке очолював тоді академік П.Т. Тронько, а саме, секція пам'яток науки й техніки. До складу товариства входили відомі на той час вчені в галузі науки та техніки, які вболівали і намагалися зробити все, щоб зберегти основні зразки техніки, творіння рук людських для майбутніх поколінь. Очолював секцію кандидат технічних наук, науковий співробітник Інституту електрозварювання ім. Є.О. Патона О.М. Корнієнко, який багато зробив для збереження пам'яток науки й техніки.

Створений Музей дає повне уявлення про життя і діяльність винахідника М.М. Бенардоса, відтворює атмосферу напруженої творчої праці, знайомить відвідувачів з різними пам'ятками науки й техніки, вітчизняними розробками в галузі електрозварювання.

Експозиція Музею складається з п'яти залів. «Вітальня сім'ї М. М. Бенардоса», «Робочий кабінет», «Лабораторія» та «Майстерня» відтворені за описом і гравюрою з французького журналу «La Nature» за 1881 рік. Відвідувачі ніби поринають в атмосферу напруженої творчої праці М. Бенардоса та інженерів-електротехніків у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. В окремій залі «Історія електрозварювання» можна ознайомитися із сучасним станом електрозварювання.

Основною метою діяльності музею в першу чергу є ознайомлення відвідувачів з життєвим та творчим шляхом М. М. Бенардоса, його винахідницькою діяльністю у галузі електротехніки та інших напрямках інженерної думки у другій пол. XIX – на поч. XX ст., а через постійну діючу виставку «Історія електрозварювання» із розробками в цій галузі упродовж XX ст.

Однією із форм музейної комунікації між відвідувачем і закладом є експозиція. Не зважаючи на те, чи це стаціонарна документально-речова чи тимчасова (виставка), вона є індикаторами популярності музею. На сьогодні музейні заклади намагаються привернути до себе увагу різними заходами, таким чином залучаючи населення, безпосередньо відвідувачів до пізнання культурної спадщини, історії, мистецтва тощо. Однією з форм, є виставкова діяльність, мета якої в основному ознайомити відвідувачів з матеріалами фондів колекцій, що часто не представлені в експозиції, інколи це унікальні музейні предмети.

Упродовж останніх років у Музеї Миколи Бенардоса відбуваються виставки пов'язані із тематикою, експозиційним напрямком та науковою концепцією діяльності закладу. Так, до 175 річчя з дня народження Миколи Миколайовича Бенардоса (1842–1905) – видатного вітчизняного винахідника другої половини XIX ст. було відкрито виставку, що вдало доповнила експозицію музею. Найбільш відомим став його спосіб з'єднання і різання металів за допомогою електричного струму – електродугової зварки. Він є автором більш ніж 200 оригінальних винаходів і проектів в області електротехніки, транспорту, сільського господарства, військової справи та ін. М. Бенардос був відомий як винахідник акумуляторів, передачі електроенергії на далекі відстані й т. д. Його прізвище знали в багатьох країнах світу.

На сьогодні відомо понад 50 оригіналів креслень і малюнків проектів і винаходів М. М. Бенардоса в різних галузях промисловості, побуту, сільського господарства та ін. Значна частина розроблених ним проектів випередили свій час. Попри цікаві інженерні пропозиції, вони так і не стали відомими широкому загалу та не використовувалися в господарських потребах. На виставці було представлено картини пов'язані з його життям, окремі копії креслень, малюнки винаходів, а також виготовлені за ними макети, що дають можливість пізнати його інженерну думку та передбачуваність розвитку того чи іншого напрямку в науці.

Продовжуючи у цьому напрямку свою діяльність, співробітниками музею у 2018 році було відкрито виставку «Скарби НІЕЗ «Переяслав». Саме багатогранність фондової колекції Національного заповідника дає можливість розглядати її в різних аспектах. Вона є об'єктом різнопланових тематичних досліджень та презентації закладу за його межами. Збірка нумізматики та фалеристики, частина якої виставлена для показу, складалася протягом багатьох років, була започаткована у 50-х роках XX ст. і продовжує поповнюватись новими надходженнями. Музейні предмети, що входять до цих груп збереження за типологією поділяються на нагороди військові, службові, ювілейні, пам'ятні, знаки приналежності академічні, членські, сувеніри, жетони

та ін. Серед них чимало таких які випущені з присвятою визначним діячам науки й культури та ін. Практика карбування таких монет, відзнак, медалей, знаків існує в країнах Європи та світу. Не стало виключенням і використання тематики електрозварювання у пам'ятних відзнаках, медалях, значках тощо. Особливо багато їх було випущено у 80-х роках ХХ ст. у зв'язку з відзначенням низки пам'ятних подій, як то: 100-річчя винайдення електрозварки М. Бенардосом, 100-річчю з дня народження Є.О. Патона, «Н.Г. Славянов 100-лет сварке плавящимся электродом. 1888-1988», «50-річчя Інституту електрозварювання ім. Є.О. Патона», значок «100 лет изобретения Н.Г. Славянова» та інші, що дають можливість пізнати внесок цих видатних особистостей та установ у розвиток інженерної думки в галузі електрозварювання.

Не менш важливе значення для популяризації музею та його експозиції, унікальних предметів, що виставлені для огляду має наукова діяльність. Зокрема, це участь у конференціях, круглих столах та інших наукових заходах, розробка наукових тем пов'язаних з питаннями історії науки й техніки. Виходячи із тематики, за останній період на Міжнародних та Всеукраїнських конференціях було представлено доповіді: «Тематична направленість експозицій НІЕЗ «Переяслав» та його складової «Музей М. М. Бенардоса»: ретроспективний погляд»; «Роль “Музею М.М. Бенардоса” у популяризації пам'яток науки й техніки»; «М. М. Бенардос – визначний вітчизняний учений: минуле і сучасне через призму музейної експозиції»; «Пам'ятки науки й техніки в експозиції Музею М. Бенардоса»; «Зразки медальєрного мистецтва в експозиції Музею М.М. Бенардоса: композиційність, символіка».

Підсумовуючи, можемо висловити думку про те, що завдяки збереженню пам'ятки народної архітектури першої половини ХІХ ст. та розміщення у ній Музею М. М. Бенардоса маємо можливість ознайомити екскурсантів і всіх зацікавлених з унікальними зразками пам'яток науки й техніки, життєвим та творчим шляхом винахідника Миколи Бенардоса, його розробками тощо.

Список джерел та літератури:

1. Бойко М. М. М. Бенардос – визначний вітчизняний винахідник. *Pereyaslavika. Наукові записки: Зб. наук. статей*. Київ, 2008. Вип. 2 (4). С. 223-227.
2. Губочкін М. Внесок М. М. Бенардоса в розвиток технічних наук: історіографія проблеми. *Переяславський літопис*. 2016. Вип. 9. С. 118-123.
3. Корниенко А. История сварки XV – середина ХХ ст. Київ, 2004. 212 с.
4. Корнієнко О. Становлення та розвиток зварювального виробництва в Україні у світовому контексті (70-ті роки ХІХ ст. – 50-ті роки ХХ ст.): Автореф. дис. ... доктора іст. наук. Київ, 2009. – 39 с.
5. Махінчук М. Обереги нашої пам'яті: Книга для читання з історії Рідного краю / Передмова І. Драча. Одеса, 1998. 224 с. : іл.
6. Махінчук М. Переяславський скарб Михайла Сікорського: Художньо-документальна повість. Київ, 2005. 302 с. : іл.
7. М. М. Бенардос – винахідник дугового зварювання. Київ, 2013. 36 с.

8. Ткаченко В. Пам'ятки науки і техніки в експозиції Музею М. Бенардоса. *Матеріали 17-ї Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії науки і техніки» (м. Київ, 27-29 вересня 2018 р.)*. Відп. ред. Гріффін Л.О. : Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПІК; Нац. тех. ун-т України «КПІ ім. І. Сікорського»; Ін-т досл. наук.-тех. потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України; Акад. наук. вищої освіти України; Акад. інж. наук України; Асоц. праців. музеїв тех. проф.; Держ. політ. музей при НТУУ «КПІ». Київ, 2018. С. 248–250.

9. Ширшова Г. Создание электродуговой сварки и организация сварочного производства. *Сварщик*. 2017. № 3. С. 50-53.

УДК: 94

І.І.Фечко,

*студент Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
Київ*

Науковий керівник –к.і.н., асистент Т.Ю. Пшеничний

КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ МІЖ НІМЦЯМИ-КОЛОНІСТАМИ ТА РАДЯНСЬКОЮ ВЛАДОЮ

У статті проаналізовано політико-правове та соціально-культурне становище німців-колоністів на Півдні України у 1919-1945 рр. в умовах встановлення радянської влади, визначені етапи та причини зміни ставлення радянської влади до національної меншини.

Ключові слова: *німецька колонізація, німці України, коренізація, депортація, нацменшини.*

Перемога більшовиків у громадянській війні та встановлення радянської влади на Півдні України запустила цілу низку культурно-політичних процесів, які раніше не мали аналогів у світовій історії і є унікальними моделями взаємодії влади та етнічних громад. До подібних заходів обов'язково потрібно віднести політику «коренізації», суть якої зовсім не вписувалася у імперську ідеологію Країни Рад. Зрозуміло, комуністична влада шукала підтримки народу на захоплених територіях, проте яким саме чином вони прагнули закріпитися на територіях заселених національними меншинами? На нашу думку, всю складність цього процесу можна побачити на прикладі німецьких колоній, політика радянської влади до яких різко змінювалася у 1920-1940 – х роках від спроби мирної інтеграції в радянське суспільство до відвертих репресій, що зрештою закінчилося повною ліквідацією локальних етнічних спільнот. Встановлення України як демократичної, правової та поліетнічної держави

вимагає детального вивчення історичного розвитку національних спільнот. Для розбудови толерантних міжнаціональних відносин в нашій державі важливо засвоїти уроки взаємовідносин радянської влади та національних меншин.

Це породжує актуальність теми, яка зумовлена тим, що по-перше проблема культурно-політичних процесів в локальних німецьких спільнотах даного періоду є мало дослідженою та має значний евристичний потенціал, по-друге критичний аналіз радянської політики, її здобутків та прорахунків щодо етнічних німців є важливим для міжкультурного діалогу в сучасній Україні.

Метою дослідження є вивчення моделей культурно-політичних відносин між радянською владою та німецькими переселенцями у 1919-1945 рр. на Півдні України. Для досягнення мети передбачено вирішити такі завдання, як аналіз історіографії та джерельної бази дослідженої теми, визначення етапів взаємодії німців-колоністів та радянської влади і розкриття на основі культурно-політичного становища німців радянської політики до нацменшин.

Історіографічною базою роботи є праці вітчизняних істориків М.Шитюка, Ю.Котляра, В.Нікітіна, Б. Чирка та німецьких А.Боша і К.Келлера, які дають загальний аналіз процесів. Локальний аспект досліджений у В.Сабалдашова. Джерельна базасприяє розкриттю теми роботи, особливе місце в ній займають матеріали фондів Державного архіву Миколаївської області та музейні фонди м. Миколаєва і колишніх колоній (с.Степове, Катеринівка, Широколанівка).

Південь України, який на сьогоднішній день є високорозвиненим промисловим та сільськогосподарським краєм, ще два століття назад залишався незаселеною територією «Дикого поля». Велику роль у його освоєнні відіграли німецькі колоністи, які втомившись від постійних воєн на своїй Батьківщині, відгукнулись на заклик Російської імперії. Попри низку труднощів, які їх спіткали через недобросовісних царських чиновників, складні природньо-кліматичні умови, колоністи змогли не лише стати заможною спільнотою, а й зберегти національну самобутність з багатою культурою та традиціями.

У результаті Світової війни та революції до влади прийшли більшовики, які проголосили рівноправність, суверенітет та вільний розвиток усіх націй. Проте, попри задекларовані наміри, нова влада одразу показала своє справжнє лице та взялася за створення ілюзорного суспільства загальної рівності власними методами – впровадженням політики «воєнного комунізму», що означало ігнорування національно-культурних проблем німецької меншини. Протягом першого періоду відносин з колоністами, який тривав у 1919-1923р. радянська влада обмежила виборчі права, несправедливо перерозподіляла земельну власність населення, конфіскувала майно заможних господарств. Не враховано інтереси нацменшини і в ході адміністративно-територіальної реформи 1921-1923рр., коли було розірване компактне проживання колоністів, які звикли до єдності та тісних культурно-економічних зв'язків. Збільшення оподаткування та загострення економічної кризи викликали антибільшовицькі повстання, на придушення яких було кинуте загони Червоної армії. Підсумком такої свавільної та необдуманної радянської політики, яка в тому числі призвела до великого голоду в південних областях України, стало масове невдоволення

владою та поширення міграційних настроїв (заявки на виїзд до США та Німеччини подало 20 тис. сімей).[1, с. 354]

З огляду на це, радянський режим, який ще не зміцнів після виснажливої боротьби за владу, для нормалізації становища робить у 1923р. кардинальний поворот у сфері національної політики. Другий період взаємовідносин між німцями-колоністами та радянською владою (1923-1929рр.) пов'язаний з реалізацією політики «коренізації», що передбачала вирішення одразу декількох завдань: задовольнити хоча б мінімум національно-культурних потреб населення, зняти соціальну напругу в суспільстві та залучити представників різних національностей до справи соціалістичного будівництва. Першочергово в органах державної влади створювалися спеціальні підрозділи, які займалися поглибленою роботою серед національних меншин [2, арк.1-2]. Протягом 1924-1926 рр. відбувається формування національних адміністративно-територіальних округів у місцях з переважаючим німецькомовним населенням. Таким чином було створено 7 німецьких національних районів, за якими було закріплене право адміністративної і культурної автономії з наданням широкої фінансової підтримки [3, с. 46]. Суттєво збільшено представництво нацменшин в сільрадах, районних і окружних виконкомах. Відкривалися національні школи, середньо-спеціальні(професійні), вищі навчальні заклади та культурно-просвітницькі установи для виконання завдання «комуністичного виховання» [4, с. 83]. Попри те, що ці заходи виконували соціалістичне замовлення тогочасного режиму – пропаганду більшовицької влади та її ідеології, німці змогли досить вдало ними скористатися для задоволення своїх національних потреб.

У кінці 20-х років ситуація для колоністів починається змінюватися. Радянський режим зміцнів та вже не потребував підтримки з боку нацменшин. З оголошеного Сталіним 1929р. як «Роком великого перелому» починається новий етап відносин з владою, який тривав до 1933р. В цей час поступово згортаються позитивні явища коренізації та НЕПу, що поклато край надіям колоністів на спокійний розвиток власної культури та господарства.

Відповідно до цього, починається колективізація, яка спричинила «розкуркулення» та депортацію з регіону німецьких хліборобів. При органах влади закриваються національні бюро, які завідували справами нацменшин. Тяжким випробуванням став Голодомор 1932-1933р., який німецьке населення переживало разом з українським народом [5, с. 91].

Найважчим періодом у житті німців були 30-ті роки ХХ ст. Становлення сталінського тоталітарного режиму, спрямовувало всі сили держави на єдину ціль – форсовану індустріалізацію. Протягом цього етапу (1933-1941р.) до влади в Німеччині приходить нацистська партія, що спричинило погіршення відносин СРСР з Німеччиною та відповідно посилення антинімецької шовіністичної пропаганди. Суспільству нав'язується думка про те, що всі представники німецької національності – фашисти, зрадники та ворожі диверсанти[6]. Хвиля репресій та депортацій прокочується серед національної німецької еліти, відбувається закриття закладів культури і освіти [7, с. 45].

Застосування насильницьких методів управління спричинило руйнування багаторічного життєвого укладу, що існував протягом багатьох поколінь.

П'ятий етап відносин припав на часи німецько-радянської війни 1941-1945р., яка остаточно визначила трагічну долю колоністів регіону. Радянська влада оголосила усе населення німецького походження зрадниками, «п'ятоюколоною» та розпочала сумнозвісну політику депортації народів [8, с.620]. Після перемоги СРСР над Німеччиною, колоністи які намагалися врятуватися втечею на Захід, були насильно повернуті до Союзу. Проте не до рідних колоній, а до східних районів СРСР – Сибір, Середню Азію та Казахстан.

Занепад німецьких колоній означав остаточне зникнення самобутньої господарської та культурної спільноти, яка була складовою частиною українського суспільства. За час свого існування на Півдні України, вони зробили неоціненний внесок у розвиток господарства регіону та залишили вагомий культурний пласт. Політика лібералізації в Радянському Союзі уможливила прийняття амністії німецькій меншині та ліквідації режиму спецпоселень. З проголошенням незалежності України, німці отримали шанс повернутися на Батьківщину, однак більшість з них вирішили не випробувувати долю вдруге та поїхали з території колишньої СРСР до США та Німеччини.

Отже, результати роботи підтверджують усю складність та непослідовність радянської політики щодо нацменшин, в тому числі німців Півдня України стосунки якого з радянською владою хоч і відповідали загальній тенденції, проте мали власні особливості. Аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури з даного питання виявляє доволі значну кількість праць присвячених життю німецьких колоністів за радянської доби. Проте, ряд питань досі не досліджено, в тому числі комунікації влади та колоністів. Зробити це необхідно за допомогою неопрацьованих архівних матеріалів, які можуть пролити світло на «білі плями» локальної історії німецьких колоній. Створена нами періодизація відносин радянської влади та колоністів, яка складається з 5 п'яти послідовних етапів, дозволяє краще зрозуміти зміни ставлення влади до нацменшин та їх причини. Після перших провалів у національній політиці, радянська влада пішла на поступки, увівши політику «коренізації». Проте, зміцнівши, радянська влада кардинально змінює національну політику та починає політику репресій, що зрештою закінчилася повною депортацією німців з Півдня України. Тому, попри актуалізацію теми, залишається ряд нерозв'язаних проблем, які потребують належної наукової уваги.

Список джерел та літератури:

1. Німецькі поселенці в Україні: історія та сьогодення: Монографія. Київ-Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. Серія «Україна: історія та сучасність». Вип. 1. 416 с.
2. ДАМО (Державний архів Миколаївської області). Ф. П. 161. (Николаевский окружной исполнительный комитет (1922–1930 гг.)). Оп.1. Спр. 1161 (Протоколы заседаний и циркуляры ЦКНМ по организацию окружных

органов по делам национальных меньшинств (17 июля 1925-17 ноября 1925 г. г.). 226 арк.

3. Іванова Т.Ю. Діяльність органів державної влади в галузі міжнаціональних відносин на Півдні України в 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. *Наукові праці: Науково-методичний журнал.* Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2007. Т. 74. Вип. 61 : Історичні науки. С. 44–48.

4. Сабалдашов В.М. Етнічна палітра Миколаївщини 20-х років ХХ ст. *Краєзнавчий альманах. Історія. Культура. Освіта.* К77 М.: ОІППО, 2004. 150 с.

5. Котляр Ю.В., Міронова І.С. Голодомори 1921-1923 рр. та 1932-1933 рр. на Півдні України: етнічний та міжнародний аспекти. Монографія. Київ-Миколаїв: Вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2008. Кн. 2. 204 с.

6. Чирко Б.В. Репресивна політика радянської влади щодо німецької етнічної групи України в умовах сталінського тоталітарного режиму (1920–ті – 1930–ті роки). URL:http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILEA=&2_S21STR=gileya_2016_112_11

7. Шитюк М.М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20–50-ті роки ХХ століття. Київ: Тетра, 2000. 533 с.

8. Айсфельд А., Мартиненко В. Етнічні німці України під час Другої світової війни і в повоєнні роки. Україна в другій світовій війні: погляд з ХХІ ст.: Історичні нариси: у, 2: С.595-643.

УДК 94

А.О.Хабрат,

студент історико-юридичного факультету

Херсонського державного університету

Херсон

Науковий керівник – к.і.н., доцент Г.В.Цибуленко

ПОЛІТИЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ В ГЕТЬМАНСЬКОМУ ПЕРЕВОРОТІ 1687 Р.

У статті проаналізовано перелік основних причин та факторів, що зумовили усунення Івана Самойловича з гетьманства в 1687 р. Висвітлено ступінь причетності до перевороту Івана Мазепи та причини вибору саме його у контексті політичних амбіцій Москви.

Ключові слова: *Кримський похід, Коломацький переворот, політична боротьба, міф про хабар.*

Актуальність статті визначена необхідністю відриву від старих заідеологізованих кліше, потребою глибшого та об'єктивнішого розгляду проблем доби «Руїни», усвідомлення та визнання поразок в політичному та

національному аспектах не лише як наслідок нехтування українськими інтересами Московією, Польщею та Туреччиною, але як і підсумок нескінченних зрад, розбрату та марнотратства в середовищі національної еліти.

Наукова розробка проблеми. Важливою є робота Д. Дорошенка [1] в якій він надав характеристику подій 1687 р. з використанням свідчень очевидців. Праця О. Оглоблина [2] знайомить нас з політичними перипетіями Лівобережної Гетьманщини, конфліктом, пов'язаним зі стратегічними планами його сторін. Особистісне протистояння гетьмана І. Самойловича з представниками московського уряду та колишніми «дорошенківцями» яскраво представлено С. Павленком [4] та узагальнено в праці Н. Яковенко [3]. Намагання встановлення І. Самойловичем спадкової монархії в Гетьманщині та усунення від влади політичних конкурентів, що сприяло активну протидію в середовищі козацької старшини подається в праці І. Борщака [5] як один з основних факторів повалення влади гетьмана.

Мета статті визначити політичні та психологічні фактори гетьманського перевороту та розглянути сформовані щодо цієї проблеми наступні завдання:

- визначити коло причин усунення від влади І. Самойловича;
- конкретизувати перелік преференцій, що отримували політичні «гравці», зацікавлені у перевороті;
- з'ясувати статус майбутнього гетьмана І. Мазепи в тогочасних політичній боротьбі та кланових інтригах.

Безперечно, приводом для зміщення Самойловича є невдалий Кримський похід навесні 1687 р., в якому гетьман був відверто пасивним, а тому небезпідставно був звинувачений у співчутті та пособництві Туреччині та її васалу Криму. [1, с. 97] Однак передумови такого кроку з боку московського князя Василя Голіцина та козацької старшини крилися в значно ширшому спектрі факторів, які виникли значно раніше.

Перший: турецька присутність на півдні України – запорука існування Гетьманщини та Січі. І. Самойлович був вороже налаштований до Польщі не лише за договори останньої з Московією в 1667, 1678 та 1686 роках, що на юридичному рівні перешкоджали об'єднанню Лівобережжя та Правобережжя, а й за втягнення Росії в європейську антитурецьку коаліцію. Окрім торгівельних зв'язків, що тісно пов'язували козаків з Кримом, гетьман міг втратити значно більше – державність. Війна проти Туреччини та знищення його форпосту на півдні України - Кримського ханства ліквідувала необхідність існування таких суспільно-політичних формацій як Гетьманщина та Січ, що виконували функції щита Московії від османської загрози. [2, с. 25]

Другий: особисте протистояння І. Самойловича та В. Голіцина. Гетьман не втрачав момент, щоб покритикувати московського генералісимуса за авантюристичні ідеї. Хиткі позиції Голіцина, як некомпетентної особи на своїй посаді, були і на Батьківщині, де проти нього сформувалася опозиція [3, с. 264]. В щоденнику військового радника генерала Патрика Гордона зазначено, що неприязнь фаворита до Самойловича сформувалася ще в 1677р., коли у сварці Голіцина та боярина князя Ромодановського гетьман підтримав останнього [4, с. 40].

Третій: узурпація влади І. Самойловичем. Самойлович намагався зробити гетьманську владу спадковою. Як людина прямолінійна, він практично цього не приховував. Ключові державні посади займали його родичі та друзі. Знану козацьку старшину, яка була відсторонена від фактичного управління Гетьманщиною це надзвичайно обурювало. Радіон Дмитрашко, котрий у змові проти Многогрішного зарекомендував себе як вірний слуга Москви, не підвів «його царську величність» і цього разу. Самойлович, знаючи репутацію Дмитрашка, відсторонив останнього від полковницького уряду, за що той в свою чергу помстився як тільки випала слушна нагода. Колишній генеральний осавул та наказний гетьман Правобережжя Яків Лизогуб також мав претензії. Враховуючи свої попередні позиції та заслуги, перейшовши на Лівобережжя, він сподівався на відповідні нагороди чи посади, однак нічого не отримав. Фактично, майже вся старшина (Вуяхевич, Гамалія, Прокопович, Кочубей та ін.) мала на Самойловича певні образи, пов'язані або зі становими інтересами або з проявами монархічних елементів в політиці гетьмана [5, с. 29].

Четвертий: прагнення Василя Борковського посісти гетьманський уряд.

І. Самойлович надав В. Борковському дуже поважну посаду генерального обозного. Однак, знатного козацького старшину вона не влаштувала, і навіть ображала. Справа в тому що ця посада не надавала реальних управлінських важелів. Тобто, фактично Самойлович, вбачаючи в Борковському серйозного конкурента, усунув останнього від керівництва державою. Однак, враховуючи його серйозний авторитет, мусив надати йому хоча б номінальну, але високу посаду. Проте, жага помститися була не єдиною причиною, чому В. Борковський поставив підпис під чолобитнею на гетьмана.

Очевидно, російські представники в Україні (Л. Неплюєв, В. Голіцин) пообіцяли обозному гетьманство. Недарма на Коломацькій раді окремі козаки вигокували ім'я Борковського. Генеральний обозний навряд чи став би ризикувати своїм положенням, щоб просто поквитатися з І. Самойловичем, чи тим більше заради призначення І. Мазепи очільником Лівобережжя [4, с. 43].

П'ятий: гетьман І. Мазепа був компромісом між козацькою старшиною та московським урядом. Так як саме І. Мазепа став гетьманом, то без сумніву він зіграв певну роль у скиненні Самойловича. Однак, яким чином він вплинув на переворот, точаться гострі дискусії. Спробуємо розібрати всі можливі варіанти.

1) В тексті чолобитної зазначено, що гетьман Самойлович не поважає старих знаних військових, натомість оточує себе дрібними та незаслуженими людьми. Якраз Мазепа і був тією дрібною особою, що не мала авторитету серед козацтва і високого матеріального статусу. Тобто, в написанні доносу Мазепа не брав участі, хоча підпис його стоїть. Справа в тому, що якби він зайняв іншу позицію, то ризикував би розділити долю Самойловича та інших репресованих.

2) Також в історичній літературі міцно вкоренився міф, начебто І. Мазепа за своє гетьманство дав В. Голіцину хабара. Звідки у людини, яка за словами Самійла Величка була «бідною і цілком залежною від І. Самойловича»? Існують припущення, що він або використав кошти, отримані після поділу майна гетьмана, або ж позичив їх у Борковського. Однак, якщо поміркувати глибше, то Василь Голіцин був фактичним керівником Московії. Гроші його

мало цікавили, тим більше він їх міг самостійно конфіскувати як у Самойловича, так і у самого Борковського. Очевидно, причини призначення криються в іншому.

3) Найімовірніше, несподіване призначення на гетьманство Мазепи пов'язане зі стратегічними планами Голіцина. Генералісімусу потрібен був гетьман, за якого автономія Гетьманщини стане умовною і її можна буде повністю використовувати в інтересах Москви. Князь розумів, що серед лівобережної старшини Мазепа був чужим і не користувався підтримкою. Такий стан речей робив нового гетьмана цілком залежним від Голіцина, а отже слухняним знаряддям в його руках. Козацька старшина, знаючи, що Мазепа був противником антитурецької коаліції, не висловлювала заперечень, розраховуючи на певне продовження новим гетьманом зовнішньополітичного курсу І. Самойловича [2, с. 30].

Висновки:

Наведені факти дозволяють сформулювати наступні твердження, що визначають причини усунення І. Самойловича з гетьманства:

1) Зовнішня політика, що суперечила офіційній лінії Москви. Ворожа позиція щодо антитурецької коаліції була викликана необхідністю збереження південного торговельного партнера та «імітованої» загрози для Росії, що в свою чергу сприяло постійному та стабільному існуванню Гетьманщини та Січі;

2) Особисте протистояння з представниками царського уряду. Непростий характер Самойловича, що відзначався відвертістю, часто шкодив його становищу. Гетьман сформував до себе негативне ставлення збоку російських очільників;

3) Невдоволення козацькою верхівкою самовладністю гетьмана. І. Самойлович виношував плани створення в Гетьманщині спадкової монархії. Це послаблювало позиції окремих старшин, що не могло їх задовольняти;

4) Прагнення окремих осіб заволодіти булавою. Василь Борковський отримав від гетьмана посаду генерального обозного. Призначення було шанованим, але не давало реальних управлінських важелів, що ображало Борковського, який фактично очоливши переворот, розраховував на булаву;

5) Намагання В. Голіцина використати нового гетьмана в інтересах Московської державності. І. Мазепа був чужинцем серед Лівобережної еліти. Його позиції були достатньо хиткими, тому чи не єдиною опорою був московський генералісімус.

Список джерел та літератури:

1. Дорошенко Д.І. Нарис історії України: У 2 т. Т. 2 (від половини XVII ст.). Київ: Глобус, 1992. 349 с.
2. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. Київ: УІЖ, 2001. 464 с.
3. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 4-е видання. Київ: Критика, 2009. 584 с.
4. Павленко С.О. Іван Мазепа. Київ: Вид. дім «Альтернативи», 2003. 315 с.
5. Борщак І. Мазепа, Орлик, Войнаровський. Історичні есе. Львів: Червона калина, 1991. 260 с.

УДК 94.930 (141) М.Фуко

Чернявський Е.А.,
студент історико-юридичного факультету
Херсонського державного університету
Херсон

Науковий керівник – доц., к.і.н. Капарулін Ю.В.

ПРОБЛЕМА ВЛАДИ В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА У ПОГЛЯДАХ М. ФУКО

У статті висвітлюються погляди відомого французького мислителя на проблему влади в історії людства. Презентується співвідношення між владою та знанням, методи впливу на суспільство, які застосовувалися владою упродовж історичного розвитку людства. Відзначається, що проблемі влади М. Фуко не присвячував окремої праці, але різні аспекти цієї теми розкриваються у більшості його творів, що дає можливість виокремити основні риси влади, як їх вбачає М. Фуко.

Ключові слова: М. Фуко, влада, знання, суспільство.

Одним з найвідоміших західних мислителів останньої третини ХХ століття став Мішель Фуко, який спрямував свої дослідницькі роздуми на вивчення проблем, яких уникало багато науковців. Творчість Фуко широко аналізувалася в працях сучасників (Ж. Дельоза, Р. Барта, Ф. Гваттарі, Ж.-Ф. Ліотара, Ж. Дерріда) і в роботах наступного покоління мислителів.

Однією з ключових тем у М. Фуко є проблема влади в історії людства. Цим аспектом у творчості М. Фуко в Україні займаються дослідники О. Вергун, Р. Височанський, І. Гуркало, А. Данилюк та ін.

Вчення М. Фуко про владу є надзвичайно актуальним сьогодні, адже незаперечним є той факт, що радикальна зміна духовно-інтелектуального, психологічного клімату в сучасному українському суспільстві передбачає формування нового образу владних відносин. Зважаючи на це, корисним у цьому процесі є думки М. Фуко про владу, у яких підтримує ідею, що влада встановлюється у процесі розвитку людського суспільства, також він підкреслює, що влада – це не насильство і підкорення, а скоріше вивчення окремої людини, безперервне спостереження за усіма проявами індивіда, яке буде сприяти регулюванню взаємовідносин між людьми, прогресові суспільства, організації суспільного виробництва. Отже, надалі увага буде приділена саме аналізу ключових аспектів теорії французького мислителя про владу.

Необхідно відзначити, що проблемі влади М. Фуко не присвячував окремої праці, але різні аспекти цієї теми розкриваються у більшості його творів. Вихідною тезою розкриття цього питання стало переконання французького мислителя щодо тісного взаємозв'язку між владою та знанням. Як влада, так і наука претендують на проголошення істини, що постає засобом

впливу на суспільство. Поширеною в сучасній історіографії є думка, що обґрунтовуючи проблеми влади М.Фуко спирається на думку Ф.Ніцше, який вказав, що джерелом пізнання є стосунки влади [1, с. 2-3].

Переходячи до аналізу розуміння М. Фуко відносин влади, варто зауважити, що у праці «Наглядати і карати» він наголошує, що «відношення влади не локалізуються у відношеннях між державою і громадянами, для них характерна неперервність, вони виражаються у численних точках зіткнення, кожна з яких несе в собі небезпеку тимчасової зміни відношення сил». У цьому плані виділяються декілька важливих аспектів: а) знання виробляються владою; б) влада і знання безпосередньо передбачають одне одного; в) немає ні відношення влади без відповідного утворення сфери знання, ні знання, яке не передбачає і разом з тим не утворює відношення влади [2, с. 200].

У сучасному світі влада впливає не лише на суспільство загалом, а й на окремі його інститути, такі як наука. УХХІ столітті людство зберігає все той же метод впливу – через слово. Змінилися лише форми презентації такого слова і сьогодні часто зустрічається нове визначення – «дискурси». Влада, розуміючи силу впливу слова на різні складові суспільства, активно використовує всі можливі механізми його реалізації. Якщо влада прагне представити істину, то вона виробляє знання, що має в тому числі й форму наукового знання [3, с. 42]. Французький мислитель з цього приводу відзначає, що істинний дискурс пронизаний цією волею до істини, що йде від влади, а «істина, яку вона волисть, не може цю волю не закривати» [4, с.59].

Зважаючи на такі визначення у роботах французького мислителя, в західній політичній науці інтерпретацію феномена «влади» в концепції М. Фуко прийнято називати дискурсом влади. Важливість такого дискурсу виявляється в домінуванні конкретного різновиду покарання в певний історичний період. Зокрема, сучасність М. Фуко пов'язує з розповсюдженням карного ув'язнення як найпоширенішої форми покарання. Періоди Середньовіччя й Реформації для нього пов'язані з юридичним дискурсом влади. У зв'язку з цим М. Фуко ставить собі за мету розробити тлумачення сучасного дискурсу влади та сучасного покарання за допомогою дисциплінарного, а не юридичного дискурсу. Для виконання цього завдання М. Фуко пропонує такі методологічні принципи аналізу влади: 1) аналізувати техніки реалізації та функціонування влади, а не її централізовану форму; 2) досліджувати не мотиви влади, а поєднання соціальних та політичних суб'єктів, що її реалізують; 3) аналізувати владу як поширену по усьому суспільству, а не зосереджену в руках правителя; 4) розглядати владу не на державному (тобто – макрорівні), а на мікрорівні; 5) розбирати співвідношення влади й знання [5, с. 95-102].

М. Фуко пропонує аналізувати владу опираючись не на суверенність, державний апарат й ідеології, а ґрунтуючи дослідження на основних рисах влади, виокремлених в його працях. По-перше, владу можна визначити як позитивну. Вона діє не за допомогою заборони чи заперечення, а за допомогою технологій контролю, впорядкування, догляду. У теорії М. Фуко влада намагається прищепити індивідові навички, необхідні йому для самоконтролю та прийнятої поведінки в межах тієї чи іншої політичної спільноти. Іншими

словами, влада виконує функцію соціалізації, добре відому в сучасній політичній науці, включаючи індивіда в суспільство. Водночас, попри репресивні елементи влади, М. Фуко стверджує, що її не слід вважати репресивною чи негативною. Така влада намагається не лише обмежити своїх громадян, а й розширити можливості їхньої діяльності, наділивши їх знаннями про правила гри в «соціальному» та «політичному» полях [6, с. 82-84].

По-друге, М. Фуко заперечує локалізацію влади в центрі структури або інституції. Навпаки, вона поширена в усьому соціумі: «влада локалізується не в державному апараті; у суспільстві нічого не зміниться, якщо механізми влади, що перебувають ближче до рівня буденності й функціонують зовні, знизу й поруч із державним апаратом, також не будуть змінені» [5, с. 60]. Звідси влада, в сучасному суспільстві, на думку М. Фуко, перебуває не понад соціальними відносинами, а розчинена всередині них.

По-третє, М. Фуко заміняє юридичну концепцію влади на стратегічну модель відносин протиставлених сил. Відносини влади переплітаються з іншими відносинами – родинними, відносинами знання, сексуальністю тощо. Влада перебуває всюди не тому, що вона всеохоплююча, а тому, що вона виникає з різноманітних джерел.

По-четверте, постійна поява нових осередків влади означає, що вона нестабільна. Одним із джерел нестабільності влади в теорії М. Фуко є трактування влади в неекономічних термінах: влада – це не власність або здатність, яку можна придбати або захопити

По-п'яте, М. Фуко вважає, що влада стає раціональною [7, с. 255-256].

Мислитель відмічає, що протягом історії людства сформувалася велика кількість механізмів влади: відбирання, спонука, підтримка, контроль, нагляд, управління і організація. Право відібрати у підданого життя змінилося різноманітними формами управління його життям і життям соціуму взагалі й виступає тепер як доповнення влади, яка здійснює позитивне управління життям, розпоряджається нею, підсилює і примножує, контролюючи й регулюючи її. Влада навчилася знаходити свою легітимність в забезпеченні ефективного функціонування соціуму в усьому різноманітті його життєвих функцій [8, с. 244-245].

М. Фуко у своїх роздумах з приводу влади не виводить жодної «формули» влади та не вдається до її персоніфікації. Влада у нього співвідноситься із соціальними практиками, що зав'язуються на людській тілесності (покаране тіло, піддане тортурам тіло, ізольоване тіло тощо); влада так би мовити дає людині соціалізацію, задає умови, за якими людина проживає в соціумі. У розумінні М. Фуко не існує влади у чистому вигляді – влада існує лише у процесі своєї реалізації.

Таким чином, можна підсумувати, що одним з центральних моментів розумових практик М. Фуко є проблема влади в історії людства. Характер влади, на його думку, маючи широкий спектр прояву, дуже важко визначити остаточно. М. Фуко вважає, що влада існує завжди і скрізь, і цією своєю присутністю пронизує усі рівні соціального буття.

Список джерел та літератури:

1. Шкіль Л.Л. Безумство, сексуальність, влада у філософії Мішеля Фуко : автореф. дис. на здбуття наук. ступеня канд.філософ.наук. : спец. 09.00.05«Історія філософії». Київ, 2010. 19 с.
2. Грицанов А. А. Мишель Фуко. Москва: Книжный дом, 2008.320с.
3. Ходанич Ю. Науковий дискурс і владні стосунки Мішеля Фуко. *Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наук.праць*. Вип.756–757. Філософія. С. 40-44.
4. Фуко М. Слова и вещи. Археологиягуманитарных наук [пер. с франц. В. П.Визгин и Н.С.Автономова]. Санкт-Петербург: А-сад, 1994. 407 с.
5. Фуко М. Надзирать и наказывать; пер. с фр. В. Наумова ; под ред. И. Борисовой. Москва: AdMarginem, 1999. 478 с.
6. Фуко М. Воля к истине. По ту сторону знания, власти и сексуальности; пер. с фр. С. Табачниковой ; под ред. А. Пузыря. Москва: Магистериум–Касталь, 1996. 448 с.
7. Дробот Руслан. Методологічні принципи «Аналітики влади» М. Фуко. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. Випуск 1, 2011 С. 252-258.
8. Карпенко К.І. Онтологічна стратегія дискурс-аналізу М. Фуко. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2012. № 48.С. 243-249.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

**МАТЕРІАЛИ XIV (III) ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
МОЛОДИХ ВЧЕНИХ, АСПІРАНТІВ ТА СТУДЕНТІВ «ПРОБЛЕМИ
РЕГІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ»**

ISBN 978-617-7783-12-0

Підписано до друку 04.07.2019 р. Формат 60 × 90/16
Папір офсетний. Наклад 300 прим.
Гарнітура Times New Roman. Друк різнографія.
Ум. друк. арк. 9,09. Обл.-вид. арк. 9,77.
Замовлення № 1196.

Книжкове видавництво ФОП Вишемирський В.С.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи: серія ХС № 48 від 14.04.2005 р.
видано Управлінням у справах преси та інформації
73000, Україна, м. Херсон, вул. Соборна, 2,
тел. (050) 133-10-13, e-mail: printvvs@gmail.com